

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bilim ve Ütopya

Sayı: 218

Yıl: 18

AĞUSTOS 2012 Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi

7 TL (KDV Dahil)

Başlangıçta Söz Yoktu

DİLİN EVRİMİ ve İŞLEVİ

Prof. Dr. H. Tuğrul ATASOY
Doç. Dr. Özgür AYDIN
Yıldız CİBİROĞLU
Prof. Dr. İclâl ERGENÇ
Prof. Dr. Erksin GÜLEÇ
Arş. Gör. Emel KÖKPINAR KAYA
Bilgesu SAVCI

Prof. Dr. Namık Kemal PAK: Higgs bulundu, şimdi ne olacak?

İbrahim KORKMAZ: Şair ve Patron'dan Parasız Yatılı'ya: Derviş-Şair

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

CUMHURİYET'İN "APAYDIN"LIK IŞIĞI

Kemalist Devrim,
Talip Apaydın'ı
Beypazarı'nın Kapulu köyünde
öksüz ve yoksul bir çocuk
olarak bulur.
O, üvey annesinden ve
yoksulluktan
kurtulmak isteyen çocuğu,
yalnız ve yalnız bir devrim,
Talip Apaydın'a dönüştürebilirdi.
İşte devrim budur!

(Doğu Perinçek)
Aydınlık, 10.06.2012

"Köy Enstitüleri Türk Devriminin buluşudur. Talip Apaydın'ın yaşamı ise, o buluşun yarattığı
destansı öykünün tipik örneklerinden biridir.

'Ortakçının oğlu' Apaydın, Köy Enstitülü aydının bütün özgün ve
tipik özelliklerini kişiliğinde birleştirmiştir."

(Adviye Meral)

"Karanlık, uzun, engebeli bir köy yolunda, ışığa doğru yürüyen bir çocuğun fotoğrafını gördüm.
Elinde bir keman tutuyor ve bir konçerto çalıyordu."

(Oğuz Makal)

"Oğuz Makal'ın sözünü ettiği o çocuk, Talip Apaydın'dır. Çaykovski'nin keman konçertosundan
Canzonetta'yı çalarak yürümektedir."

(Öner Yağcı)

S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel
Araştırmalar Yay. ve Üretim Koop. Adına
Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Semih KORAY

Genel Yayın Yönetmeni: Emrah MARAŞO

Yazı İşleri: Canan DOĞAN, İlyas KARATEPE

Görsel Yönetmen: Ajans Repa

Dağıtım-Abone: Ergin ONAY

Yazı Kurulu: Dr. Cüneyt Akalın,
Prof. Dr. Atilla Altunel, Dr. Bora Ataman,
Dr. M. Kürşat Bozkurt, Dr. Naemi Dayday,
Prof. Dr. Erhan Eng, Prof. Erbil Gözükürmü,
Prof. Dr. Çağatay Güler, Efe Can Gürcan,
Erkan İdiz, Prof. Dr. Bekir Karaoğlu,
Prof. Dr. Zafer Kars, Doç. Dr. Çağatay
Keçknok, Prof. Dr. Semih Koray, Dr. Arda
Odaşası, Feyziye Özberk, Serper Özhan,
Ömer Özbek, Dr. Hakan Seğdin, Prof. Dr.
Kadri Yamaç, Prof. Dr. Osman Şadi Yenen

Yönetim Yarı: İstiklal Cad. Deva Çıkması
No:72 34420 Beyoğlu/İST
Tel: (0212) 252 97 99
Faks: (0212) 251 21 16

e-posta: bilimveutopya@gmail.com
İnternet adresi: www.bilimveutopya.com.tr

Ankara Temsilcisi: Feyziye ÖZBERK
Konur 2 Sok. 69/1 Kızılay - Ankara
Tel: (0312) 418 52 64

Hatay Temsilcisi: Hüseyin GÜLER
Büyük Çarşı İğnani Kat:1 No:450 İskenderun
Tel: (0326) 613 41 33

İzmir Temsilcisi: Nural GÜRAN
Tel: (0537) 843 55 19

Avrupa Koordinatörü: Filiz KARABULUT
filiz@bilimveutopya.com.tr

Almanya Temsilcisi: Eylem DEMİREL BORAL
Frankenallee 39, 60327/Frankfurt
Tel: +4969-73918773 Faks: +4969-75009310

Belçika Temsilcisi: Ulaş SARITAŞ
Tel: +0484 130 819
ulas.saritas@gmail.com

Çin Halk Cumhuriyeti Temsilcisi:
Nuri TÜRKKEŞ Tel: +86 1067637296

Fransa Temsilcisi: Ali Rıza TAŞDELEN
Tel: +33 675451587

Hollanda Temsilcisi: M. Ozan UYAR
Tel: +316 45556564

İngiltere Temsilcisi: Murat METİN
Tel: +44 7939051882

İsviçre Temsilcisi: Gülay SINACI
Tel: +41 327245854 - +41 763023951

İtalya Temsilcisi: Zeynep GÜNEŞ
zeynep-gunes@merck.com

Abone Koşulları: 6 Aylık: 40.00 TL.
Yıllık: 80.00 TL Avrupa ve Ortadoğu yıllık:
50 Euro Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 \$

Abone bedelleri için, S.S. Ütopya
Kooperatif İş Bankası Beyoğlu Şubesi
Hesap No: 1022 0778251

İsviçre Hesap Numarası
Gülay SINACI
Banque Cantonale Neuchâtelaise comte
Hesap No: 1003.00 733
gulaysinaci@romandie.com
gulay_sinaci@hotmail.com

Yurtdışı Satış Fiyatı
Avrupa: 4.5 Euro

Organizatör: Ulusal Haber Hz. Prod. Or.
San. Tic. A.Ş.
Basıldığı Yer: Analiz Basım
2. Malbaacılar Sitesi 3 No: 22
Topkapı - Fatih / İstanbul
Dağıtım: Turkuvaaz Dağıtım Pazarlama A.Ş.
ISSN 1301-6717

Aylık Yayın Süreli Yayın

İşaretten söze dilin serüveni

Bu sayımızda sadece bir iletişim aracı olmayan, aynı zamanda düşünce ve bilinçle karşılıklı olarak etkileşim halinde olan ve dış dünyanın koşulları tarafından belirlenen "dil" olgusunu evrimsel, nörolojik, dilbilimsel, kültürel ve felsefi açıdan inceliyoruz.

Dilin ortaya çıkışı ve gelişimi

Dilin ortaya çıkışını ve gelişimini kavramanın yolu dile hapsolarak kendi içinde bir açıklama modeli getirmekten çok diğer olgularla bağlantısını kurmaktan geçiyor. Dil dediğimiz olgu beynin gelişimi, dik yürüme, alet yapımı ve işbirliğiyle doğrudan ilgilidir. Homo cinsiyle birlikte ellerin kullanılması- nın merkezi önemi, ateşin keşfi, dişlerin kü- çülmesi beynin gelişimi ve karmaşılaşma- sında bir atılım yaratmış, beynin evrimsel değişimi ve yaşam biçiminin farklılaşması konuşmanın ortaya çıkmasına neden ol- muştur.

Bununla birlikte dil öğrenimi işaretten sese doğru yönelen bir süreçtir:

"Hepimizin bildiği gibi bir bebeğin el-kol ve beden hareketleri eşlik etmeden dil öğren- mesi olası değildir, hepimiz bu aşamadan geçerek ve bu aşama vasıtası ile konu- mayı öğrenmedik mi? Ses repertuarı biz in- sanlara göre oldukça kısıtlı olan primatların grup içi etkileşimlerini sağlayan en önemli iletişim yolu öncelikle el-kol ve gövde hare- ketleridir."(Prof. Dr. H. Tuğrul Atasoy)

Aynı zamanda insanın en önemli bilişsel yetilerinden biri olan dil gerek biyolojik bir varlık olması gerekse ideoloji ve toplum üzerindeki etkisi ile çok yönlü olarak ince- lenmesi gereken bir gerçekliktir. Dilin gerek evrimsel ve nörolojik olarak, gerekse kültür ve ideoloji kategorileriyle değerlendirmesi- ni tatmin edici bir içerikle dosyamızda bula- caksınız. Kapak dosyamıza katkı sunan değerli akademisyen ve yazarlarımıza tek tek teşekkür ederiz. Ayrıca bu dosyanın fik- ri olarak oluşması ve planlanmasında önemli katkıları olan Bilgesu Savcı arkada- şımıza da teşekkür ediyoruz.

Higgs bulundu, bizi ne bekliyor?

İnsanoğlunun büyük bilimsel ve devrimci adımlarından biri olan Büyük Hadron Çar- pıştırıcısı deneyinde dev bir adım atılarak Higgs bozonu keşfedildi. Ama asıl süreç bundan sonra başlıyor. Prof. Dr. Namık Ke- mal Pak hocamız Higgs'in ne olduğu, han- gi anlama geldiği ve en önemlisi de bundan sonra bilimin katedeceği yollar ve yapması gereken keşifler konusunda hem tarihsel hem güncel ve hem de geleceğe uzanan çok önemli bir makale kaleme aldı. İlgiliye okuyacağınızı umuyoruz.

"Anası satılsın burjuvazinin"! - Cemal Süreya

Bu sayımızda sizi patronun düzenini, eze- nin zulmünü yıkan şair tipiyle bir araya ge- tiren bir makale ile baş başa bırakıyoruz. İbrahim Korkmaz'ın kaleme aldığı ve kana kana okuyacağınız bu makalede Osman- lı'dan başlayarak şairlerin şiiri yaratım sü- reci, Darwin'le başlayan insanın kendini bulması ve gerçekleştirmesi ve Cumhuriyet Devrimimizle esas atılımını yapan özgürlük döneminin şairini ve sanatçısını bulacaksınız. Bir yanda Cemal Süreya'nın, Ece Ay- han'ın kişiliklerinde temsil edilen, zenginli- ği, mülkiyeti bir kenara atmış, "kiralık evler- de oturup, banklarda yatmış", kaderini emekçi halkımızla birleştirmiş olan has şa- irler var. Diğer tarafta ise metalar dünyası- nın reklam yıldızı olanlar, finans kapitalin kanatlarında bize uçuşma vaadinde bulunan- lar, zenginliğin mabetlerinden tasavvuf ve tevekkülle halkımıza boyun eğdirmek iste- yenler... Has şair tavrı, has insan tavidir. Bu nedenle elinden "insan olmaktan başka bir şey gelmeyenlerin" paylaşacağı tavidir.

Öncesi ve ötesi ile tıp

Bu sayımızdan itibaren Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Genel Cerrahi ABD Öğretim Üyesi Doç. Dr. Tamer Akça "Tıp: Öncesi ve Ötesi" sayfasıyla her ay bizimle olacak. Tıbbın etik, tarih, sanat, folklor ile ilişkisini hem güncellik bağlamında hem de ilgili başlıklar çerçevesinde ele alıp inceleye- cek. Sayın Akça'ya hoşgeldin diyoruz!

Elinizdeki sayımız bütün makaleleri ve kö- şeleriyle dolu dolu... İyi okumalar.

İçindekiler

BİLİM VE ÜTOPYA
ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU
atakanhatipoğlu@gmail.com
(0 555) 475 82 45
Ahi Evran Üniversitesi
Yarenkür ALKAN
alkanyaren@gmail.com
(0 537) 587 53 77
Akdeniz Üniversitesi
Dr. Hakan ERENGİN
erengin@akdeniz.edu.tr
(0 535) 852 74 15
Anadolu Üniversitesi
İsmail Eray ÇELEBİ
ieraycelebi@hotmail.com
(0 534) 631 36 69
Ankara Üniversitesi
Melih OKYAY
melihokyay@gmail.com
(0 554) 485 36 78
Bahçeşehir Üniversitesi
Azra Kardelen NAZLI
kardelennazli@gmail.com
(0 554) 586 19 37
Bakırköy Üniversitesi
Alican VARAN
alicanvaran@hotmail.com
(0 506) 919 28 86
Başkent Üniversitesi
Helin ÖZÇELİK
hell_oin91@hotmail.com
(0 507) 919 83 13
Boğaziçi Üniversitesi
Cenk ÖZDAĞ
oezdah@yahoo.co.uk
(0 534) 651 11 87
Cumhuriyet Üniversitesi
Aykut DIŞ
aykuldish@hotmail.com
(0 564) 957 46 92
Çanakkale Onsekiz Mart
Hüsnâ SARI
husnasari@hotmail.com
(0 537) 386 63 40
Çukurova Üniversitesi
Samet ALTIN
sametaltin55@gmail.com
(0 533) 234 67 39
Dokuz Eylül Üniversitesi
Serdar YURTÇİÇEK
serdaryurtcicak@hotmail.com
(0 505) 298 90 70
Ege Üniversitesi
Oytun Ozan KORKMAZ
oytunoymaz@hotmail.com
(0 538) 346 59 50
Erciyes Üniversitesi
Aykut Alp AVŞAR
mahrem_utoya@hotmail.com
(0 542) 462 07 12
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Günay KARAGÖLLÜ
gunaykaragollu@gmail.com
(0 506) 957 24 17
Gazi Üniversitesi
Nesimi Yiğit ERYILMAZ
yigitjazz@hotmail.com
(0 535) 311 81 05
Hacettepe Üniversitesi
Elvan KONUK
elvankonuk2368@gmail.com
(0 506) 971 74 50
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Mehmet RUM
mehmetrum@gmail.com
(0 541) 414 14 31
İstanbul Üniversitesi
Uğurcan YARDIMOĞLU
ugurcanyardimoglu@hotmail.com
(0 539) 523 59 24
İstanbul Teknik Üniversitesi
Tekin KARATEPE
tekinkaratepe@gmail.com
(0 505) 480 00 09
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yeliz DEDE
yelizdede_08@hotmail.com
(0 507) 764 08 12
Kırıkkale Üniversitesi
Can ALKAÇ
canalkac@gmail.com
(0 535) 788 62 68
Kırıkkale Üniversitesi
Selçuk KILIÇ
selcuk.kic@gmail.com
(0 553) 368 62 63
Koçaeli Üniversitesi
Yeşim ÇAKMAK
yesim_cakmak.kou@hotmail.com
(0 538) 601 02 74
Maliye İnönü Üniversitesi
Kurtuluş AKKAYA
kurtulusakkaya@hotmail.com
(0 530) 670 71 56

Dilin evrimi ve serüveni

- Çiviyazısı 1
- Kapak
Prof. Dr. H. Tuğrul ATASOY
İnsan beyni ve dilin evrimi 4
- Kapak
Prof. Dr. Erksin GÜLEÇ
İnsanda beynin evrimi ve konuşmanın ortaya çıkışı 17
- Kapak
Dil, el hareketleriyle ortaya çıktı 22
- Kapak
Prof. Dr. İclâl ERGENÇ-Doç. Dr. Özgür AYDIN
Biyolojik ve zihinsel bir organ: Dil 24
- Kapak
Arş. Gör. Emel KÖKPINAR KAYA
Yapısalcılık bağlamında dil ve kültür 30
- Kapak
Bilgesu SAVCI
Materyalist bir dil felsefesine doğru 35
- Kapak
Yıldız CİBİROĞLU
'Anne' dili 'Baba' dilinden önce başladı 37
- Prof. Dr. Namık Kemal PAK
Higgs bulundu 43
- İbrahim KORKMAZ
Şair ve Patron'dan Parasız Yatılı'ya: Derviş-Şair 51

Patronun düzenini yıkan derviş - şair

■ Ahmet SAY Müzikte modern dönem (2)	62
■ Tıp: Öncesi ve Ötesi Doç. Dr. Tamer AKÇA Tehlikeli Vera Drake'lere açılan yol	68
■ Bilimin Felsefesi ve Tarihi Arş. Gör. Ömer Faik ANLI Hellenistik Dönem düşüncesi	75
■ Arkeo/Görüş Erkan İLDİZ Antik Dönem'de bankerlik ve noterlik	79
■ Doğa Tarihinden Notlar Prof. Dr. Atike NAZİK Ostrakod evrimi	81
■ Bilim ve Teknoloji Güncesi	87
■ Dilime Göre Kemal KIRAR Üç kıta	90
■ Çetin Ceviz Problemleri/ Dr. Necmi DAYDAY	91
■ Kitap Kurdu/ İlyas KARATEPE	92
■ Ödüllü Sözcük Bulmacası/ Semra LARÇIN	96

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
 Erdem ÖZDEMİR
 erdem_ozdemir_@hotmail.com
 (0 555) 519 43 07
Marmara Üniversitesi
 Emrah ALAN
 alanemrah@gmail.com
 (0 551) 218 28 29
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
 Osman BAYRAM
 osmanbayram1919@gmail.com
 (0 555) 562 88 89
Mersin Üniversitesi
 Mehmet AK
 mehmetak_33@hotmail.com
 (0 537) 786 18 98
Muğla Üniversitesi
 Gözen SORGUÇ
 gozen_sorguc@hotmail.com
 (0 554) 370 64 19
Namık Kemal Üniversitesi
 Emre Altan YÜCEL
 emrealtan_18@hotmail.com
 (0 530) 282 50 75
Niğde Üniversitesi
 Süleyman Açıkgoz
 suleymanacikgoz51@hotmail.com
 (0 532) 732 64 00
ODTÜ
 Özge DİNÇ
 ozgedinc19@yahoo.com
 (0 505) 501 74 27
Pamukkale Üniversitesi
 Behiye YARAŞCI
 behiye_gs_07@hotmail.com
 (0 543) 490 19 28
Sakarya Üniversitesi
 Emre AKTAŞ
 emreaktas89@hotmail.com
 (0 536) 203 88 50
Sağlık Üniversitesi
 Emir YEGANEH
 dogu.nehir@hotmail.com
 (0 537) 846 81 58
Süleyman Demirel Üniversitesi
 Serhat ÇİĞLA
 serhat.1@hotmail.com
 (0 506) 952 39 81
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
 Ali TATLI
 aliseyin1@hotmail.com
 (0 506) 286 14 03
Trakya Üniversitesi
 Güröl Bora ATEŞ
 gurolbora@hotmail.com
 (0 537) 386 63 40
Uludağ Üniversitesi
 Veli ÇOLAK
 velico83@hotmail.com
 (0 505) 776 14 98
Yıldız Teknik Üniversitesi
 Mural TAŞDEMİR
 metasdenir@gmail.com
 (0 535) 746 73 41

YUKI DIŞI ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
ABD
Philadelphia Üniversitesi
 Tolga KARAYAYLA
 E-posta: ttgkryyk@yahoo.com
Almanya (Güney Bölgesi)
 Ulm Teknik Yüksek Okulu
 Hakan DAĞISTA NLI (hakan.d@gmx.net)
Almanya (Kuzey Bölgesi)
Münster Üniversitesi
 Mustafa TOSUN (mustafatosun@gmx.net)
Çin Halk Cumhuriyeti
Guangdong Congliang Üniversitesi
 Altan GÖKDENİZ
 alican@bilimutopya.com.tr
İngiltere
 Queen Mary, University of London
 Hatice BALLIKAYA
 ballikaya18@hotmail.com
Polonya
Varşova Üniversitesi
 Makgorzata PILCZUK bogorzata@wp.pl
Rusya Federasyonu
Saint Petersburg Devlet Üniversitesi
 Doç. Dr. Alexander SOTNICHENKO
 sotnik37@mail.ru
Suriye
Şam Üniversitesi
 Canan Fatma CAN turkkan.turhan@gmail.com

İnsan beyni ve dilin evrimi

Yalnızca bir yılda okur-yazar olmak bile mantığın ve dilin kullanımı açısından çok büyük ve ilginç değişimlere yol açmaktadır. Şimdi bildiğimiz dili kullanan ve kullanmayan aynı beyin kapasitesine ve vücut yapısına sahip iki farklı insan grubu arasındaki bilinç farklılığını düşünelim. Elimizde deney olanağı olmasa da eminim şunu söyleyebiliriz: Dil bizi ve beynimizi değiştiren en büyük itici güçlerden birisi, belki de en önemlisidir.

Evrım sürecinde İnsan bir tür olarak belki de en belirgin şekilde simgesel bir dil kullanımı ile diğer canlılardan ayrılmaktadır. Dil insan için grup içinde diğerleriyle karşılıklı düşünmenin, bilgi, düşünce ve deneyimlerimizi diğerlerine ve gelecek nesillere aktarmanın yani kültürün ana ögesidir. Dilin nörolojisine değineceğim bu yazıya önce dil yetimizin yani lisanın beyinde temsil edildiği nöroanatomik yapılara kısaca değinerek başlayacağım. Sonra lisan yeteneğinin ve ilgili beyin alanlarının diğer canlılardaki geçmişine ve insan evrimindeki gelişimine yani lisanın paleonörolojisine ilişkin bilgiler vereceğim. Sonraki kısımda neden bir lisan yeteneğimiz olduğu sorusuna verilmeye çalışılan görüşler yer alacak. Son olarak da lisan yeteneğimiz bizi nasıl şekillendirir, düşüncelerimizi nasıl etkiler bu konuya değinmeye çalışacağım.

Lisan yeteneğimiz beynin neresini kullanır?

Beynimiz, sağ ve sol yarımküreler olmak üzere kabaca ikiye ayrılır. İnsanda sağlakların tümünde solakların da yine büyük çoğunluğunda yani toplamda tüm insanların yaklaşık %97-99'unda dil motor hareket ile ilgili işlevlerde sol yarımküre baskındır.

küre baskındır. Sol yarımküre vücudun sağ tarafının sağ yarımküre ise vücudun sol tarafının motor hareketlerini kontrol etmektedir. Baskın yarımkürede ana lisan merkezleri bulunur. Lisanın anlaşılıp çözümlenmesi, okuma, yazma, aritmetik hesap ve konuşma işlevleri bu yarımküredeki merkezlerce yürütülür. Baskın olmayan (çoğu insanda sağ) yarımkürede de lisan ile ilgili merkezler vardır. Sağ yarımküredeki merkezler ise mimiklerin, jestlerin, ses renginin ve ses tonunun anlaşılıp çözümlenmesi ve bunların ifade edilmesi ile ilgilidir. Beynimizdeki konuşma ile ilgili alanlar tek bir beyin lobunda değil değişik beyin loblarında yer alır. Baskın yarımkürede yine kabaca üç

Dil kültürün ana ögesidir.

Beynimiz, sağ ve sol yarımküreler olmak üzere kabaca ikiye ayrılır. İnsanda sağlakların tümünde solakların da yine büyük çoğunluğunda yani toplamda tüm insanların yaklaşık %97-99'unda dil motor hareket ile ilgili işlevlerde sol yarımküre baskındır.

Ne yazık ki beynin sağ yarım küresindeki merkezlerin varlığı ve önemi 19. yüzyılın büyük nörologları Broca, Wernicke ve Jackson'un tüm kendi çağlarını aşan ön deyimlerine rağmen ancak 1960'lardan itibaren özellikle Norman Geschwind'in çalışmalarından sonra anlaşılıp kavranmaya başlanabilmektedir.

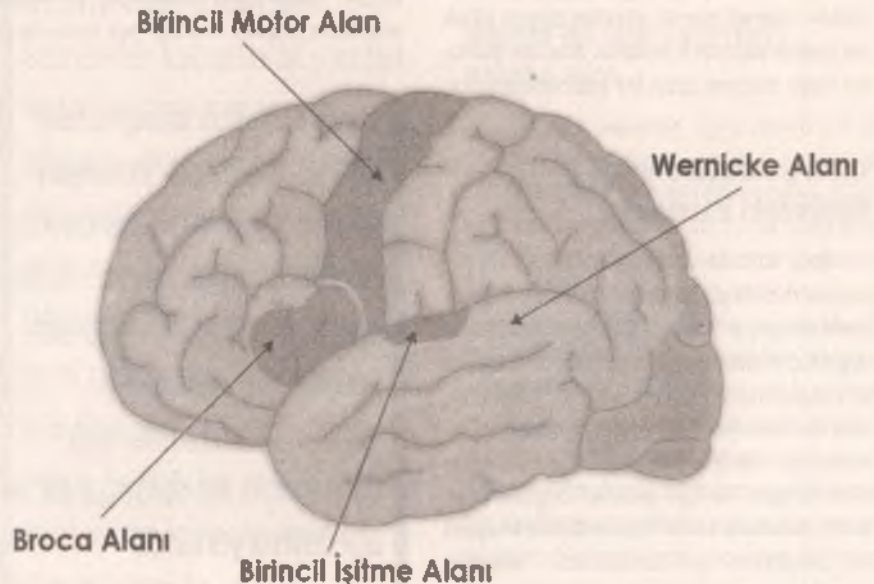
ana merkez vardır. Bunlardan ilki ünlü nörolog Pierre Paul Broca'nın 1861'de tanımladığı ve bugün onun adı ile anılan Broca alanıdır. Bu alan bugün beynin bölümlenmesinde kullanılan Broadman sahalarından 44. alana uyar. Ön beyin (frontal) lobun arka alt kısmında yer alır. Birinci dereceden yardımcı (assosiasyon) alanıdır. Konuşmanın motor yönü ile ilgili merkezdir. Yani söylenmek istenen duygu ya da düşüncenin harf ve kelime bazında bulunup söylenebilmesini sağlar. İkinci önemli alan Alman nörolog Carl Wernicke tarafından 1874'de tariflenen Wernicke alanıdır, bu alan da Broadman'ın 22. alanına uyar. Bu bölge baskın olan beyin yarısındaki yan-alt (temporal) lobun üst arka yarısında yer alır. Konuşmanın çözülmesi ve anlaşılmasından sorumludur. Üçüncü alan ise Broadman'ın 39. alanına uyan ve baskın beyin yarısındaki yan-üst (parietal) lobun alt kesiminde yer alan Angüler girus'tur. Burası ikinci dereceden yardımcı merkezdir. Angüler girus duysal, işitsel, görsel beyin merkezlerinin diğer yardımcı (assosiasyon) merkezleri ile ilişki halindedir ve sesi işitilen şeyin adının yazılabilmesi, dokunulan şeyin adının yazılabilmesi ve görülen şeyin adının yazılabilmesi ile ilgilidir. Ayrıca bu üç alan arasında üç bağlantı mevcuttur. Bunlar 44 ile 22 arasındaki yol, 22 ile 39 arasındaki yol ve 44 ile 39 arasındaki yollardır. Bu yolların zedelenmesinde de değişik derecelerde konuşma kayıpları oluşur.

Bu arada bu merkezlerin ve yolların karşısında (ayna görüntüsü gibi) yer alan baskın olmayan beyin yarısındaki merkezler ne işe yarar ona değinelim. Bu alanlar ise konuşmanın tonlanması, konuşmaya duygu katılması, karşıdaki insanın konuşmasından bunların anlaşılabilmesi ayrıca jest ve mimiklerin anlaşılabilmesi ile ilgili işlevlerin gerçekleştirilmesini sağlarlar. Yani prozodi ile ilgili alanlardır. Motor konuşma alanının (Broca alanının) tam ayna hayalinde yer alan bölge motor prozodi alanıdır. Konuşmanın tonlanmasından ve konuşmaya duygu katılmasından sorumludur, aynı şekilde duysal konuşma alanının (Wernicke alanının) tam ayna hayali karşısındaki alan ise duysal prozodi alanıdır ve konuşmalardaki duygulanımları ve tonlamaları anlamaktan sorumludur. Ne yazık ki sağ yarım küredeki merkezlerin varlığı ve önemi 19. yüzyılın büyük nörologları Broca, Wernicke ve Jackson'un tüm kendi çağlarını aşan ön deyimlerine rağmen ancak 1960'lardan itibaren özellikle Norman Geschwind'in çalışmalarından sonra anlaşılıp kavranmaya başlanabilmektedir. Yani bir kişi sizinle konuşurken siz sol yarımküredeki merkezler yolu ile o kişinin söylediklerini ya da yazdıklarını duyar ya da okur, söylemek istediklerinin semantik yapısını çözümler ve ne dediğini anlırsınız. Yine aynı merkezler yolu ile ne söylemek istiyorsanız bunu anlaşı-

lır bir cümle haline getirip söze ya da yazıya dökersiniz. Baskın olmayan (sağ yarıdakiler) yarımküredeki ne yapıyor o zaman? Şu cümleyi ele alın: "Sen de oraya gittin yani" Vurgunuza, mimiklerinize ve el-kol jestlerinize göre bu cümlemin anlamı çok değişebilir. Soru cümlesi de olabilir, şaşkınlık ifadesi de olabilir, kızgınlığınızı da dile getirebilir. Sol yarımküreyi bilinciniz ile yönlendirip karşıdakine ne mesaj vermek istiyorsanız verebilirsiniz yani yalan da söyleyebilirsiniz ama sağ yarımküredeki üzerinde böyle bir yönlendirme yapabilme şansınız çok ama çok daha azdır. Çünkü bu merkezler dürtü ve heyecanlarımızın kaynağı olan alt beyin merkezlerimizin -yani daha eski beyin yapılarımızın- kontrolündedirler. Ses tonunuzu ayarlayabilirsiniz bile örneğin yüzünüzdeki mimik kasları sizi ele verecektir. Basit bir örnek: Göz çevrenizdeki bazı küçük kasları bilinçli olarak kasmanız olası değildir. Duygusal olarak gerçekten güldüğünüzde bu kasları ancak alt beyin merkezleri kasabilir.

Lisan ile ilgili merkezler zedelenirse ne olur?

Bu merkezler herhangi bir nedenle zedelenirse (örneğin, damar tıkanıklığı, kanama, tümör, Alzheimer hastalığı veya travma gibi bir nedenle) lisan yetimiz-

de bozulma ve kayıplar yaşanır. Lisan bozukluğu ve konuşma kaybı ya da tıbbi söyleniş ile afazi terimi ilk kez 1874'de Trousseau tarafından önerilmiş ve tanımlanmıştır. Değişik derecelerde olmak üzere afazilerde; hemen her şekilde konuşmanın yapısı bozulur, hepsinde isimlendirme bozulur, yine hepsinde yazı yazma bozulur, bir türü hariç diğerlerinin tümünde okuyarak anlama bozulur, afazilerin bir kısmında duyarak anlama bozulur ve son olarak da yine afazilerin bir kısmında söyleneni tekrarlama bozulur. Ancak bu noktada sıkça düşülen bir yanıla değinmekte sanırım fayda var. Afazi yalnızca bir insanın konuşamaması ile sınırlı değildir. Örneğin dili bir kaza sonucu işlevsiz kalmış bir insan da konuşamaz. Ama söyleneni anlayabilir, yazıp okuyabilir. Afazik kişi ise lisan yeteneğini kaybetmiştir. Örneğin motor (Broca) konuşma alanı zedelenmişse lisanın motor çıktısı yani konuşması bozulur, kişi motor afazik olmuştur. Konuşulana, yani lisanı tam olmasa da, oldukça iyi düzeyde anlayabilir. Konuşamadığı gibi yazamaz da ancak yine okuduğunu anlama yetisi büyük oranda korunmuştur. Doğuştan sağır dilsiz olan ve işaret dili kullanan birsinin motor (Broca) alanı zedelenirse bu kişi de elleri ile işaret dilini kullanıp konuşamaz, yazı okuyamaz ancak karşısındaki kullandığı işaret dilini yeterince anlayabilir ve yazı okuyabilir. Afazinin çok çeşitli klinik görünüşleri vardır. Genel olarak afaziler birçok klinik alt başlık altında sınıflanır. Afaziler konuşu başlı başına uzun bir yazı konusudur.

Dilin paleonörolojisi: Beyindeki asimetri

Beynimizde yer alan dil ile ilgili merkezlerin dolaylı da olsa evrimini incelemek oldukça zordur. Çünkü beyin fosilleşmez. Kısıtlı bulgular üzerinde yapılan titiz paleonörolojik çalışmalar dilin gelişim evrelerine ilişkin yeni veriler sağlamaktadır. Sinir sisteminin diğer canlılardaki iletişim ile ilgili işlevsel örgütlenmesinin evrimsel tarihi insan dilinin oluşum ve gelişimine ışık tutmaktadır. Beyinde ses çıkarma ile ilgili baskın yarıküre bile-

Omurgalıların ses evrimi kurbağaların atası olan 170 milyon yıl önce yaşamış anuran adlı canlıya dayanır.

bildiğimiz kadarı ile en azından 170 milyon yıldır sol yarıküredir. Omurgalıların ses evrimi kurbağaların atası olan 170 milyon yıl önce yaşamış anuran adlı canlıya dayanır. Kurbağalarda aynen kemirgenler, kuşlar, primatlar ve insanlarda olduğu gibi sesli iletişim sol beyin yarıküresinin kontrolündedir. Beyinde nüfus düzeyindeki asimetrliler birçok omurgalı türünde görülür. Sürü davranışı gösteren birçok hayvan türünde beyin asimetrisi olduğu sol yarıkürenin nesnelerin sınıflandırılmasında, sağ yarıkürenin ise saldırganlık ve acı duyma yönünde uzmanlaştığını göstermektedir. Sarıasma kuşu ve kanaryada ötüşü sol yarıküre büyük ölçüde denetler. Ayrıca fare, sıçan, ipek tüylü maymun, al yanaklı maymun, Japon makağı gibi türlerde tür-

Beyinde nüfus düzeyindeki asimetrliler birçok omurgalı türünde görülür. Sürü davranışı gösteren birçok hayvan türünde beyin asimetrisi olduğu sol yarıkürenin nesnelerin sınıflandırılmasında, sağ yarıkürenin ise saldırganlık ve acı duyma yönünde

uzmanlaştığını göstermektedir.

deşinin sesli uyarısını algılamada sol yarıküre baskındır. Şempanzelerde şakak lobunun kafatasındaki genişliği solda daha geniştir. El tercihi maymunlarda hafifçe solu kullanmak şeklindedir. Ancak bu yapılan işi göre de değişmektedir. Kapuçin maymunları bir kutudaki yiyeceğe sol el ile yerdeki yiyeceğe ise sağ el ile uzanma eğilimindedirler. Şempanzeler ise insanlar tarafından tutsak edildiklerinde, düzensiz aralıklarla sağ eli olmaya eğilimlidirler ancak bu sağ el eğilimin doğal ortamlarında izlenememiştir.

Hayvanlar dünyasında sesli iletişim

Hayvanlar dünyasında sesle iletişimin ilk örneklerine bir bakalım. Vervet maymunlarının dört farklı alarm çığlığı vardır. İlk gökyüzünden gelen -kartal gibi- tehlikeler içindir. Bu çığlığı duyan maymunlar yukarıya bakar, sık çallıların arasına gizlenir ya da çığlığı duyan bireyler ağaçta ise üst dallardan daha alt dallara inerler. Bir diğer çığlık ise yerden gelen tehlikeler içindir -pars gibi-. Bu durumda ağaçların üst dallarına tımanırlar. Üçüncü çığlık yılan tehlikesine özgüdür. Bu çığlık duyulduğunda ise durup yere, otların arasına bakarlar. Dördüncü çığlık ise insan ya da diğer grup halinde avlanan yırtıcıları haber verir. Yine bu maymunlar üzerinde grup üyelerinin banda alınmış çığlıkları ile yapılan deneylerde bireylerin birbirlerini yalnızca sese dayanarak ayırt edebildiklerini ve kimin uyarı çığlıklarının güvenilir olmadığını öğrenebildiklerini ortaya koymuştur. Babun, makak ve vervet maymunu topluluklarına bir yavrunun yardım çığlığı dinletilirse yavrunun annesi sesin geldiği yöne bakarken diğer dişiler ise ilk önce sesin sahibi olan yavrunun annesine bakışlarını yöneltirler. Ayrıca -grup içi hırlama şeklinde- sesi dinletilen maymunun grup hiyerarşisindeki yeri ve hırlamanın kendisine göre alt ya da üst tabakadaki bir başka maymuna yönelik olup olmaması gibi farklılıklar da diğer bireylerin sese verdikleri tepkiyi değiştirmektedir.

Toronto Üniversitesinden Bruce Falls, ak gerdanlı serçeleri incelemiştir. Erkek serçelerin öteki bütün erkeklerin ötüşlerini tanıdığını —bu demektir ki her serçe kimlik işlevi gören kendine has ötüş tınıları taşımaktadır- ve kendilerini tehdit etmeyenlerin ötüşlerine karşılık vermediklerini gözlemlemiştir. Erkek serçeler ilk anda temelde aynı ezgi ile öter gibi görünmelerine karşın her erkek bu türe özgü ezgide kendilerine has çok küçük değişiklikler yaparak ötüşü bireysel olarak kendine özgü hale getirir. Her bireyin ötüşü kendi kimliği olur ve bireyin çevresi bu ötüş ile onu tanır. Erkek kuşlar yaklaşık 3000 m2'lik bir yaşam alanına sahiptir ve bu alanı canlarını dışlarına takarak savunurlar. Komşular birbirleri ile iyi geçinir ve karşılıklı yardımlaşır. Bu nedenle erkek kuşlar komşularının tanıdık ötüşlerine pek yanıt vermezler. Ancak esas tehdit yersiz yurtsuz, işgal edilecek alan arayan kuşlardır. Bu tip yersiz yurtsuz bir işgalcinin ötüşünü hemen tanır ve şiddetle karşılık verirler. Falls çok daha ilginç bir başka şeye daha dikkat çekmektedir. Diyelim erkek kuşumuzun güney komşusunun sesini kaydedip kuşumuzun alanının kuzey ya da batısından dinletirseniz yeri bir hile ile değiştirilmiş bu komşunun sesine de şiddetle karşılık verilmektedir. Çünkü komşu alışılmış alanının dışındadır ve olası bir rakiptir artık. Yani erkek kuşlar bir başka kuşu ötüşünden tanımakla kalmıyor, ötüşün sahibinin nerede, hangi alanda yaşadığını da öğreniyorlar. Duyulan ötüş bireye özgün, içinde hem kimlik hem alan bilgilerini içeren bir mesajdır.

Hayvanlar dünyasında sembolik dil kullanımı

Hayvanlar dünyasından, eğitim yoluyla insanın karmaşık ve soyut sembolik dilini az da olsa kullanabilen ilginç örnekler kısaca değinelim. İlk örneğimiz sevimli bir gri Afrika papağanı olan Alex. Irene Pepperberg tarafından eğitilen Alex, hem geniş bir kelime dağarcığına sahiptir hem de isteklerini anlatabilmek için İngilizce sözcükleri doğru olarak kullanabilmektedir. Alex çeşitli nesnelerin

Irene Pepperberg ve papağanı Alex... Alex, isteklerini anlatabilmek için İngilizce sözcükleri doğru olarak kullanabiliyor.

isim, şekil, renk ve sayılarını söyleyebilmektedir. Ayrıca iki farklı nesnenin ortak ya da farklı özellikleri sorulduğunda çok büyük çoğunlukla renk, şekil ya da nesnenin yapıldığı madde açısından nesnelerin farkını ya da iki nesnenin aynı olduğunu söyleyebilmektedir. Sayılar ile ilgili alıştırma yapılırdı nesneler bir kenara bırakılıp adını bildiği yeni nesnelerle yapılan 145 sayı bilme deneyinde yeni nesnelerin sayılarını %80 doğrulukla bilebilmiştir. Yanlış yanıtların büyük çoğunluğunda ise yalnızca nesne adını söyleyip sayı belirtmemiştir. Bu durumda (örneğin kaç kağıt) nesnenin sayısı tekrar sorulduğunda sayıyı %90 oranında doğru yanıtlamıştır. Eğitici ile işbirliği yapmak istemediği video kaydının da

İnsansı maymunlarda semboller kullanılarak yapılan lisan çalışmalarında eski tabuları yıkan birçok yeni bulgu elde edilmiştir. Amerikan işaret dilinden 132 işareti kullanmayı öğrenen Washoe adlı şempanze aynı zamanda bu işaretleri kendine özgü bir şekilde bir araya getirebilip, onları anlamlı bir şekilde kullanabilmeyi başarabilmiştir.

yapıldığı bir alıştırma seansını "Ben artık gidiyorum" diyerek sonlandırır. Alex "hayır" yanıtını da çok doğru ve uygun bir şekilde kullanmaktadır. İsteddiği değil de istemediği bir nesne verildiğinde gagası ile nesneyi atıp "hayır" demektedir.

İnsansı maymunlarda semboller kullanılarak yapılan lisan çalışmalarında eski tabuları yıkan birçok yeni bulgu elde edilmiştir. Amerikan işaret dilinden 132 işareti kullanmayı öğrenen Washoe adlı şempanze aynı zamanda bu işaretleri kendine özgü bir şekilde bir araya getirebilip, onları anlamlı bir şekilde kullanabilmeyi başarabilmiştir. Washoe'nin manevi oğlu olan Loulis adlı şempanze yanında insanların işaret dilini kullanmalarının yasak olduğu ortamda 5 yıllık bir süre içinde manevi babasından 50 kadar işareti kullanmayı öğrenmiştir. Bir cüce şempanze olan Kanzi ise bu denek maymunlardan en başarılısıdır. Georgia Eyalet Üniversitesi, Dil Araştırma Merkezi'nde görevli Sue Savage-Rumbaugh tarafından yetiştirilen Kanzi kendisine söylenilen bileşik cümleleri anlayabilmektedir. Kanzi, özel bir klavye üzerindeki sembollerini anlayabilmektedir ayrıca bu sembollerini bilgi değiş tokuşu, istek ve niyet bildirme araçları olarak kullanabilmektedir. İki üç kelimelik anlamlı ve tutarlı cümleler oluşturabilmektedir. Kanzi iki buçuk yaşındaki bir çocuk düzeyinde iletişim kurma becerisine sahiptir.

Beynin dil için hazırlıklı olduğu süre

Bir dilin seslerini öğrenmeye ve dil bilgisini öğrenmeye ayrılmış zaman dilimleri farklıdır. Sesleri öğrenmeye adanmış zaman dilimi daha önce ortaya çıkar. Aynen hareketi görme yetimizin nesneleri görme yetimizden önce gelişmesi gibidir. Hayvanlarda bu farklı dönemler deneysel olarak ortaya konabilmektedir. Zebra ispinozları farklı şarkıları diğer kuşlardan özellikle de babalarından öğrenirler. Genç yetişkin kuş büyüme döneminde bu şarkıları duyabileceği bir başka kuştan hiçbir şey duyamaz ise eş bulma döneminde hiç işine yaramayan anlamsız şarkılar söyler. Bengal is-

Holloway'ın bulgularına göre beynimizin insana özgü büyük ön loblar ve görece küçük arka loblar ile karakterize yapısı ilk atalarımızdan olan Australopithecuslardan beri (yaklaşık olarak 4,2 milyon yıldır) korunmaktadır. Dean Falk ise kendi çalışmaları sonucu büyük ön ve görece küçük arka loblar ile karakterize insana özgü beyin yapısının Homo habilisten bu yana (yaklaşık 1,9 milyon yıldır) var olduğunu iddia etmiştir.

pinozları tarafından büyütülen zebra ispinozları Bengal ispinozuna özgü şarkıları tam anlamıyla doğru şekilde öğrenemezler. Ancak üvey babasına özgü dar bir sesi taklit edebilse de sesleri yine de zebra ispinozlarına özgü şekilde sıralar. Özel şarkı sıralama yetisinin doğuştan gelen bir özellik olduğunu düşündürmektedir. İnsanlarda da dilin öğrenilmesi için kritik olan yaş, 3 yaş civarındır. Eğer bir insan 3 yaşına dek lisan öğrenebileceği diğer bireylerle hiçbir şekilde ilişkiye giremezse (akıl hastası kişilerin mahzenlerde büyüttüğü veya doğaya terk edilip şans eseri hayatta kalabilmiş az sayıda çocuk gibi) bir daha asla bir lisani tam olarak gereken yetkinlikte konuşamayacaktır. Doğuştan sağır çocuklar fark edilmez, gerekli özen gösterilmez ve işaret dilinden (ya da başka bir lisandan) yoksun kalırlarsa ileride işaret dilini 3 yaşından önce işaret diliyle tanışanlara göre daha sınırlı kullanabilmektedir.

Dile ilişkin paleonörolojik bulgular

İnsanlarda lisan ile ilgili merkezlerin gelişimine bir bakalım. Nicholas Toth'un

uzun yıllarını alan atalarımıza ait taş aletler ve taş alet yapımı üzerine yoğunlaşan çalışmaları göstermiştir ki; ilk taş aletleri yapan atalarımız sağ eliydiler. Bu da göstermektedir ki en azından 2-2,5 milyon yıldır insan sağ elini ve dolaşması ile motor işlevlerde beyrin sol yarı küresini kullanmaktadır. Paleonörolog Ralph Holloway, insan kafatası fosillerinin iç yüzeylerini ve bu yüzeylerdeki beyin kıvrımlarının izlerini yıllarca inceleyerek haritalarını çıkarmıştır. Holloway'ın bulgularına göre beynimizin insana özgü büyük ön loblar ve görece küçük arka loblar ile karakterize yapısı ilk atalarımızdan olan Australopithecuslardan beri (yaklaşık olarak 4,2 milyon yıldır) korunmaktadır. Dean Falk ise kendi çalışmalarını sonucu büyük ön ve görece küçük arka loblar ile karakterize insana özgü beyin yapısının Homo habilisten bu yana (yaklaşık 1,9 milyon yıldır) var olduğunu iddia etmiştir. İnsansı maymunlarda ise durum tam tersidir, ön loblar görece daha küçük iken arka loblar daha büyüktür. Günümüz büyük maymunları ile insan beyninin karşılaştırıldığı bir manyetik rezonans görüntüleme çalışmasında ise insan ön beyin (frontal) korteksinin büyük maymunların ön beyin korteksinden daha büyük bulunamamıştır. Tüm bunlar beynin, özellikle oransal olarak bütün içinde ön beyi (frontal) korteksi hacminin artışının dışında bölgeler arası bağlantı-

ların ve işlevlerde özelleşmenin de etkin olduğunu göstermektedir.

Ayrıca ağaçlardan inince ayaklar kavrama işlevlerinden kurtulmuşlar böylece beyinde ayaklara ayrılan beyin korteks alanı küçülmüş, daha sonra giderek önem kazanacak olan el ve dil ile ilgili korteks alanlarına yer açılabilmiştir. Bu dönem boyunca besin değeri daha yüksek olan etin tüketimindeki artış bitkisel beslenmeye göre daha az çığneme süresi ve daha küçük diş yüzeyi anlamına geliyordu. Diş hacminin küçülmesi dilin ağız içinde daha etkin ses çıkarabilmesi için gerekli boşluğun oluşmasına olanak sağlıyordu. Bu fark 2 milyon yıl öncesine ait Australopithecus boisei ile Homo habilis fosillerinde en belirgindir. Bunun yanı sıra iki ayaklılık gırtlak yapısının daha aşağıya kaymasına ses organlarının uzamasına ve nefes kalıplarında değişime yol açarak atalarımızın ses repertuarını da genişletmiştir. Bu değişim iki milyon yıl önce başlamış ergaster ya da erectus döneminde tamamlanmış olabilir. Foramen magnum (kafatasının omuriliğin çıktığı alt taraftaki büyük deliği) dört ayaklılarda kafatasının arka kısmına doğrudur. İki ayaklı insanda ise foramen magnum öne geldiğinden, kafatası arkaya yatar ve bu şekilde kafatası omurilik üzerinde denge sağlayabilir. Memelilerde kafatasının altı düzdür, insanda ise, bu alan kavislidir. Basikranyum şe-

İnsansı maymunlarda, insanın aksine, ön loblar görece daha küçük iken arka loblar daha büyüktür.

kil, insan fosillerinde ses çıkarabilme yeteneği ile orantılıdır. New York, Mount Sinai Tıp Fakültesi'nden Jeffrey Laitman'ın incelemeleri Australopithecusların basikranyum yapılarının düz olduğunu, ilk basikranyum şekil değişiminin ise 2 milyon yaşındaki Homo erectus kafatasında görülmeye başlandığını göstermiştir. Homo erectusun gırtlak yapısının yaklaşık olarak 6 yaşındaki modern bir insan çocuğunun ses çıkarabilme yetisi düzeyinde olabileceği düşünülmektedir. Bugünkü ölçülerde eğitim kazanmış basikranyum yapısı 300-400.000 yıl öncesinde eski Homo sapiens fosillerinde görülmeye başlanmıştır.

Koobi Fora'dan çıkarılan 1,8 milyon yaşındaki KNM-ER 1470 etiketli kafatası Phillip Tobias tarafından incelenmiş ve bu iyi korunmuş fosilin Broca alanında daha yaşlı fosillerde görülmeyen (australopithecuslarda) gelişme olduğu saptanmıştır. Bu bulgu daha sonra bu fosili inceleyen Dean Falk tarafından da doğrulanmıştır. Homo erectusun seslendirme kapasitesi primatlara göre oldukça gelişmesine rağmen, dil olarak nitelendirilebilmek için henüz yetersizdi. En eksiksiz erectus iskeleti olan KNM-WT 15000'in anatomisi konuşabilmek için

Yaklaşık 4-4,5 milyon yıl önce atalarımızın sahip olduğu beyin ağırlığı diğer kuyruksuz maymunlardan biraz daha büyük iken (ortalama 438-455 cm³) yaklaşık 1 milyon yıl önce beyin hacmi 2-2,5 kat büyümüştü. Ancak dil ile ilgili fosil bulgusuna ulaştığımız yapıların bugünkü haline yaklaştığı en erken dönem nispeten daha yakın (yaklaşık 500-700.000 yıl önce) bir dönemdir.

yeterli solunum eşgüdümünü sağlayabilecek kas kontrolünün eksik olduğunu göstermektedir. Konuşmak için harekete geçen karın boşluğu ve göğüs duvarı kaslarını harekete geçiren sinirlerin torakal (göğüs kafesi arkası bölgesi) bölgeden çıkar ve bu bölge insanlarda oldukça geniştir ancak bu bölümdaki insanda görülen genişliğin Homo erectus fosillerinde görülmediği bilinmektedir. Buna karşın Neanderthal fosillerinde modern insandaki genişlemeye yakın oranda torakal bölgenin genişlemiş olduğu görülmektedir. Dil kaslarına ait sinirin kafatasından çıktığı kanalın genişliği Homo habilis fosillerinde modern büyük maymunlar ile aynı iken iki Neanderthal ve bir erken dönem Homo sapiens bu kanalın boyutunun modern insandaki boyuta ulaştığı bilinmektedir.

Görüldüğü gibi insan beyninin hacimsel büyümesinin büyük bir ivme gösterdiği tarih aralığı döneminde lisanın kullanılabilmesine olanak sağlayan yapıları evrimi tam olarak gelişmiş değildir. Şöyle ki beynin hacimsel artışı daha önden gitmektedir. Yaklaşık 4-4,5 milyon yıl önce atalarımızın sahip olduğu beyin

ağırlığı diğer kuyruksuz maymunlardan biraz daha büyük iken (ortalama 438-455 cm³) yaklaşık 1 milyon yıl önce beyin hacmi 2-2,5 kat büyümüştü. Ancak dil ile ilgili fosil bulgusuna ulaştığımız yapıların bugünkü haline yaklaştığı en erken dönem nispeten daha yakın (yaklaşık 500-700.000 yıl önce) bir dönemdir. Beynin hacimsel artışı tek başına dile bağlanamaz, birçok etkenin ortak katkısı ve karşılıklı etkileşimi var gibi gözükmektedir. Bu artış dil kadar alet kullanma ve seksüel seçimle de ilişkilidir.

Dilin evrimine ilişkin yeni genetik bulgular

Genetik bilimi her geçen gün artan bir ivmeyle bize yeni bilgiler sunmaktadır. Dilin evrimi ile ilgili son yıllarda özellikle iki genin üzerinde önemle durulmaktadır. Bunlardan ilki ASPM (abnormal spindle-like microcephaly associated) şeklinde kısaltılan genidir. Bu gendeki işlev bozukluğuna yol açan bir değişim-mutasyon bireyde beynin ve kafatasının gelişmesinde geriliğe yol açmaktadır. İşlevsel bozukluğu durumunda, bu

Evrimsel olarak dilin gelişimi açısından yakın tarihli önemli bir bulgu yansıtıcı-ayna-sinir hücrelerinin hem insanda hem de primatlarda bulunduğu ve insanda Broca alanına karşılık gelen alanın, primatlarda benzer şekilde işlevsel olduğunun gösterilmesidir.

gen insanlarda her bir milyon canlı doğumda 4-40 oranında görülen küçük kafatası-mikrosefali ile ilgili sorumlu tutulan genetik odaklardan birisidir. Bu gendeki bir bozukluk hasta bireyin beyin hacminin 400-450 gram olmasına neden olur ki bu beyin ağırlığı yaklaşık olarak şempanzelerle son ortak atamızdan sonraki türlerin beyin ağırlığı kadardır. ASPM, birinci kromozomda yerleşmiştir (1p31) ve 3477 amino asitlik bir proteinin yapımından sorumludur. Evrim boyunca nöroepitelyum denilen sinir sisteminin örtücü hücrelerini çoğaltması esnasında bölünme ile ilgili içcik yerleşiminin düzenlenmesinden sorumlu olabileceği düşünülmektedir. Dünya üzerinde yaşayan çeşitli insan toplumlarından ve değişik memeli hayvanlardan alınan genetik örneklerin incelenmesi ve karşılaştırılması sonrası evrimsel açıdan ASPM geni üzerindeki olumlu seçim etkisi 18 milyon yıl kadar önce başlamıştır ve insana doğru yönelen evrim dalında insana yaklaştıkça artan bir ivmeyle yoğunlaşmıştır. Bize en yakın primat türü olan şempanzelerle yolumuzun ayrıldığı yaklaşık 6 milyon yıl öncesinden başlayarak ortalama her 300-400.000 yılda bir olumlu bir değişime uğramıştır ve son değişim dünyada yaşayan tüm insanların ortak atalarının Afrika dışına yayılmalarından önce gerçekleşmiştir. Dilin evrimi için beyin hem büyüklüğünün hem de işlevsel bağlantı çokluğunun artması gereklidir. ASPM geninin evrimsel değişimi ve bu gende oluşan istenmeyen de-

ğişimlerin sonuçları bunun en önemli kanıtlarındandır.

Bir diğer genetik kanıt ise bir başka genden gelmektedir. FOXP2 (forkhead box P2) insanda 7. kromozomda (7q31) bulunan ve dil işlevinin gelişmesi ile ilişkisi saptanan ilk gendir. Bu gendeki noktada mutasyonlar etkilenen aile bireylerinin yarısında herhangi bir zekâ sorunu olmadan konuşma sırasında kelime ve hecelere uygun ses çıkarma (artikülasyon) ve gramer kullanım bozukluğuna neden olur. Şempanze ile son ortak atadan sonra bu genin diziliminde şempanzelerde olmayan ancak insana uzanan evrim dalında sonradan oluşan iki amino asit değişimi izlenmiştir. Bu genin bugün var olan hali ile sabitlenmesi ise yaklaşık olarak 200.000 (en erken 100.000) yıl öncesine dayanmaktadır. Gen dizilimindeki son değişim bugün yaşayan tüm insanların ortak atalarının Afrika dışına yayılmalarından önce oluşmuştur.

Ancak karşıt görüş ve eleştiriler de mevcuttur. FOXP2 insanlara özgü değildir. Fare ve ötücü kuşların bile kısmi değişiklikler içeren benzer genleri vardır. FOXP2 geninin fare versiyonu ile insan versiyonu arasında üç yerde farklılık olduğu saptanmıştır. İnsan ve fare evriminin ayrım noktası 70 milyon yıl öncesine dayanır ve bu bulguda bu süre boyunca yalnızca üç değişim olduğunu göstermektedir. Fare gibi kemirgenlerde bu gen motor öğrenim ile ilgilidir ve bu genin aktif olmadığı için kemirgenlerde yeni görevlerin öğrenilmesi yavaştır. İlk değişim 64 milyon yıl önce sonraki diğer iki gelişim ise son altı milyon yıl içinde olmuş görünmektedir. Bu son iki değişimden sonuncusu 200.000 yıl önce yani modern insanın doğuşuyla aynı dönemde meydana gelmiştir. Doğal olarak FOXP2 geninde meydana gelen değişiklikler tek başına dili oluşturamaz. Şayet olay bu kadar basit olsa farede üç mutasyon oluşturarak bizdekine benzer bir dili ortaya çıkarabilirdik. Bu genetik değişimler dilin biyo-sosyo-kültürel evriminde olumlu anlamda faydalı olmuş ve dilin oluşumunda yararı olan etmenlerdir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

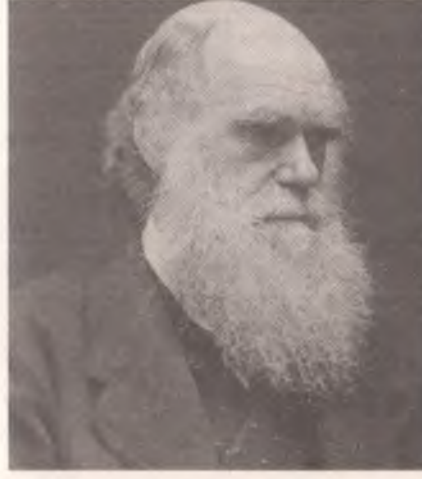
Yansıtıcı sinir hücrelerinin keşfi

Evrimsel olarak dilin gelişimi açısından yakın tarihli önemli bir bulgu yansıtıcı-ayna-sinir hücrelerinin hem insanda hem de primatlarda bulunduğu ve insanda Broca alanına (baskın olan beyin yarısında ön lobda yer alan dilin motor çıkış merkezi) karşılık gelen alanın, primatlarda (makak beynindeki F5 alanı) benzer şekilde işlevsel olduğunun gösterilmesidir. Primatlarda yapılan çalışmalar dilin kökeni açısından önemli olan merkezi sinir sistemi yapılarının evrimine ışık tutmaktadır. Nörolog Giacomo Rizzolatti makak maymunlarında yaptığı çalışmada, maymunun ön beyin lobu gri maddesinin alt bölümünde yer alan F5 alanında bulunan tekli sinir hücrelerinin hayvanın yaptığı uzanma ve kavrama eylemlerine yanıt verdiğini göstermiştir. Bu sinir hücresi topluluğuna yansıtıcı-ayna-sinir hücreleri adı verilmektedir. Ayrıca bu sinir hücreleri aynı hareketi yapan bir insana ya da bir başka maymuna da benzer şekilde yanıt vermektedir. Bu bölgede iki tip sinir hücresi saptanmıştır. Yansıtıcı sinir hücreleri, eylemin yapılması ve eylemin gözlenmesi esnasında aktive olurlar, kanonikal sinir hücreleri ise sadece denek hayvanının eylemi esnasında aktive olurlar. Bu sinir hücreleri maymun beyinde insandaki Broca alanına karşılık gelen beyin alanında yer almaktadır. Kohler ve ark. F5

İnsanda Broca alanına karşılık gelen alanın, primatlarda benzer şekilde işlevsel olduğu evrimsel olarak dilin gelişimi açısından önemli bir bulgudur.

bölgesinin bazı yansıtıcı sinir hücrelerinin işitsel uyarılara da yanıt verdiklerini bildirmiştir. Bu bulgu büyük olasılıkla, sinir hücrelerinin makaklarda, insandaki Wernicke alanının (baskın olan beyin yarısında alt şakak lobunda yer alan dilin girdi merkezi) eş işlevine sahip olan ve alt şakak lobunun üst girintisinin arka kesiminde yer alan Tpt (temporoparietal) alanından işitsel girdiler aldığını göstermektedir. Ayrıca makakların ön beyin lobunun ön-yan bölgesinde yer alan gri maddede (insan beynindeki 12. ve 45. beyin gri madde alanların eş işlevine sahip olan bölgeler) karmaşık hayvan ve insan seslerine yanıt veren uzamsal olmayan işitsel işlemlerde yer aldığı düşünülen ayrı bir sinir hücresi grubu olduğu bildirilmiştir. Yansıtıcı sinir hücrelerinin insan beyinde de varlığı kanıtlanmıştır. Yakalama eylemini izleyen insan deneklerde yan alt şakak lobunun üst oluğunda, üst şakak lobunun alt parçasında, ön beyin girintisinde ve Broca alanının bir parçası olan ön beyin alt girintisinde bulunan sinir hücresi grupları aktive olmaktadır. Rizolatti ve ark. insanlarda yaptıkları PET (pozitron emisyon tomografisi) çalışmasında deneklerin diğer insanların nesneleri kavradıklarında yansıtıcı sinir hücrelerin aktivasyon gösterdiklerini bu aktivasyonun Broca ve komşu alanlara yayıldıklarını göstermişlerdir. Yapılan diğer deneylerde önce Broca alanının sonra solda yer alan motor hareketleri düzenleyen gri madde alanının ve daha sonra da sağda yer alan motor hareketleri düzenleyen gri madde alanının aktive olduğu gözlenmiştir. Gerek primat gerekse insan deneklerde sinir hücrelerinin aktivasyonuna neden olan şey sesler değil beden ve el hareketleridir. Yansıtıcı sinir hücreleri insanda öncelikle dil ile ilgili gri madde alanlarında, primatlarda ise insan beynindeki bu alanların eş işlevine sahip beyin alanlarında aktive olmaktadır. Tüm bu bulgular dilin işaret dilinden sözlü dile doğru evrildiği görüşü ile uyum içindedir. Hepimizin bildiği gibi bir bebeğin el-kol ve beden hareketleri eşlik etmeden dil öğrenmesi olası değildir, hepimiz bu aşamadan geçerek ve bu aşama vasıtası ile

Darwin, dilin cinsel seçim yoluyla uzun bir süreçte evrimleşmiş bir içgüdü olduğunu dile getirir.

konuşmayı öğrenmedik mi? Ses repertuarı biz insanlara göre oldukça kısıtlı olan primatların grup içi etkileşimlerini sağlayan en önemli iletişim yolu öncelikle el-kol ve gövde hareketleridir. Ayrıca bebekler işaret dilini kullanabilmeyi sözel dilden daha erken ve daha kolay öğrenebilmektedir. Bu nedenle yansıtıcı sinir hücrelerinin keşfi, dilin ve beyin evrim sürecini aydınlığa kavuşturabilme çabamızda en önemli adımlardan birisidir.

İnsanlarda dil yeteneği neden evrimleşti?

Beynin büyümesi ve iki ayaklılık sonucu doğum kanalının görece daralması

Beynin büyümesi ve iki ayaklılık sonucu doğum kanalının görece daralması insan bebeklerinin beyin gelişimi ve motor işlevler açısından henüz tam gelişmeden doğması sonucuna yol açtı. Bu anne ve topluluk bireylerinin çocuk ile daha uzun süre ilgilenmelerine neden oluyordu.

insan bebeklerinin beyin gelişimi ve motor işlevler açısından henüz tam gelişmeden doğması sonucuna yol açtı. Bu anne ve topluluk bireylerinin çocuk ile daha uzun süre ilgilenmelerine neden oluyordu. İlk başta insan toplulukları için uzun süreli çocuk bakımı dezavantaj gibi görünmesine karşın aslında beynin gelişimi açısından avantaj anlamına geliyordu. Bakıma muhtaç olunan uzun çocukluk dönemi ile zekâ arasında doğrusal bir ilişki vardır. Bu süre arttıkça, bireye ilgi gösteren ve bireyin ilişki içinde olduğu diğer bireylerin sayısı arttıkça beyin hacmi ve sosyal zekâ da artmaktadır. Robin Dunbar, değişik primat türlerinde bireyin ilişki kurduğu toplum içi birey sayısı ile beyin korteks miktarının doğrusal bir şekilde artış gösterdiğini göstermiştir. Primat türlerinde grubun büyüklüğü türe göre değişiklik ve neokortikal orana (neokorteksin geri kalan beyin bölümlerine oranı) bağlı artma eğilimi gösterir. Neokortikal oran insanda 4,1 iken şempanzelerde 3,2 ve gorillerde 2,65 olarak hesaplanmıştır. Dunbar'ın hesaplarına göre insan topluluklarında ideal birey sayısı 148 (±50) bulunmuştur ve bu rakam eski insan yerleşkelerindeki birey sayısı ile uyumludur.

Bilim tarihinde sorulan anlamlı ve çağının ilerisindeki yorum ya da soruların dikkatten kaçması uzun yıllar sonra tekrar anımsanması rastlanılabilir bir olgudur. Darwin'in dâhice ileriye sürdüğü seksüel seçim fikri bunlardan birisidir. Bir diğeri ise dilin evrimi ile ilgili yaklaşımı ve sorduğu sorulardır. Darwin, dilin müziğe benzer, kendine has sözel bir sergileme yöntemi elde etmek için cinsel seçim yoluyla uzun bir süreçte evrimleşmiş bir içgüdü olduğunu İnsanın Türeyişi adlı eserinde dile getirir. Sonrasında dil ile ilgili daha yüzeysel sorunlar gündemde tutulup tartışılırken esas soru göz ardı edilmiş ve evrimsel açıdan dilin uyum yeteneği ile ilgili işlevleri olup olmadığı daha az tartışılır olmuştur. Son dönemde bu can alıcı konu tekrar gündeme gelmiştir. Dilin evirildiğini yukarıda anlatılanlar sayesinde zaten biliyoruz. Ama artık biraz da neden evirildiğini tartışmamız gereklidir.

Siz konuşurken enerji ve zaman harcarsınız, ancak karşıdaki kişi bilgi edinir. İlk bakışta bu açıdan dil özgecil bir davranış gibi görünür ki evrim özgecil davranışlardan çoğunlukla uzak durur. Özgecil yiyecek paylaşımı evrim açısından çok öne çıkan bir davranış değildir, dolayısıyla özgecil bilgi paylaşımına da evrim aynı şekilde yaklaşıyor olmalıdır. Bu nedenle hayvanlar dünyasında dil ile karşıdaki canlıya verilen iletişimsel bilgi yani sinyaller karşıdakinin davranışlarını düzenlemek için gelişmiş olmalıdır. İnsanlardaki dilin bir zihinden diğerine bir bilgi taşımak için evirildiği fikri inandırıcı gibi gözükse de neden olası bir rakibe bilgi verildiği, böyle bir özgeciliğe neden başvurulduğu sorusu karşımıza çıkar. Dilin evrimini anlayabilmek için bariz özgecil bir davranış olan dilin hayatta kalmaya ve üremeye yardım eden gizil bir faydasını bulabilmemiz gereklidir. Bu açıdan elimizde üç seçenek mevcuttur: Soy, karşılıklılık ve cinsel seçim.

Bir bilgiyi paylaştığınızda bilgi çoğalır ve sizin bilginiz azalmaz. İnsan nesli çok çok uzun süreler küçük ve istikrarlı gruplar halinde yaşadığı bu gruplar akraba ve yakın arkadaşlardan oluştuğu için bilgi paylaşma yeteneği geliştikçe genlerimiz ve sosyal ilişkilerimiz kazançlı çıkmış olabilir. Ancak soy ve karşılıklılık bize neden insanların hem sosyal hem de anatomik olarak dinlemekten çok konuşmaya önem verdiğini ve işitsel yapılarımızın değil de konuşma üreten yapıları-

mızın primatlara kıyasla daha çok geliştiğini açıklayamamaktadır. Aslında konuşmanın dinlemeye nazaran gizil evrimsel getirisinin daha fazla olduğu düşünülebilir. Dilin sözel kur yapma için evirildiği görüşü dili iyi kullanmanın üreme açısından seksüel bir getirisi olduğu düşünüldüğünde özgecilik sorununu çözebilir gibi görünmektedir. Olası bir eş adayını etkileyebilmek ve ikna edebilmek için dil yeteneği çok önemlidir. Ayrıca seksüel çekicilik sosyal konum ile yakından ilişkilidir. Sosyal konumunuz ne kadar yüksekse o kadar çekici hale gelirsiniz. Sosyal konum ise insan gruplarında sergilenen sözel yetenek ile yakından ilişkilidir.

Robin Dunbar 1997 tarihli makalesinde yetişkin İngilizlerin sıradan konuşmalarını incelemiştir. Erkeklerde konuşmaların oransal olarak %55'inin kadınlarda ise %67'sinin kişisel ilişkiler gibi sosyal konularda olduğunu buldu. Erkeklerin konuşmalarında kendi ilişkilerinin kalite ve sayısını öne çıkarmaya hevesli oldukları izlendi. Buna ek olarak erkekler ortamda kadın var ise kültürel, siyasi veya akademik konularla ilgili konuşmaya daha yatkın oluyorlar. Erkeklerin konuşmalarının sosyal konumda kendi pozisyonlarını yükseltmeye yönelik iken kadınların konuşmalarının bir sosyal grup ya da topluluğun işleyişindeki düzgünlüğün sağlanması gibi daha ziyade sosyal ağ ve örüntülerle ilişkili olduğu bulunmuş.

Dunbar, erkeklerde konuşmaların oransal olarak %55'inin kadınlarında ise %67'sinin kişisel ilişkiler gibi sosyal konularda olduğunu buldu. Erkeklerin konuşmalarında kendi ilişkilerinin kalite ve sayısını öne çıkarmaya hevesli oldukları izlendi. Buna ek olarak erkekler ortamda kadın var ise kültürel, siyasi veya akademik konularla ilgili konuşmaya daha yatkın oluyorlar.

En sık kullanılan 100 kelime tüm konuşmaların %60'ını oluştururken, en sık geçen dört bin kelime tüm konuşmaların %98'ini oluşturur. Bu nedenle 60-70.000'lik kelime hazineleri evrimsel açıdan bir aşırılık şeklinde değerlendirilebilir. Sadece pratik günlük yararları için dil evirilmiş olsaydı bu kadar büyük kelime hazinelerine ulaşamazdık. İnsanlar arasında kelime hazinesi genişliği büyük değişimler ve farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle de eş tercihi açısından yararlı bir sinyal olabilir. Kelime hazinesi genişliği en az %60 oranında kalıtsaldır ve genel zekâ ile de %80 oranında koreledir. Ancak istisnalar vardır. Örneğin Williams sendromunda zekâ seviyesi düşükken kelime hazinesi çok geniştir. Birbirlerinden ayrı büyümüş tek yumurta ikizlerinin kelime hazinesi genişliği de %75 oranında bir korelasyona sahiptir. Tüm beyinle ilgili zihinsel yetilerimizde olduğu gibi dilde de karşılıklı sergileme ve karşılıklı seçim yetenekleri cinsler arasında dil yetisi açısından eşitlik eğilimi yaratır. Ayrıca tür içinde bireyden gruba doğru yöneldiğimizde de dilin gizil uyum yeteneklerini arttıran gizil faydalarını görebiliriz. Eğer bir bireyin sözel liderlik yeteneği, içinde bulunduğu gru-

Birbirlerinden ayrı büyümüş tek yumurta ikizlerinin kelime hazinesi genişliği de %75 oranında bir korelasyona sahiptir.

bun hayatta kalma başarısını arttırırsa, o zaman dilin belirgin özgeci kullanımı, kur yapmaya dayanan işlevlerini gizleyebilir.

Robin Dunbar dilin bir çeşit tımarlama eylemi olduğunu ileri sürmektedir. Üstelik bu tımarlama eylemi mesafe kısıtlaması açısından daha esnektir. Antropolog Dean Faik bebeklerine şarkı söyleyen annelerin dilin ortaya çıkışına neden olmuş olabileceğini ileri sürer. Bebekleri ile konuşurken annelerin kullandıkları anne dili kendine has özel bir konuşma şeklidir. Yalın bir ritim, iki tam oktav alçalıp yükselebilen, şarkı tonlaması oldukça abartılı ve de konuşmaya göre daha tiz bir perdeye sahiptir. Bu haliyle de müzik işaretlerini taşır. Bu tarz şarkılar bebekleri oldukça rahatlatır. Dinlerken gülümsemeye başlarlar. Diğer primatlarda anneler yavrularına mırıldamaz. Eğer bu tarz mırıldanmalar yatıştırıcı bir özellik taşıyorlarsa bebeklerin daha az huysuz olmaları da sağlık açısından daha olumluysa geçmişte bebeklere mırıldanmak konusunda anneler üstünde evrimsel seçim baskısı oluşmuş olmalıdır. Bu tip bir seçilimin neden bizim türümüz üzerinde olduğu sorusu gündeme gelir. İnsan yavruları beyin ölçüleri ve iki ayaklılık nedeni ile diğer primat yavrularına göre daha erken doğmaktadır. Şempanze yavruları yeni doğduklarında yaklaşık bir yaşındaki bir insan yavrusunun motor becerilerine sahiptir. İnsanlar daha uzun ve daha yoğun bir ebeveynlik dönemi geçirmektedir. Bu ilk yılda özellikle huysuz bebeği susturmak ve yatıştırmak, insan türü için zor doğa şartları altında yaşamın kolaylığı açısından bir zorunluluk haline gelmektedir.

Dunbar ve ekibi üniversite kafeteryasında konuşmaları gözlemler ve 30 saniyede bir konu başlıklarını kaydederler. Görünen odur ki sohbet süresinin yaklaşık %70'ini sosyal ilişkiler ve kişisel tecrübeler oluşturmaktadır. Bu sürenin hemen yarısının da orada olmayan üçüncü şahıslarla ilgili ilişki ve deneyimlerle ilgili olduğu saptanmış. İçerik açısından bakıldığında erkekler kendi ilişki ve deneyimleri hakkında daha çok konuşmaya, kadınlar ise başkalarının ilişki ve dene-

Bir fareye Pavlovcu koşullanma uygulayarak 'peynir' dendikten sonra peynir verilirse fare 'peynir' sözcüğü ile peynir arasında bir ilgi kurar.

yimleri hakkında konuşmaya daha çok eğilimlidir. İnsan topluluklarında dilin gelişimi açısından diğer bireylerin ilişki ve durumlarına ilişkin bilgilere önem veren kadınların kaynaşması daha ağırlıklı öneme sahip gözükmemektedir. Dişiler arası kaynaşma ve iletişim insan olmayan diğer primat türlerinde de oldukça önemlidir. Orada olmayan üçüncü şahıslara ilişkin bilgi oldukça önemlidir. Bu bilgi ile diğer bireylere karşı takınacağımız tutum ve davranışları önceden ayarlayabilir, çıkarlarımızı birleştirebilir ya da kendimizi sakınmak için önlem alabiliriz.

Evrin sürecinde grup seçilimini savunan David Sloan Wilson'un, simgesel düşünce ve dilin oluşumu üzerine görüş-

Evrin sürecinde grup seçilimini savunan David Sloan Wilson'un, simgesel düşünce ve dilin oluşumu üzerine görüşleri de oldukça önemlidir. Wilson, simgesel düşünceyi özel kılanın içerdiği çağrışımların çevrede var olan çağrışımlardan ayrılması ve kendi başlarına bir hayata kavuşmaları olduğunu söyler.

leri de oldukça önemlidir. Wilson, simgesel düşünceyi özel kılanın içerdiği çağrışımların çevrede var olan çağrışımlardan ayrılması ve kendi başlarına bir hayata kavuşmaları olduğunu söyler. Bir fareye Pavlovcu koşullanma uygulayarak 'peynir' dendikten sonra peynir verilirse fare 'peynir' sözcüğü ile peynir arasında bir ilgi kurar. Ancak daha sonra peynir denilip peynir verilmezse de bu Pavlovcu koşullanma zaman içinde kaybolup söner. Bu çevresel olarak var olan bir çağrıdır. Şimdi de şu deneyi düşünün: Kaba birisi size milyonlarca kez 'peynir' diyor ama ortada peynir falan yok. O kişiye çok kızarsınız ve bir süre sonra o kişinin ve de peynirin olmadığı yerde dahi peynir kelimesi ile nesnesi arasında çağrıyı kurmaya devam edersiniz.

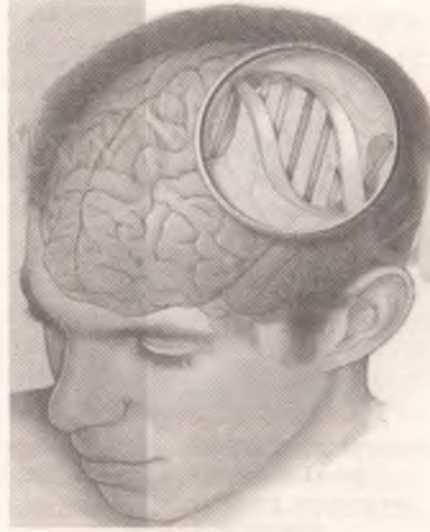
Wilson'a göre simgesel düşünce işlemsel açıdan zor olan bir süreç değildir ve öyle çok büyük beyinlere de gereksinim duymaz. Simgesel düşünce öyleyse diğer türlere öğretilir. Bunun olabileceğini en azından bonobo şempanze Kanzi ve gri Afrika papağanı Alex bizlere kanıtlamaktadır. Yani simgesel düşüncenin gelişmeye uygun tohumları en azından kuyruksuz maymunlarda ve papağanlarda atıl bir şekilde de olsa mevcuttur. Sorun işlemsel düşüncenin kullanışlı olmamasıdır. Öyleyse düşünülmesi gereken ana soru, simgesel düşüncenin diğer türlere değil de bizim türümüze nasıl yararlı olduğu ve türümüzle birlikte evrilmeye devam ettiğidir. Wilson simgesel düşüncenin komünal olduğunu ve işbirliği çizgisini aşmayı gerektirdiğini belirtir. Simgesel düşünce açısından önemli bir unsur bir şeyi işaret etmek ve bunun diğeri tarafından anlaşılabilmesidir. Bize en yakın şempanzeler dahi işaret edilen şeyi anlayamamaktadır. İşaret edileni anlayabilen tek tür vardır. Bu tür köpektir. Yaklaşık 135.000 yıldır bizlerle tüm canlılardan bir basamak yukarıya çıkabilmiştir. Büyük olasılıkla niyetimizi ve dikkatimizi yönelttiğimiz şeyleri bir başkası ile paylaşmak komünal yaşam süren atalarımızın zorlu koşullar altında hayatta kalabilmeleri için oldukça faydalı

olmuştur ve bu da simgesel düşüncenin gelişmesinde önemli itici güç olmuştur.

Lisanın insan bilincine etkileri

Bu soru tam bir netlikte yanıt bulmak ne yazık ki olanaksızdır. Şöyle ki, biz en azından 200.000 yıldır dili kullanıyoruz. İç konuşma ve düşüncelerimiz ve tabii ki bu yazının oluşması ve sizlere ulaşması dil sayesinde olanaklıdır. Dil olmasaydı bugün biz, olduğumuz biz olamayacaktık. Ancak dilden mahrum kalınca ne olduğu konusuna deneysel yanıt bulmamız teknik ve etik olarak imkânsız. Dil yeteneğini kaybeden insanlar doğal olarak düşünmeye, sorun çözmeye devam edebilmektedir. Dilden tamamen yoksun kalan Tarzan veya vahşi çocuklar (akıl hastası insanların tamamen izole ortamlara kapalı bıraktıkları yalnızca gıda ve su verdikleri çocuklar veya doğada hayatta kalabilen ve hayvanlar tarafından beslenen çocuklar) zaten çok ağır bir yoksunluk yaşamaları nedeniyle hem vücut hem de beyin gelişimi açısından ağır kayıplara uğradıkları ve istenilen oranda iletişime geçemedikleri için sağlıklı bilgi edinemiyoruz. Bu çocuklar asla yaşlıları ile eşdeğer bir zekâ ve dil seviyesine ulaşamıyorlar. Dil içinde bir diğer atılım sözel dilden yazılı dile geçiştir. Dünyada kullanılan 6600 civarında sözlü dilden yalnızca yaklaşık 106 tanesi yazılı kültüre geçmiştir. Bu geçiş süreci dahi insan bilincinde çok ilginç değişimlere yol açmaktadır. Öyleyse insanın dilden öncesi ve sonrası arasındaki bilinç farkı çok ama çok büyük olmalıdır. Şimdi elimizde kıyaslama yapmamıza olanak veren bu yegâne değişime biraz daha göz atalım.

Dil, ses, jest ve mimikler bağımlıdır. Binlerce yıl önce birbirlerinden bağımsız kimi toplumlar bu ses, jest ve mimikler ile vücut bularak konuşulan dili, semboller kullanarak kopyalamaya, saklamaya ve iletişim aracı olarak kullanmaya başladılar. Ancak yazı yalnızca konuşmayı kopyalamaz, çünkü yazı, dil kullanımının doğasını çok önemli bir takım şekillerde değiştirmektedir. Yazının kullanımı sonucu, iletişimde kullanılan sözcükler sili-

nip giden işitsel sinyallerden çok, süreklilik kazanan nesneler haline gelir. Bu arada konuşma eyleminin ve konuşulan içeriğin yazı içinde maddeleştirilmesi konuşmanın geriye dönük incelenmesine, tekrardan işlenmesine ve çeşitli biçimlerde yeniden düzenlenebilmesine olanak tanır.

Okur-yazarlık gündelik akıl yürütmeyi nasıl etkiler?

Jack Goody, 1970 yılında Kuzey Gana'da LoDagaa'da bir süre kalır. Bu dö-

Yazının kullanımı sonucu, iletişimde kullanılan sözcükler silinip giden işitsel sinyallerden çok, süreklilik kazanan nesneler haline gelir. Bu arada konuşma eyleminin ve konuşulan içeriğin yazı içinde maddeleştirilmesi konuşmanın geriye dönük incelenmesine, tekrardan işlenmesine ve çeşitli biçimlerde yeniden düzenlenebilmesine olanak tanır.

nemde okula gitmemiş çocukların çok sayıda deniz kabuğunu kendisinden çok daha hızlı ve doğru bir şekilde sayabildiklerini ancak çarpma işlemi söz konusu olduğunda aynı başarıyı gösteremediklerini gözlemler. Çarpma işlemine aşina olduklarını ancak daha karmaşık dört işlem gerektiren hazır bir çizelgeyi kafalarında oluşturmadıklarını belirtir. Bunun nedeninin aslında basit olduğunu, 'çizelge' kavramının 'sözel' kültür aritmetiğine ancak yazılı bir yardımcı unsur olarak düşünülebileceğini belirtir. Bu karışıklığın çıkarma ve bölme işlemi söz konusu olduğunda daha da belirgin hale geldiğini söyler. Çıkarma işleminin konuşma ile tasarlanabilir olduğunu ancak bölme işleminin tamamen bir yazı tekniği barındırdığını belirtir. Matematik ile yazı ilişkisi bu düzlemde izlenebilir. Sözel ve yazılı kültürler karşılaştırıldığında matematik işlemler arasındaki fark akla ya da düşünce yapısına değil iletişimsel eylemin mekaniğine ait bir farktır. Goody birisine bir şeyi saymasını söylediğinde aldığı yanıt "neyi saymamı istiyorsunuz" olmuştur. Çünkü farklı nesneler için farklı sayma yöntemleri geliştirilmiştir. İnekleri saymak, kabukları saymaktan farklı bir şeyi ifade etmektedir. Okuryazar olmayan toplumların gerçekleştirdikleri işlemlerin büyük oranda somut olduğu izlenmektedir. Goody'nin belirttiği gibi LoDagaa'da hem inekleri hem de kabukları saymak için soyut sayısal sistemlere sahipler ancak bu soyut kavramları kullanma yöntemleri günlük hayat pratiklerinden kaynaklanır.

Sözlü kültürlerde kavramların soyutluğu asgari düzeydedir çünkü kavramlar duruma göre işlevsel ilişki çerçevesinde kullanılırlar ve bu çerçeve de insan yaşamına yakındır. İşlevsel düşünce üzerine A.R. Luria'nın Cognitive Development: Its Cultural and Social Foundations (Bilişsel Gelişim: Kültürel ve Toplumsal Temelleri) (1976) kitabından bu savı destekleyen kanıtlar bulabiliriz. Luria 1931-32 yıllarında Özbekistan ve Kırgızistan'ın uçra köşelerinde hiç okuma yazma bilmeyen ve biraz okuma yazma bilenler arasında bir araştırma yapar. Bu kitap araştırmanın sonlanmasından kırk

iki yıl sonra Rusça, bundan iki yıl sonra yani 1976 yılında İngilizce olarak yayımlanır. Carothers tarafından da (1958) yapılan çalışmanın sonuçları, Luria'nın sonuçları ile uyusmaktadır. Düşünce sürecinin kökten değişmesine yalnızca orta derecede okuryazarlık bile yetmektedir. Ong'un kitabında yer alan Luria'nın konumuzla ilgili olan ve aşağıdaki satırlarda özetlenmeye çalışılan bulguları oldukça ilginçtir.

Okuma yazması olmayan denekler geometrik şekilleri hiçbir zaman soyut isimleri ile (daire, kare gibi) tanımlamamışlar bunun yerine gösterilen şekilleri nesne adları vererek tanımlamışlardır (örneğin daireye tabak ya da kareye kayısı kurutma tahtası gibi). Daire, kare gibi soyut nesnelerle ilgilenmemişler bunları sürekli somut nesneler olarak ele almışlardır. Orta derecede okuryazar olanlar ise soyut kavramları kullanmıştır. Üçü aynı kategoriye giren dört ayrı nesne resmi (örneğin çekiç, testere, kütük, el baltası gibi) gösterilip benzer olanları veya tek grupta toplanabilecek olanları bir araya getirmeleri istendiğinde okuryazar olmayanlar ısrarla bunu yapmak istememişler, bu nesneler grubuna duruma göre düşünerek, pratik açıdan yakla-

şarak yanıtlar vermişlerdir. Okuryazar olmayan 25 yaşındaki bir denek "Hepsi bir. Testere kütüğü keser, balta ufak parçalara böler. Bunlardan birini ayırmam gerekse, baltadan vazgeçerim; nasıl olsa testere kadar yararlı değil," şeklinde bir yanıt vermiştir. Grup içindeki aletlerin -çekiç, testere ve el baltası- bir grup oluşturduğu söylendiğinde ise bu sınıflandırmayı reddeden denek kendi somut yaşamsal koşulları içinde düşünmeye devam ederek; "Evet, ama aletim olsa da aletimi kullanacak kereste eksik - yoksa alet ne işe yarar ki?" demiştir. Ünlü antropolog Bronislaw Malinowski "Sözlü kültüre bağımlı ("İlkel") insanlar, kendi yaşamları için gerekli olan her çiçeğe, ağaca ayrı ayrı isim verir, ancak işlerine yaramayan orman ürünlerini önemsemeyip "bu çalı", "bu uçan bir hayvan" deyip geçerler," diyerek benzer gözlemini dile getirmektedir.

Luria'nın okuryazar olmayanların mantıksal karşılaştırma ve dolaylı çıkarımlara varmaya karşı tepkilerine ilişkin deneyleri oldukça dikkat çekicidir. Okuma yazma bilmeyenler düşüncelerini kendilerine oldukça donuk gelen salt mantık kalıplarına sokmaya yanaşmazlar. Bu nedenle tümdengelim yöntemleri-

Okuma yazma bilmeyenler düşüncelerini kendilerine oldukça donuk gelen salt mantık kalıplarına sokmaya yanaşmazlar. Bu nedenle tümdengelim yöntemlerine başvurmazlar. Bu yöntem çekici değildir, iki önermeyi birleştirip üçüncü bir önermeye ulaşmak bir çeşit zekâ oyunudur ancak pratik hayatta karşılaşılan somut sorunlar kurulmuş mantık ve zekâ oyunları ile çözümlenemez.

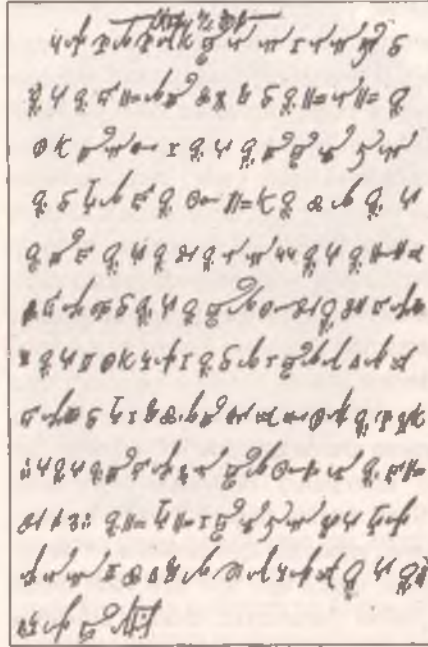
ne başvurmazlar. Bu yöntem çekici değildir, iki önermeyi birleştirip üçüncü bir önermeye ulaşmak bir çeşit zekâ oyunudur ancak pratik hayatta karşılaşılan somut sorunlar kurulmuş mantık ve zekâ oyunları ile çözümlenemez. Örneğin; "Değerli madenler paslanmaz. Altın değerli bir madendir. Paslanır mı paslanmaz mı?" Bu soruya verilen yanıtlardan tipik bir örnek: "Acaba değerli madenler paslanır mı, paslanmaz mı? Altın paslanır mı, paslanmaz mı?" Bir diğer soru: "Karla kaplı kuzeyde bütün aylar beyazdır. Novaya Zembla kuzeyde ve karlıdır. Aylar ne renk olur?" Bu soruya verilen tipik bir yanıt ise şöyle: "Ne bileyim. Ben hep kara ayı gördüm. Başka renk ayı görmedim. Her yerin ayısı başka türüdür". Yanıt kendi içinde mantıklı. Ayının rengi ancak gerçek anlamda görüldüğünde anlaşılır. Günlük hayatta kutup ayılarının ne renk olduğu ne önem taşıyor ki? Hem bahsedilen yerdeki tüm ayıların beyaz olduğunu soruyu soran kişinin bildiğinden nasıl emin olabilirsiniz ki? Biraz okuma yazma bilen bir denek ise soruya "Sizin sözlerinize bakılırsa, tüm ayıların beyaz olması gerek". Burada denekğin biçimsel yapılarının farkında olduğunu, birazcık okuryazarlığın bile onu sözlü kültürden uzaklaştırdığını göstermektedir.

Okuryazar olmayan toplumların gerçekleştirdikleri işlemlerin büyük oranda somut olduğu izlenmektedir.

Yalnızca bir adım: Sözlü kültürden yazıya geçiş

Bu noktada bir olası yanlış anlamaların önüne geçmekte yarar var diye düşünüyorum. Sözel toplumlar yazı kullanmaya başlamak için belirli bir bilişsel evrim sürecine gereksinim duymazlar. Yazıyı kullanma gereksinimi Ong, Goody ve Diamond'un da belirttikleri gibi toplumun bilişsel yapısı ile değil toplumun sosyoekonomik yapılanma şekli ve katmanlaşması ile ilgilidir. Bilişsel evrim açısından bakıldığında sözel toplumlar da yazıyı kullanan toplumlar kadar duyarlı ve yetkindirler. Sözel kültür toplumları yazının kendilerine yarar ve fayda sağlayacağını gördükleri an hiçbir zorluk çekmeden yazılı kültüre geçebilecek hatta kendi kendilerine tamamen orijinal bir yazı sistemi geliştirebilecek bilişsel kapasiteye zaten sahip olan topluluklardır. Örneğin, 19. yy ilk yarısında Batı Afrika'da kimi toplumlar yazının ve okuryazarlığın Avrupalılara ve Araplara getirdiği kimi olanakları görerek kendileri bağımsız bir alfabe ve yazı tekniği geliştirmiştir. Liberya ile Sierra Leone sınırında yaşayan Vai halkı bu şekilde tamamen kendilerine özgü bir yazı sistemi geliştirmişlerdir. Arkansas'ta 1800'lü yılların başlarında İngilizce bilmeyen ve okuryazarlığı olmayan Sequoyah isimli demircilik yapan bir Çeroki, beyazların kağıt üzerine kimi işaretler çizdiklerini, konuşmaları bu işaretler ile kaydedip daha sonra kullandıklarını görür. Sequoyah önce demircilik yaparken alacaklarını izlemeyi kendisi için kolaylaştıracak bir hesap tutma sistemi geliştirir. Sequoyah daha sonra 1810 yılında Çeroki dili için bir yazı sistemi oluşturmaya karar verir. Sonunda Sequoyah'ın oluşturmaya başladığı Çeroki heceli yazımını dilbilimciler de dâhil olmak üzere gören herkes beğenir. Bu yazım tekniği ile çok kısa zamanda Çeroki halkının tamamı okuryazar olur. Sonrasında Çerokiler Sequoyah'ın alfabesini matbaa harflerine dönüştürerek gazete, dergi ve kitap basımına başlamışlardır.

Vai alfabesiyle yazılmış bir metin...

Dil acaba bize ne yapmadı?

Gördüğümüz gibi yalnızca bir yılda okur-yazar olmak bile mantığın ve dilin kullanımı açısından çok büyük ve ilginç değişimlere yol açmaktadır. Şimdi bildiğimiz dili kullanan ve kullanmayan aynı beyin kapasitesine ve vücut yapısına sahip iki farklı insan grubu arasındaki bilinç farklılığını düşünelim. Elimizde deney olanağı olmasa da eminim şunu söyleyebiliriz: Dil bizi ve beynimizi değiştiren en büyük itici güçlerden birisi, belki de en önemlisidir.

Yararlanılan kaynaklar

- 1) Oğuz Tanrıdağ. "Afazi" GATA Basımevi, Genişletilmiş 2.baskı, 1993.
- 2) Oliver Sacks. "Sesleri Görmek". Çeviren: Osman Yener. YKY, 1.Baskı, Şubat 2001.
- 3) Richard Leakey. İnsanın Kökeni. Çeviri: Sinem Gül. Varlık/Bilim Yayınları, 1.Basım, 1998.
- 4) Corballis M.C., İşaretten Konuşmaya: Dilin Kökeni ve Gelişimi Çeviri: Aybek Görey Kitap yayınevi 1.basım 2003.
- 5) Roger Lewin. Modern insanın Kökeni Çeviri: Nazım Özüaydın TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları 1. Basım, 1998.
- 6) Arbib M, Bota M. (2003) Language evolution: neural homologies and neuroinformatics. Neural Networks, cilt: 16 sayfa:1237-1260
- 7) Steven Mithen. Aklın Tarihöncesi. Çeviri: İrem Kutluk, Dost Yayınları, Aralık 1999.
- 8) Marc Bekoff, Düşünen Hayvanlar Çeviri: Serpil

Çağlayan Kitap Yayınevi, 1. Basım, Ekim 2002,

9) James L. Gould, Carol Grant Gould. Hayvan Zihni Çeviri: Deniz Yurtören TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları 1. Basım, Nisan 2001.

10) Marian Stamp Dawkins. Hayvanların Sessiz Dünyası Çeviri: Fusun Baytok TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları 1. Basım, Haziran 1999.

11) Sandra Aamodt ve Sam Wang. "Beyninize Hoş Geldiniz" Çeviri: Boğaç Erkan, NTV Yayınları, 1.baskı, Şubat 2011.

12) Evans P.D., Anderson J.R., Vallender E.J., Gilbert S.L., Miacom C.M., Dorus S., Lahn B.T., (2004) Adaptive evolution of ASPM, a major determinant of cerebral cortical size in humans. Human Molecular Genetics, 13;5:489-494.

13) Zhang J. (2003) Evolution of the Human ASPM Gene, a Major Determinant of Brain Size. Genetics, 165:2063-2070.

14) Zhang J, Webb D.M., Podlaha O., (2002) Accelerated Protein Evolution and Origins of Human-Specific Features: FOXP2 as an Example. Genetics, 162:1825-1835.

15) Enard W, Przeworski M., Fisher S.E., Lai C.S.L., Wiebe V., Kitano T., Monaco A.P., Paabo S., (2002) Molecular evolution of FOXP2, a gene involved in speech and language. Nature, 418:869-872.

16) Christian Keysers, "Empatik Beyin" Çeviren: Aybey Eper. Alfa Yayınları. 1.basım 2011, Syf:87-89

17) Steven Rose. "21. Yüzyılda Beyin" Çeviren: Levent Can Yılmaz. Evrensel Basım Yayın. 1. Basım 2008. Syf: 147-148

18) Rizzolatti G., Fadiga L., Gallese V., Fogassi L. (1996) Premotor cortex and the recognition of motor actions. Cognitive Brain Research 3; 131-141

19) Kohler E., Keysers C., Umiltà M.A., Fogassi L., Gallese V., Rizzolatti G., (2002) Hearing sounds, understanding actions: representation in human mirror neurons. Science, 297; 846-848

20) Rizzolatti G., Fadiga L., Matelli M., Bettinardi V., Paulesu E., Perani D., Fazio F., (1996) Localization of grasp representation in humans by PET; Observation versus execution. Experimental Brain Research 111; 246-252

21) Geoffrey Miller. "Sevişen Beyin: Eş bulma süreci insan doğasını nasıl belirledi?" Çeviren: M. Asım Karaömerlioğlu. NTV Yayınları. 1. Baskı, Ocak 2010.

22) Robin Dunbar. "Şu Hayatta Kaç Arkadaş Lazım? Dunbar Sayısı ve Diğer Evrimsel Acayiplikler" Çeviren: Duygu Akın. NYV Yayınları. 1. Baskı Şubat 2011.

23) David Sloan Wilson. "Herkes İçin Darwin" Çeviren: Gürol Koca. Metis Bilim Yayınları. 1. basım Nisan 2011.

24) Jack Goody. Yaban Aklın Evcilleştirilmesi, Çev.:Koray Değirmenci. Dost Kitabevi Yay. 1.basım Nisan 2001

25) Walter J. Ong Sözlü ve Yazılı Kültür; Sözlü Teknolojisi. Çeviri: Sema Postacıoğlu Bonan, Metis yayınları, 1. basım 1995.

26) Jared Diamond. Tüfek, Mikrop ve Çelik, Çeviri: Ulker İnce, TÜBİTAK, 1. basım, Ekim 2002.

K a p a k

İnsanda beynin evrimi ve konuşmanın ortaya çıkışı

Homo cinsinin ortaya çıkması ile birlikte, taş alet yapımı ve ellerin daha aktif şekilde kullanılması, ateşin icadıyla birlikte dişlerin küçülmesi ve en önemli faktörlerden biri olan sosyalleşme olgusu beyinin büyüme ve karmaşıklığının artışı çok hızlandırmıştır. Konuşma ise beyin evrimsel değişimi ile değişen yaşam biçiminin eleborasyonu sonucu ortaya çıkmıştır. Böylece sosyal örgütlenme farklılaşmış ve sözlü iletişim geçmişten günümüze en güçlü adaptasyon haline gelmiştir.

Linne'nin taksonomisine göre insan, Memeliler sınıfının Primat takımı içerisinde sınıflandırılır. Primat takımı insanla birlikte, ape ya da anthropoid ape olarak isimlendirilen ve türümüze en yakın canlılar olan kuyruksuz büyük maymunları (şempanze, goril, orangutan, gibbon), Eski ve Yeni Dünya Maymunlarını ve Prosimianları kapsamaktadır.

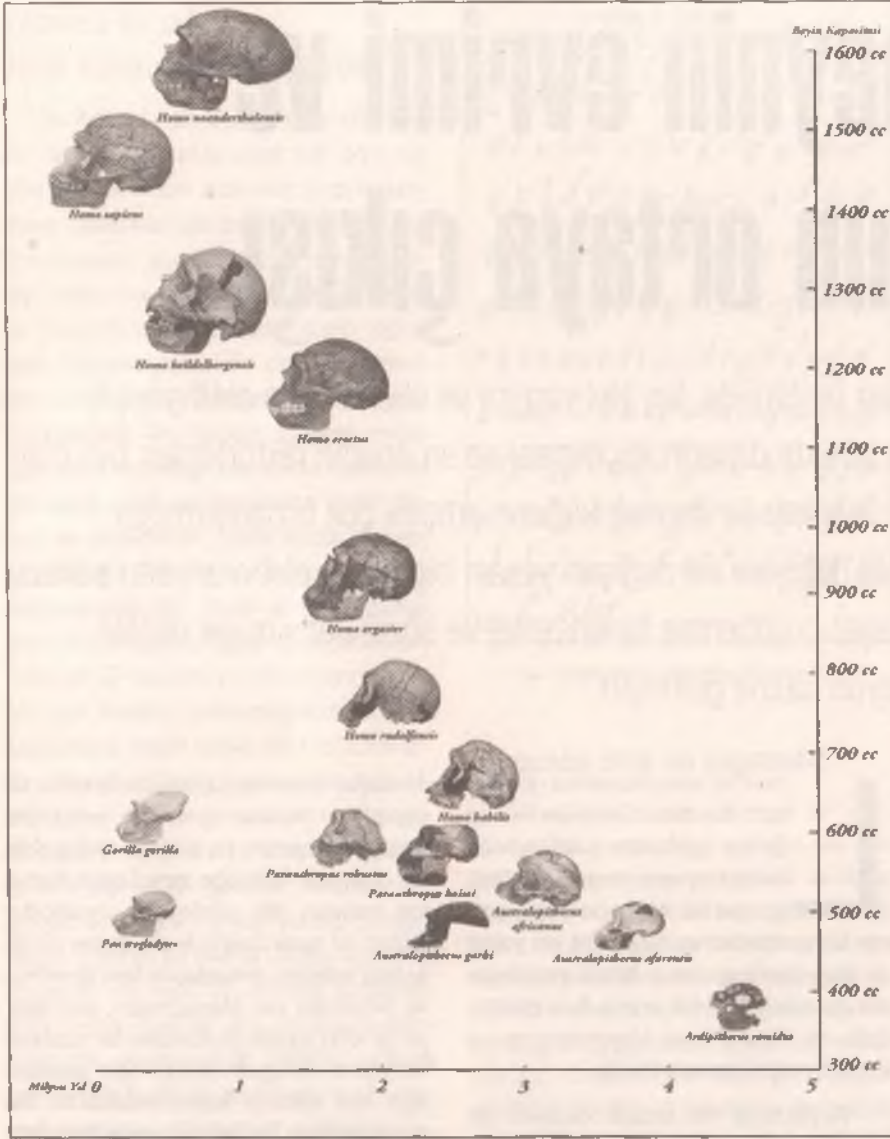
Yeryüzünde ilk ortaya çıkışları 65 milyon yıl öncesine uzanan Primatları diğer memelilerden ayıran en önemli farklılık vücuda oranla önemli ölçüde büyümüş olan beyincikte ve beyin yarım-kürelerinde gözlenir. Çok büyük boyutla-

ra ulaşan beyin kapasitesi bu takımın bir üyesi olan insanın ayrıcalıklı gelişimine damgasını vuran en önemli değişimdir. Bu dramatik farklılığa temel olan neden ise insanın dik yürümeye uyumudur. Çünkü iki ayak üzerinde dik duran bir insanda kafatası omurganın tam üzerinde ve ortasında yer alacağından, yarı eğik ya da dört ayaklı postürdeki bir canlının kafatasını dengede tutmak için gereken ağır kas baskısı bulunmayacaktır. Bu serbestleşme de beyin gelişmesi için gerekli olan temel şartın yerine gelmesine neden olmaktadır.

Dik yürümenin benimsendiği yaklaşık 7 milyon yıl önceki ilk hominid form-

İki ayak üzerinde dik duran bir insanda kafatası omurganın tam üzerinde ve ortasında yer alacağından, yarı eğik ya da dört ayaklı postürdeki bir canlının kafatasını dengede tutmak için gereken ağır kas baskısı bulunmayacaktır.

Şekil 1 - İnsan evriminde beyin büyüklüğündeki artış.

larında (Şekil 1) bir şempanzeninkinden az olan beyin kapasitesi 2,5 milyon yıl öncesinde yaşamış olan *Homo habilis*'te alet yapımını gerçekleştirecek bir aşamaya gelmiştir. Bu türde 630 cm³'e ulaşan beyin büyüklüğü alet yapımı ve kullanımının pozitif etkisiyle son 2,5 milyon yılda daha büyük bir ivme kazanmış ve günümüz insanında ortalama 1,350 cm³'e ulaşmıştır. Şekil 2'de de görülebileceği üzere son 2,5 milyon yılda beyinin büyümesi ve gelişmesi giderek daha sofistike ve gelişmiş alet yapımının gerçekleşmesine de neden olmuştur. El baltası kültürünü yapan *Homo erectus*'te ortalama 1,100 cm³ ve son derecede gelişmiş ve çeşitli amaçlara yönelik aletlerin yer aldığı üst taş çağı kültürünü oluşturan ve

uygarlık seviyesini günümüz seviyesine ulaştıran modern insan yani *Homo sapiens*'te yukarıda belirtilen ortalama değere yükselmiştir.

İnsan beyninin evrimsel süreçte geçirdiği değişiklikleri anlamak için EQ (encephalization quotient -Ansefalizasyon katsayısı) değerlerinin bulunması da son derecede önem taşımaktadır. EQ belirli bir vücut büyüklüğüne sahip bir memelinin gerçek beyin büyüklüğü ile beklenen beyin büyüklüğü arasındaki orandır. Çünkü salt beyin kapasitesi o organizmanın zeka seviyesini tam anlamıyla ortaya koyamaz. Buna güzel bir örnek fillerdir. Fillerin beyin hacmi insan-dakinden çok fazla olmakla birlikte filin

zeka açısından insanla kıyaslanamayacağı çok açıktır. Çünkü zeka seviyesi beyin kapasitesinin bedene oranından kaynaklanmaktadır. Beyin büyüklüğünün vücut büyüklüğüne oranını ve bunun organizmanın zeka seviyesine etkisini araştırmak için uzun yıllardır çalışmalar yapılmaktadır. Hanrry Jerison ve Robert Martin bu oranın basit bir doğrusal ilişkiden çok daha komplike olduğunu ortaya koyan, birçok memeli türünün ele alındığı bir araştırma yapmışlardır. Bu çalışmaların sonucuna göre; eğer bir memelinin EQ'su 1'den büyük ise beklenen beyin kapasitesi kendi ebadındaki diğer memelilerden daha büyük, 1'den küçük ise diğerlerinden daha küçüktür. EQ'su daha yüksek olan memelilerin her zaman daha zeki olduğu söylenebilir mi? Bu sorunun cevabı çok büyük bir oranda evettir. Ancak bazen vücut büyüklüğünün avantaj olduğu durumlarda istisnalar bulunabilir. Nitekim erkek gorillerde beklenenin çok altında olan EQ değeri, evrimsel süreçte beyin büyüklüğünün potansiyel seviyeye gelmemiş olmasından değil, vücut iriliğinin seksüel seçim açısından büyük bir avantaj olmasından kaynaklanmaktadır. Bu konuda çeşitli araştırmalar yapmış olan Terrence Deacon, EQ'nun hem beyin hem de vücut büyüklüğünden hesaplandığına dikkat çekmiş ve hayvanların sadece beyin büyüklüğünü değil aynı zamanda vücut büyüklüğünü de şekillendiren bir doğal seçim baskısı altında olduklarını belirtmiştir.

Hominidler olarak tanımlanan insan ailesinde beyin evrimi EQ değerleri dikkate alınarak üç aşamada incelenebilir:

Birinci aşamada Erken Hominidler ve *Australopithecine*'ler yer alır. Bu grup kabaca 7-2-5 milyon yıl öncesindeki bir süreci kapsar (Şekil 3). Salt beyin büyüklüğü erken hominidlerde kuyruksuz büyük maymunlarınkinden de küçüktür. *Australopithecine*'ler ise genellikle bu gruba yakın değerler sergilerler. Ancak göreceli küçük bedenleri sayesinde bu hominidler onlardan daha yüksek EQ değerlerine sahiptirler.

İkinci aşamada ise *Homo* genusunun ilk örnekleri ve *Homo erectus* yer alır. EQ değerleri alet kültürünü başlattığı anlaşılan *Homo habilis* ve el baltaları

nın mucidi *Homo erectus*'te iyice yükselmiştir. Bu süreçte beyin kapasitesi artışında bir önceki aşamada gözlenen durağanlık sona erer. Çünkü alet yapımı ve ellerin daha ince işler için kullanımı beyinin pozitif gelişmesini teşvik etmiş, ateşin keşfi de bu süreci hızlandırmıştır.

Üçüncü aşamayı oluşturan Arkaik *Homo sapiens*, Neandertal ve Modern *Homo sapiens* grubunda EQ değerinin, zaman sürecine paralel olarak iyice yükseldiği ve *Australopithecus afarensis*'teki 1.87 değerinden 5.27 değerine kadar ulaşıldığı gözlenmektedir. Neandertal ve modern insan beyinleri büyüklük açısından çok benzerse de beyinlerin genel görünüşleri farklıdır. Modern insanda beyin göreceli olarak daha yuvarlak ve küreseldir. Bu yuvarlaklaşma özellikle parietal loblar ve temporal ile parietallerin birleştiği alanlardaki değişimlerden kaynaklanmaktadır.

Modern beyin yapısının ilk kez ne zaman ortaya çıktığı tartışmalıdır. Ancak modern insanların ~70.000 yıl önce süs eşyaları, duvar resimleri, 30.000 yıl önce figürünler ve flüt gibi müzik aletleri yapmaya başladıklarını biliyoruz (Şekil 3). Ülkemizde ilk modern insanların bir grubunu barındırmış olan Hatay Üçağızlı Mağarası'nın tarihi 42.000 yıl öncesine kadar gitmektedir. Bu insanların deniz kabuklarını kullanarak bol miktarda boncuk yaptıkları ve bazen yırtıcı kuşların pençelerini de bu amaç için kullandıkları gözlenmektedir (Şekil 4).

İnsan Beyninin filogenetik evrim sürecindeki büyümesine paralel olarak fonksiyonel organizasyonunda da değişimler olmuştur. Bunlardan bazılarını fosil kanıtlarda da gözlemek mümkündür. Örneğin kuyruksuz büyük maymunlar ve insanda farklı yerlerde bulunan görme merkezi. Kuyruksuz büyük maymunlarda occipital lobda lunate sulcus ile ayrılan görme merkezi insanda bu lobun iç yüzündeki bir sulcus'ta yer alır ve beyinde göreceli olarak daha az alan kaplar. Primatlarda ve özellikle de insanda görme korteksinin göreceli olarak azalması parietal ve occipital korteksteki iletişim merkezlerinin genişlemesine zemin hazırlamıştır. Parietal korteks birçok duyunun birleştiği ve sentez edildiği bir bölgedir ve alet kullanımı açısından da çok önemlidir.

TABLO 1: Birkaç primat türünün kafa kapasitesi, vücut ağırlığı ve EQ'su

TUR	KAFA KAPASİTESİ(cc)	VÜCUT AĞIRLIĞI (kg)	EQ
MAYMUNLAR			
<i>Homo sapiens</i> , erkek	1,424.5	71,9	4,32
<i>Homo sapiens</i> , kadın	1,285.2	57,2	4,64
Goril, erkek	537.4	169,5	0,85
Goril, dişi	441.4	71,5	1,34
Şempanze	388.6	83,7	1,48
Orangutan, erkek	393.1	87,7	1,08
Orangutan, dişi	341.2	37,8	1,69
Gibbon	98,3	5,5	2,10
ESKİ DÜNYA MAYMUNLARI			
Babun, erkek	166.4	23,5	1,18
Babun, dişi	141,4	11,9	1,69
<i>Sercocebus</i>	97,3	7,69	1,63
<i>Colobus</i>	75,4	9,05	1,11
YENİ DÜNYA MAYMUNLARI			
Örümcek maymun	126,4	6,00	2,55
Uluyan maymun	62,8	6,55	1,18
Saymırı maymunu	24,4	0,68	2,58

TABLO 2: : Fosil Hominid'lerde ortalama kafa kapasitesi EQ Değerleri:

TAKSON	ÖRNEKLEM SAYISI	ORTALAMA BEYİN KAPASİTESİ	DEĞER ARALIĞI	EQ
<i>A. afarensis</i>	2	450	450-500	1,87
<i>A. africanus</i>	7	445	405-500	2,16
<i>A. robustus</i> ve <i>A. boisei</i>	7	507	475-530	2,50
<i>H. habilis</i>	7	631	509-775	2,73-3,38
<i>H. erectus</i>	22	1,003	650-1,251	3,27
Arkaik <i>H. Sapiens</i>	18	1,330	1,100-1,586	3,52
<i>H. Neanderthal</i>	19	1,445	1,200-1,750	4,04
Modern <i>H. sapiens</i>	11	1,490	1,290-1,600	5,27

	Alt Paleolitik Basit Çakıl Taşı Kültürü Oldowan 2.6 Milyon yıl		<i>Homo habilis</i> <i>Homo rudolfensis</i>
	Alt Paleolitik İki Yüzlü Alet Teknolojisi Acheulean 1.3 Milyon yıl		<i>Homo erectus</i> <i>Homo ergaster</i> <i>Homo antecessor</i> <i>Homo heidelbergensis</i>
	Orta Paleolitik Önemden Homo sapiens Çoğulu Mousterian 250.000 yıl		<i>Homo neanderthalensis</i> Erken <i>Homo sapiens</i> 'ler
	Üst Paleolitik İnşaat Teknolojisi 50.000 yıl		<i>Homo sapiens</i>
	Epipaleolitik Nöro Dış Teknolojiler 18.000 yıl		

Şekil : 2 - Paleolitik Kültürler, Alet Teknolojileri ve Alet Yapımcıları

Fosil kayıtlara baktığımızda beyin kalıbı bulunan ve ilk Australopithecine fosili olan Taung çocuğunu inceleyen Raymond Dart (1925), o güne kadar bilinmeyen ve maymun olduğu sanılan bu yeni türü tanımlarken lunate sulcus'un insan benzeri pozisyonuna da gönderme yapmıştır. Kuyruksuz büyük maymunların beyin kapasitesine sahip olan bu fosil, insan benzeri bir beyin yapısı sergilemekteydi. Daha sonra tanınmış bir paleonörolog olan Dean Falk, Dart'ın

bu oluşumun yerini yanlış tanımladığını ve gerçekte kuyruksuz büyük maymunlara daha fazla yakınlık gösterdiğini söylemiştir. Ancak bu alanın bir diğer önemli otoritesi olan Ralph Holloway ise Dart'ın bulgularını desteklemiş ve Falk'ın değerlendirmelerini kabul edilemez bulmuştur. Son zamanlarda yapılan yeni araştırmalar ve yeni buluntular Holloway'ın bulguları lehinedir ve Australopithecine'lerde kuyruksuz büyük maymunlara oranla bu oluşumun daha geride

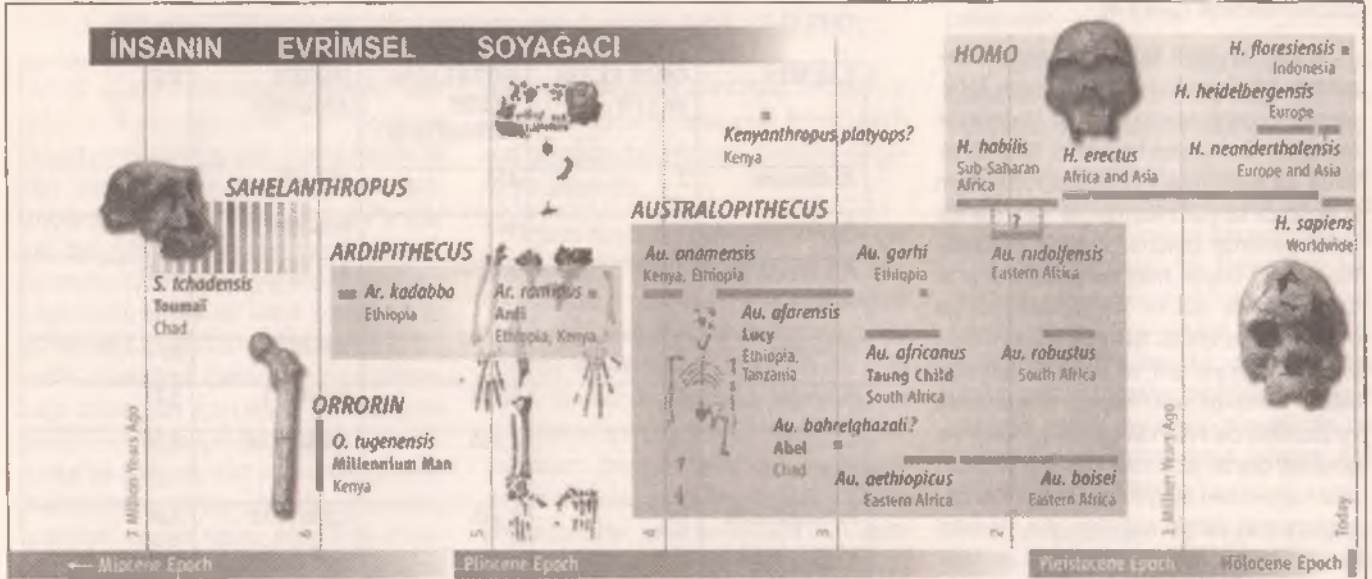
yer aldığı kanıtlanmıştır. Bu değişim, insan beyinde görme merkezindeki büyük farklılaşmanın başlangıcı olarak kabul edilir.

İnsana özgü ifade yeteneği: Konuşma

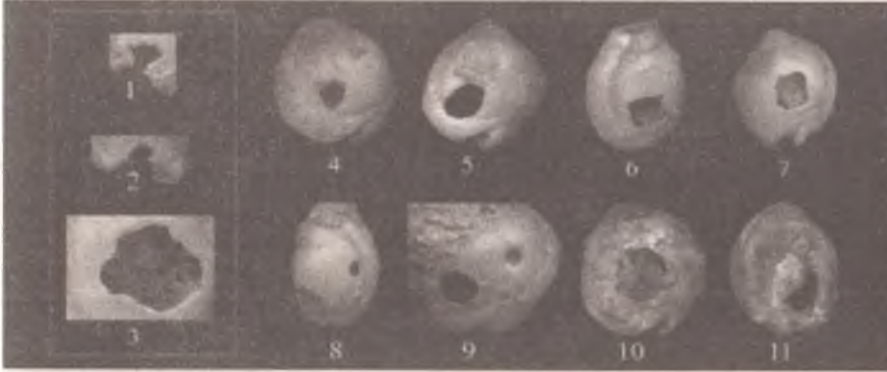
Biyolojik olarak insanda verbal iletişimi yani konuşmayı mümkün kılan yapılar iki grupta toplanır. Bunlardan birincisi beyindeki konuşma işlevini yerine getiren bölgeler, ikincisi ise çok çeşitli seslerin çıkarılmasına imkân tanıyan ve insana özgü olan gırtlak yapısı.

a- Beyin ve konuşma:

İnsana özgü en önemli özelliklerin başında sayabileceğimiz konuşma sürecinde beyinde işlev gören merkezler şunlardır: Sol yarımkürede, beyin ön kısmından başlayarak orta çizgide alın lobunun altından başlayarak geriye doğru uzanan Sylvian oluk ya da perisylvian konuşma bölgesi, Sylvian oluğun arka ucunda, şakak lobunun üstü, parietal lobun altındaki açıklıkta yer alan Wernicke bölgesi ile alın lobundaki Broca bölgesi. Bunlara paralel olarak nöroimaj çalışmaları beyin dudakları, dili, larynx'i, ve diyaframın istemli hareketini kontrol eden birçok kısmının konuşma sırasında aktif olduğunu göstermiştir. Broca ve Wernicke bölgelerinin kuyruksuz büyük maymunlarda homoloğu bulunmakla birlikte,

Şekil : 3 - Hominidea ailesi üyelerine ait soyağacı

Şekil : 4 - Üçağızlı Kazısı'nda bulunmuş ve aksesuar olarak kullanılmış küçük deniz kabukları

seslerin beyin sapında ve limbik sistemde bulunan merkezler tarafından oluşturulduğu belirlenmiştir. Aynı yapılar insanda gülme, hıçkırma, acı çığlığı gibi dil ile ilişkili olmayan sesleri kontrol etmektedir.

b- Gırtlak yapısı ve konuşma

İnsana özgü konuşmanın ve ses çıkarmanın gerçekleşebilmesi için gırtlak yapısında da önemli değişimler olmuştur. Soluk borusunun üstünde yer alan larynx ses tellerini de içerir ve istenilen sesin çıkarılmasını sağlar (Şekil 5). Ağzın arkasında, larynx'in üzerinde yer alan boşluğa ise pharynx denir. İnsanda çok genişleyen bu alan önde arka kısmı yuvarlaklaşmış ve kısalmış olan dil ile sınırlıdır. Bu yapı larynx'ten gelen havanın bu alandan geçerken istenilen tonun çıkarılması ve ses perdesinin değiştirilmesini ve bunun sonucunda da çok rahat anlaşılabilir bir dilin konuşulmasını mümkün kılar. Ancak konuşmayı sağlayan bu özellik beraberinde boğulma riskini de getirmiştir. Buna karşın bir yaştan itibaren bebeklerde bu alan diğer memelilerde ve kuyruksuz büyük maymunlarda olduğu gibi çok dardır ve boğulmadan aynı anda içmeyi, yutkunmayı ve nefes alabilmeyi mümkün kılar.

Konuşmanın başlangıcına ilişkin kanıtlar konusunda da beyin kalıpları (cast) çok önemli bilgiler vermektedir. Konuşma merkezinin beyin % 95 oranında sol yarımküresinde yer aldığı ve bundan dolayı da beyinde bir asimetri olduğu göz önüne alınarak hominidlerin konuşma yeteneği fosil insanlardan günümüze şans eseri kalabilmiş olan beyin kalıpları ile de araştırılmaktadır. Bu buluntularda gözlenebilecek bir asimetri ya da yukarıda bahsedilen yapılarla ait bulgular, ilgili hominide konuşmanın varlığına ilişkin bir ipucu olabilir. İnsanda sol occipital ve sağ frontal loblar çıkıntılıdır. Bu olgu bazen diğer primatlarda da bulunsun bile görülme sıklığı modern insan, *Homo habilis* (KNM-ER 1470) ve *Australopithecine*'lerde çok daha fazladır. Bu oluşum direkt olarak konuşma ya da hangi elin kullanımıyla ilgili olmasa bile insana özgü bir asimetriyi yansıtır olabilir. Beyindeki diğer bir asimetrik durum ise beyin kalıplarında Broca bölgesinde gözlenen asimetridir ve yine KNM-ER 1470'te mevcuttur. Ayrıca Endonezya'da bulunan bir *Homo erectus*'te de (Sambungmacan 3) gözlenmektedir. Her ne kadar frontal lobun her iki yarısı da ileri doğru çıkıntı yapsa bile sol yarımküredeki çıkıntı daha fazla-

dır. Bu da Broca bölgesinin varlığına işaret ediyor olabilir.

Primatlarda da insana özgü konuşma olmasa bile sesli iletişimin bulunduğu bilinmektedir. Ancak insana özgü olan anlamlı cümleler kurarak bilgi, duygu ve düşüncelerin aktarılabilirdiği "konuşma" insanın evrimi sürecinde ne zaman ortaya çıkmıştır? Yukarıda da belirtildiği gibi davranışların fosilleşmemesi nedeniyle ancak eldeki somut verilerden bazı sonuçlar çıkarılabilir. Bu açıdan en yakın akrabalarımız olan goril, şempanze ve orangutanların dili kullanma ve konuşma becerileri çok önemli araştırmalara konu olmuş ve bu primatların dili sözlü kullanımlar bile basit cümleleri anladıkları ve cevapladıkları anlaşılmıştır. Beyin hacmi kuyruksuz büyük maymunlarla aynı çerçevede içinde kalan, ancak EQ değerleri daha yüksek olan *Australopithecine*'ler muhtemelen sözlü iletişim konusunda önemli adımlar atmış olmalıdır.

Fosil insanlardan günümüze kalmış olan taş aletler de son derecede önemli ipuçları vermektedir. Taş alet kültürünün oluşturulması, geliştirilmesi ve yeni kuşaklara aktarılması muhtemelen sözlü iletişiminin gelişimini zorlamış olmalıdır. Ayrıca alet yapımına paralel olarak, daha planlı bir şekilde ve grup katılımıyla yapılmış olması gereken büyük hayvanların avlanmasına yönelik avcılık da bu tür bir iletişimin gelişmesine önemli katkı sağlamış olmalıdır.

Sonuç olarak, insan beyninin evrimi 7 milyon yıl önce dik yürümenin ortaya çıkmasıyla başlamış, ancak beyin büyüme ve gelişme hızı erken hominidlerde bir süre göreceli olarak oldukça durağanlık göstermiştir. Homo cinsinin ortaya çıkması ile birlikte, taş alet yapımı ve ellerin daha aktif şekilde kullanılması, ateşin icadıyla birlikte dişlerin küçülmesi ve en önemli faktörlerden biri olan sosyalleşme olgusu beynin büyüme ve karmaşıklığının artışı çok hızlandırmıştır. Konuşma ise beyin evrimsel değişimi ile değişen yaşam biçiminin eleborasyonu sonucu ortaya çıkmıştır. Böylece sosyal örgütlenme farklılaşmış ve sözlü iletişim geçmişten günümüze en güçlü adaptasyon haline gelmiştir.

Şekil : 5

K a p a k

Michael C. Corballis:

Dil, el hareketleriyle ortaya çıktı

Dil, sosyal bağlardaki ve sosyal ve pratik anlayıştaki tutarlı yararlar ile birlikte, 'kimin, neyi, kime, ne zaman, nerede ve niçin yaptığını' açıklamak, böylece kişisel deneyimlerin paylaşılmasını sağlamak için evrimleşmiş gibi görünüyor.

Auckland Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden Prof. Michael C. Corballis, dilin evrimi ve gelişimi üzerine çalışmalarıyla tanınan bir bilim insanı. Konu hakkında kaleme aldığı "İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi" başlıklı bir yapıtı da, Aybek Görey tarafından Türkçeye kazandırılmış ve Kitap Yayınevi tarafından yayınlanmış bulunuyor. Corballis, New York Bilimler Akademisi tarafından yayımlanan 2009 tarihli "Bilişsel Nörobilim" yılında yer alan "Dilin Evrimi" (The Evolution of Language) başlıklı makalesinde, "konuşma ya da işaret dilinde dil'in, "memelilerin beynindeki sözde ayna sisteminden evrimleşen beden hareketleri sistemi olarak görüle"bileceğini belirtiyor. Corballis'in makalesinden bazı parçaları, kapak dosyamız kapsamında tanıtım amaçlı olarak dikkatinize sunuyoruz:

Michael C. Corballis

tişiminden 'tamamen farklı bir ilke'ye dayanmaktadır şeklinde sabit bir fikre dayanmaktadır. Yine de o Descartes'tan farklı olarak ilahi müdahaleye başvurmadı.

Dinsel itiraza karşı gelişen jestüel teori

Evrimsel tariflere karşı dini itirazlara rağmen, dilin el hareketlerinden ortaya çıktığı düşüncesi henüz erken dönem yazılarda su yüzüne çıkmıştır. 1644 yılında Bulwer 'elin doğal dili' üzerine yazmıştır, Cordemoy (1668) ise el hareketlerinin evrenselliğinin ve her yerde anlaşılabilirliğinin üzerinde durarak, el hareketlerini 'bütün dillerin ilki' olarak tanımlamıştır. Bu gözlemler kısmen, yabancı ülkelerde sadece beden dillerini kullanarak iletişim kurabildiklerini keşfeden Avrupalı tüccarların deneyimlerine dayandırılmıştır.

Bazı yazarlar, jestüel teori aracılığıyla dini aşağılamadan kaçmanın yollarını bulmuşlar. İtalyan filozof Gian Battista Vico (1744) konuşmanın İncil'de geçen ilahi kökenini kabul etmiştir ama Sel insanlarının vahşiliğe geri dönmesinden sonra dilin yeniden ortaya çıktığını ileri

Evrimsel tariflere karşı dini itirazlara rağmen, dilin el hareketlerinden ortaya çıktığı düşüncesi henüz erken dönem yazılarda su yüzüne çıkmıştır. 1644 yılında Bulwer 'elin doğal dili' üzerine yazmıştır, Cordemoy (1668) ise el hareketlerinin evrenselliğinin ve her yerde anlaşılabilirliğinin üzerinde durarak, el hareketlerini 'bütün dillerin ilki' olarak tanımlamıştır.

Chomsky "dil'in evrimi"ne karşı

Yakın zamanlarda, dil evrimi tartışması 20. yy. son döneminin en etkili dilbilimcisi olan Noam Chomsky'nin görüşleri tarafından daha ileri derecede engellenmeye çalışılmıştır. Chomsky, 1975'te şöyle yazar:

"10° nörönu basketbol topu büyüklüğündeki bir şeye tıklıldığı zaman ne olacağı hakkında çok az şey biliyoruz. Tüm özelliklerin ya da evrilen ilginç yapıların doğal seçim tarafından 'açıklanabileceğini' sanmak ciddi bir yanlış olacaktır."

Bariz bir Descartes'çı olarak, Chomsky'nin düşünceleri dil havan ile

sürmüştür. Vico Tufan sonrası dillerinden birinin jest ve fiziksel nesneleri kullandığını, ancak daha sonra yansıma ve ünlemler aracılığıyla sesli hale dönüştüğünü ileri sürmüştür. İki yıl sonra Abbe de Condillac (1746) ise dilin el hareketlerinden evrildiğini ileri sürmüştür, ancak papazlık rütbesi kazanmış bir rahip olarak o da dini doktrin tarafından kısıtlandı ve Tufan'dan sonra çölde dolaşan iki çocuk hakkında bir masal şeklindeki teorisini sundu. Onlar iletişim kurmaya, sonunda seslendirme ile yerini alan el ve bedensel hareketlerle başladı. Condillac'ın yurttaşı Jean-Jacques Rousseau, beden hareketi teorisini daha açık bir şekilde 1782 yılında yayınlanan bir yazısında onayladı. Onu takip eden yüzyılda, Charles Darwin *İnsanın Kökeni* adlı kitabında beden hareketinin rolünden bahsetti: "Dilin kökeninin çeşitli doğal sesleri taklit etmesine ve değiştirmesine ve işaretler ve beden hareketleri yardımıyla insanın kendi ayırt edici çıkışlarına bağlı olduğundan şüphem yok!"

Elden ağza...

Evrimsel açıdan, kasıtlı iletişim amaçlı elden ağza yavaş yavaş geçiş, üretimdeki ellerin artan katılımıyla ve belki de bir yerden diğerine eşya veya ganimet taşınmasında başlamış olabilir. Genellikle araç olarak sopa veya kayaların fırsatçı kullanımının ötesinde kavramsal bir ilerleme olarak kabul edilen üretici taş aletler, belki de *Homo erectus*un (ayakları üzerinde dikilebilen eski insan) muhtemel habercisi olan *Homo rudolfensis*deki (1972 yılında bulunan birkaç fosil parçasına verilen isim) gibi yaklaşık 2.5 milyon yıl önce fosil kayıtlarında ortaya çıkmıştır.

Ellerin giderek üretici faaliyetlerde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, iletişim yükü, bir sinyal aleti gibi hareket etmek için hareket ve ifadenin yeterli çeşitliliğini sağlayan yüze kaymış olabilir. Bu ayrıca duyguyu doğal bir şekilde verir ve dikkati yönlendirmeye hizmet edebilir. İşaret dilleri ellerin olduğu kadar yüzlerin de iletişimsel hareketlerini içerir. Yüz, işaret dilinde şimdiye kadar fark edilenlerden daha belirgin bir rol oynamış ve el kol hareketinden konuşmaya geçişte kritik öneme sahip olmuş olabilir.

Dilin evrimi hangi ihtiyacın ürünü?

Dil, sosyal bağlardaki ve sosyal ve pratik anlayıştaki tutarlı yararlar ile birlikte, 'kimin, neyi, kime, ne zaman, nerede ve niçin yaptığını' açıklamak, böylece kişisel deneyimlerin paylaşılmasını sağlamak için evrimleşmiş gibi görünüyor. Geçmişin, geleceğin ve aslında hayali deneyimlerin paylaşımı, olayların sadece şimdiki zamanda yaşanıp yaşanmamasındansa iletişim ağı üzerine daha büyük bir yük bindirmektedir. Şimdiki zamandaki olaylar karşılıklı deneyim ile paylaşılıyor ve bu, dikkati yönlendirmek ya da diğerlerine göre bazı bileşenlerin önemini aktarmak için sadece birkaç işaret alabilir. Hayvanlar bazen, şempanzelerin yiyecek bulduklarını işaret vermek için soluma seslerini kullandığı ya da vervet maymunlarının diğer yırtıcıları uarmak için farklı sesler kullandığı zamanki gibi, ancak hiçbir sözdizimi ya da birleşimsel yapının gerekmediği, belki de türdeşlerinin göremeyeceği olaylara dikkat çekmek için basit işaretler kullanacaklardır.

Dil, paylaşımın değerinden ve aslında insanların birbirleri ve dünya ile olan etkileşimini içeren senaryolar üretmekten doğdu. Dilin ve zihinsel zaman yolculuğunun ayırt edici özelliklerinin Buzul Çağı sırasında ortaya çıktığı olasıdır. 2.5 milyon yıl önce, soğuk iklime doğru olan küresel değişimle birlikte, güney ve doğu Afrika'nın büyük kısmı muhtemelen daha açık ve seyrek ağaçlı oldu. Bu yüzden insanlar, hem kılıç dişli kediler, aslanlar ve sırtlanlar gibi tehlikeli avcılarının saldırılarına maruz kaldı, hem de etobur olduğu için onlarla rekabet etmek zorunda kaldı. Çözüm aynı koşullarda rekabet etmek değildi ancak Tooby ve DeVore'un (1987) dediği gibi yaşamak için sosyal işbirliği ve akıllı planlamaya dayanan 'biliş-Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

sel yaşam alanını' kurmaktı. Sorun, olayları tanımlayan eylemlerin, oyuncuların, yerlerin, zaman aralıklarının, araçların ve benzerlerinin birleşimlerinin sayısının çok büyük olması ve bu olayları tanımlamak için bütünsel sesler sisteminin hızla, algısal ve hafıza sistemlerine yük olmasıdır. O halde sözdizimi, olaylara dayalı unsurların birleştirilebilmesi sayesinde bir dizi kural olarak ortaya çıkmıştır.

Homo cinsinin ortaya çıkışı ve dilin gelişimi

Dilin, kasıtlı bedensel eylemlerinin üretim ve algılaması için bir tasarı sağlayan, memelilerdeki ayna sisteminden türediğini savundum. Bu sistem, daha çeşitli ve karmaşık hareketleri için elleri serbest bırakan iki ayaklılığın bir sonucu olarak kısmen insanların haberleşmesi için uyarlanmıştır. Ama gerçek dilin gelişimi muhtemelen *Homo cinsinin* ortaya çıkmasıyla ve Buzul Çağı'nda daha işbirlikçi davranışa olan baskı ile, atalarımız orman örtüsünden, geniş çayırın daha açık ve tehlikeli ortamına doğru zorlandığı zamanda başladı. Hafıza sistemleri, gelecekte daha hassas planlama ve öngörü sağlayarak, basit öğrenme ve örneği tanımadan, belli olayları depolama ve geri çağırma evrilmiştir. Geçmişe ve geleceğe olan zihinsel zaman yolculuğu, zaman içinde kendini tanımaya yol açmıştır. Bunun bir sonucu, ölümden sonra bir yaşam vaat eden dinlerin ortaya çıkmasına yol açan ölümlülük anlayışı olabilir. İster belleğe, ister gelecek planlarına, isterse kurguya dayalı olsun, dil, olaylara dayalı bilginin paylaşımına uyarlandı. İster işaret, isterse konuşma dili olsun, dilbilgisel dil, etkili ve akıcı bir şekilde bu bilgilerin paylaşımı için benzersiz bir şekilde uyarlanmış görünüyor. Dilbilgisinin geliştirilmesi ile birlikte, kendi türlerinin, *Homo sapiens*'in, ortaya çıkması ile, konuşma baskın bir hale gelsin diye, sesli unsurlar giderek tanıtıldı. Bu, bedensel süsleme, giyim ve belki de müzik aletleri gibi diğer eserlerin yanı sıra çok yönlü üretim ve kullanım araçlarının gelişimi için elleri serbest bıraktı. Bu, çok yönlü dilbilgisi ve eğitim bilimi ya da sav olarak, daha kapsamlı ve çeşitli faaliyetler için, dil kullanımının gelişimine daha da ivme kazandırmış olabilir.

Biyolojik ve zihinsel bir organ: Dil

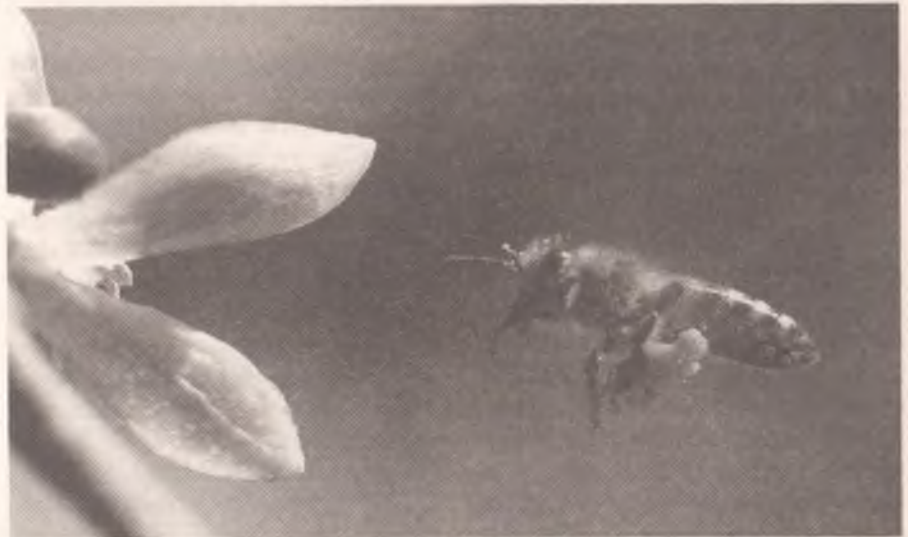
Dilin, insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik olarak sayılması, insanın sadece konuşma yeteneğine sahip olmasından kaynaklanmaz. Zihinsel bir organ, biyolojik bir varlık olarak ele alınan dil, insanın bilişsel yetilerinin belki de en karmaşık olanlarından biridir.

İnsan dilinin farklılığı

Canlıların, kendileriyle aynı türden olanlarla iletişim kurmak üzere kullandıkları araçların en yetkini kuşkusuz insan dilidir. Her ne kadar hayvanlar iletişim kurabilseler de insan dilinin özellikleri düşünüldüğünde, hayvan dilinde olduğu gibi insan dilinin salt iletişim aracı olmadığı, bu nedenle de "dil" dendiğinde yalnızca insan dilinin kastedilmesi gerekliliği ortaya çıkar. İnsan dilini, diğer türlerin iletişim dizgelerinden ayıran pek çok özellik bulunur. Bunlardan biri, insan dilinin geçmişe ya

da geleceğe gönderimde bulunabilmeye ya da gerçekte var olmayan nesneler hakkında konuşabilmeye izin verme özelliğidir. Söz gelimi, bir arının belirli bir yöndeki hareketi, diğer arılara besin kaynağını, yön ve uzaklık olarak bildirir, ancak arı hiçbir zaman "geçen hafta birlikte gittiğimiz o ilginç yerin tam karşısındaki papatya" türünden bir öbeği üretemez. Kısacası, hayvanlar, diğer hayvanlarla sınırlı ölçüde bilgi alışverişi yapabilirken, insan herhangi bir eylemle ilgili pek çok ayrıntıyı dil aracılığıyla iletebilir, bunu yaparken de büyük ölçüde soyutlama yeteneğini kullanır. İnsan dilinin soyutlama özelliği, iki birim arasındaki ilişkinin ne-

İnsan dilinin soyutlama özelliği, iki birim arasındaki ilişkinin nedensizliğine dayanır. Bir nesne ile o nesneyi gösteren sesler arasında nedenlilik yoktur. Dillerde aynı nesnenin farklı seslerle karşılanıyor olması, bu gerçekliği açıkça gösterir.

Sözgelimi, bir arı hiçbir zaman "geçen hafta birlikte gittiğimiz o ilginç yerin tam karşısındaki papatya" türünden bir öbeği üretemez.

Dilin üstlendiği önemli işlevlerden bir de bilgi aktarımıdır. Ancak bilgiyi aktarmak için bilgiyi üretmek gerekir.

densizliğine dayanır. Bir nesne ile o nesneyi gösteren sesler arasında nedenlilik yoktur. Dillerde aynı nesnenin farklı seslerle karşılanıyor olması, bu gerçekliği açıkça gösterir. Söz gelimi, *ağaç* sözcüğünü karşılayan sesler, İngilizcedeki *tree* sözcüğünü karşılayan seslerden ya da Almancadaki *Baum* sözcüğündeki seslerden neredeyse tümüyle farklıdır. *Havlamak* gibi yansıma sözcüklerde nesne ile onu karşılayan sesler arasında nedenli bir ilişki var gibi görünse de aslında bu sözcüklerin de dillerde, örneğin İngilizcede *bark*, Almancada *bellen* gibi farklı biçimlerinin olması, insan dilinin soyutlama özelliğini gösterir. Hayvan dilinde ise ileti ile söz konusu iletiyi gösteren imler arasında belirgin bir bağlantı bulunur. Sınırlı sayıdaki imler ve iletiyle imler arasındaki doğrudan ilişki, hayvan dilinde yalnızca belirli iletilerin oluşturulabilmesine yol açar. Oysa insan dilinde durum böyle değildir. İnsan dilinin en önemli özelliği üretici olmasıdır. Üretici olmak demek, sınırlı sayıda kuralla sınırsız sayıda tümce üretebilme yetisine sahip olmak demektir.

Ancak, tüm bunlardan insan dilinin hayvan diliyle "ilişkisiz" olduğunu anlamamız gerekir. Evrim sürecini göz önüne aldığımızda, geçmişe dayalı farklı

türlerle olan ortaklığımız, aslında biyolojik bir varlık olan dilde de kendini gösterir. Hayvan dili, insan diline göre daha karmaşık, daha üretken, daha soyut olmayabilir, ancak yine de bu özellikleri belirli bir ölçüde içinde barındırır. Örneğin, gerek insanlar gerekse hayvanlar, dili doğuştan getirdikleri bir düzenek yoluyla edinir. İnsan diliyle hayvan dili arasında soyutlama, üretkenlik ve karmaşıklık gibi özelliklerdeki farklılaşmalar, her şeyden önce türlerin sınır sistemlerinin gelişmişlik düzeyi ile bağlantılıdır.

Dil düşünceyi biçimlendiriyor mu?

Öyleyse, yalnızca üretici ile alıcı arasındaki "ileti"nin aktarılmasını değil, yukarıda sözünü ettiğimiz pek çok farklı yönü, dili bu anlamda insan beyninin "temel" bileşenlerinden biri saymamızı gerektirmektedir. Planlama, karar verme, organize etme, seçme, kategorize etme gibi insanı diğer canlılardan ayıran üst bilişsel işlevlerin işlemesi de bu temel bileşenle gerçekleşmektedir. İnsanın insan olması, kendi kendini bulması, kendinin bilincine varması nasıl dile bağlıysa düşüncenin yaratılması, geliştirilmesi ve büyük düşünce yapılarının kurulabilmesi de dile bağlıdır. Çünkü doğduğumuz an-

dan itibaren dış dünyadan aldığımız uyarılar doğrultusunda beynimizde gelişmeye başlayan iki sistem bulunur: Kavramlardan oluşan, çağrışım ilişkisiyle çalışan *düşünce sistemi* ve kavramların etiketleri olarak adlandırabileceğimiz sözcüklerin de içinde yer aldığı dizgesel nitelikli *dil sistemi*.

Peki, bu iki sistem arasındaki ilişki nasıl bir ilişkidir? Bu konuda temel olarak birbirine zıt iki görüş bulunmaktadır. Evrenselci görüş, insan bilişinin, düşüncenin dili biçimlendirdiğini ileri sürer. Diğer görüş ise dilin düşünceyi biçimlendirdiğini Sapir-Whorf varsayımına dayanan görüştür. Örneğin Akarsu (2001) dilin düşünceyi nasıl biçimlendirdiğini şöyle aktarır: "İnsanlık tarihinde de dilin gelişmesinin çok yavaş ilerlediği biliniyor. Nesnelere ad verme, bunların arasında bağlantılar kurma ve sonunda soyutlama ile kavramlar oluşmuştur. Bu da uzun bir süreci gerektirmiş, düşünme de bu süreçle birlikte gelişmiştir. Düşünme; çıkarımlar yapma, kavramlar ve önermeler arasında bağlantılar kurmadır. Kavram ve önermelerin içinde yer aldığı bağlam da dilin bütününe oluşturur. Bu kavramlarla insan kendine bir dünya yaratıyor: kültür dünyası. Sanat, felsefe, bilim hep kavramlarla, dile bağlı. Dilin gücü de düşünmeyi yaratmasında. Dile dökmeden, dil kalıbına yerleştirmeden gerçekliği anlamıyor, üzerinde düşünmüyoruz".

Dış dünyadan aldığımız uyarılar doğrultusunda beynimizde gelişmeye başlayan iki sistem bulunur: Kavramlardan oluşan, çağrışım ilişkisiyle çalışan düşünce sistemi ve kavramların etiketleri olarak adlandırabileceğimiz sözcüklerin de içinde yer aldığı dizgesel nitelikli dil sistemi.

Dil ile düşünce arasındaki ilişki çok eski dönemlerden bu yana ilgi çeken bir konu olmuştur. Bu konudaki en önemli savlardan biri Sapir-Whorf varsayımdır. Sapir-Whorf varsayımına göre farklı dilleri konuşanlar farklı biçimlerde düşünür. Diğer bir deyişle, düşünceyi belirleyen dildir. Whorf, Hopi dilinde zamanı belirten bir dilbilgisel yapı olmadığını ileri sürerek Hopi dilini konuşanın zaman algısının, dilbilgisel zamanı dilinde ifade eden bir dili konuşanın zaman algılarının farklı olduğunu ileri sürmüştür. Bu hipotez dilin ve düşüncenin evrensel olduğunu ileri süren savlarla gelişmektedir. Vygotsky (1962) ise dil ve düşüncenin başlangıçta birbirinden ayrı, ama etkileşim içinde olduğunu, zamanla dil ve düşüncenin birbirine bağımlı bir duruma dönüştüğünü belirtir.

Dilin üstlendiği önemli işlevlerden bir de bilgi aktarımıdır. Ancak bilgiyi aktarmak için bilgiyi üretmek gerekir. Bilgiyi üretebilmek içinse önce düşünce sistemindeki kavramlar aracılığıyla bir tür senaryonun oluşturulması gerekir. Üretilen bilginin dizgeleştirilmesinde ve aktarımında da yine "dil" devreye girer. Toplum-düşünce-kültür üçgeninin ortasında dilin yer aldığını ve her birinin varlığının ona bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Kısacası, dil-düşünce ilişkisi toplumun her kurumunda ve her katmanında üretim boyutunda kendini gösterir.

Bugün dil ile düşünce ilişkisine baktığımızda, dil ve düşüncenin etkileşim içinde olup olmadığını, dilin düşünceyi belirleyip belirlemediği ya da bunun karşısında dilin düşüncenin etkisinde olup olmadığını tartışan çalışmalar hâlâ sürmektedir. Özellikle çokdillilerin tekdillilere göre düşünce sistemlerinde farklılık olup olmadığı, dilde olmayan bir ögenin ya da kategorinin aslında düşüncede var olup olmadığı ya da dil kaybı durumlarında düşüncenin nasıl olup da korunduğu soruları sorulmaktadır. Tüm bu soruların yanıtı gerek dilin gerekse düşüncenin nasıl bir düzenek olduklarının yanıtlanmasına bağlıdır. Burada genel çizgileriyle dil düzeneğine ve onun beyinle/zihinle olan ilişkisine değineceğiz.

Dilbilgisinin insan zihninin bir ürünü olduğunu kabul ettiğimizde dil çalışması da ister istemez bir tür bilişsel çalışma biçimini alır.

Doğuştan gelen bir düzenek

Chomsky'ye göre, dilbilimcinin amacı, konuşucunun tümceleri anlamasına ve üretmesine olanak sağlayan "bilgileri" betimlemek, dile ilişkin bu bilgilerin insan zihninde/beyninde nasıl sunulduğunu açıklamaktır. Burada sözü edilen "bilgiler", konuşucunun hiç duymadığı, okumadığı ya da bundan sonra belki de hiç duyamayacağı, okumayacağı tüm tümcelere doğru yorumlar getirebilecek ölçüde "genel"; aynı zamanda tüm bozuk tümceleri dışarıda bırakacak ölçüde de "kısıtlayıcı" olmalıdır. Çünkü konuşucu, ona okulda bir bilgi verilmesi de hangi tümcelerin düzgün, hangilerinin bozuk olduğunu sezgisel olarak bilebilmektedir. Öyleyse dile ilişkin tüm bu bilgilerin örtük/sezgisel bilgiler olduğunu söyleyebiliriz.

Chomsky her dil kullanıcısının beyninde, doğuştan var olan ve dilbilgisi ku-

rallarını içeren bir dil edinim düzeneği ya da evrensel dilbilgisinin varlığından söz eder. Bu doğuştan gelen zihinsel dilbilgisinin işleyişinin, neden doğum anında hemen başlamadığını ise araştırmacılar, **Kalıtım Varsayımı** olarak adlandırdıkları bir savla açıklamaktadırlar. Kalıtım Varsayımına göre dil edinim süreci ancak, destekleyici beyin yapıları tamamlandığında ortaya çıkabilir. Yeni doğmuş bir bebeğin beyininde, sinirleri birbirine karşı elektriksel olarak yalıtımlayacak miyelin kapsülleri henüz tam olarak gelişmemiştir. Ayrıca, vücudun değişik bölümlerinin fiziksel gelişimi de belirli bir zamanlama izler. Dile ilişkin doğuştan gelen bilgiyi destekleyen özel beyin yapılarının gelişimi de bunlarla paralellik gösterir. Bir başka deyişle, insan beyninin bir dili edinebilmesi için biyolojik-fizyolojik bir ön hazırlığa gereksinimi vardır. Bu ön hazırlıktan yoksun bir beyinde dil oluşumundan söz etmek de olanaksızdır.

Chomsky tarafından öne sürülen **dil edinim düzeneği**, oldukça yetersiz ve eksik dil girdisi ile karşılaşmalarına karşın, çocukların yine de anadillerine ait dilbilgisi kurallarını çok kısa bir sürede edinmeleri ve bu dönem içinde belirli dilbilgisel yapıları kolaylıkla anlayabilmeleri ve üretebilmeleri olgusunu açıklamaktadır. Bu düzenek içindeki iki temel özellikten biri olan **ilkeler**, bir dilden diğerine değişiklik göstermeyen kavramlar ve genelceler bütünüdür. Diğer özellik ise, dillerarası değişiklikler gösteren, bir dili diğerinden, belirlenmiş kesin sınırlarla ayıran **değiştirgenler**dir. Evrensel dilbilgisinin ilkelerine, çocuk doğuştan sahiptir. Değiştirgenler ise, çevreden gelen uyarılar ışığında biçimlenir.

Burada söz edilmesi gereken önemli bir nokta da, bu sürecin, Lenneberg'in 1960'larda öne sürdüğü gibi sınırlarının olduğu, bir başka deyişle, beyin diğer işlevlerinde olduğu gibi dil ediniminde de **kritik dönem** diye adlandırılan bir dönemin bulunduğu, bu dönemin sonunda edinim sürecinin sona erdiğidir. Çeşitli nedenlerle, kritik dönem içinde herhangi bir insan dilini edinememiş çocuklar üzerinde yapılan araştırmalar, beyinde dil

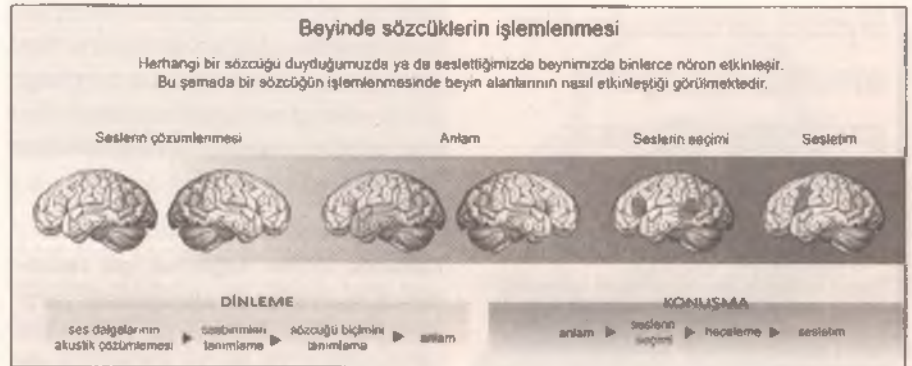
Dilin anlambilim bileşeni
aracılığıyla sözcükler arası
ve tümceler arası ilişkiler
kurulur, burada nesneler ve
olaylarla ilgili bilişsel
düşünceler, dünya bilgilerini
anlamlandırma süreci işletilir.

için özelleşmiş bölgelerin, kritik dönem içinde gereken uyaranları alarak işlerlik kazanamaması sonucu, bu çocukların dili edinemediklerini göstermiştir. Bu durum, genel amaçlı öğrenme yetilerinden farklı olarak beyinde, dil edinimi için ayrı bir düzeneğin var olduğunu gösterir.

Düzenek nasıl işliyor?

Dilbilgisinin insan zihninin bir ürünü olduğunu kabul ettiğimizde dil çalışması da ister istemez bir tür bilişsel çalışma biçimini alır. Dilbilgisini açıklamak demek, aslında insan zihninde/beyninde yer alan bilgi kümesini açıklamak demektir. Belirli bir dilin dilbilgisel tümcelerini üreten bu bilgi kümesi, tümcelerin sözdizimine ilişkin kuralların neler olduğunu, tümcelerin nasıl sesletildiğini ve tümcelerin ne anlama geldiğini belirler. Bu bilgi kümesinde birbiriyle bağlantılı sesbilim, sözdizimi, anlambilim ve kullanımbilim bileşenleri bulunur. Burada kullanımbilim ve anlambilim bileşenlerinin yorumlayıcı, sözdizimi ve sesbilim bileşenlerinin ise kurucu olduğu kabul edilir.

Sesbilim bileşeni, konuşma seslerini bir araya getirip sözcük üretiminin ilk aşamasını oluştururken **sözdizim bileşeni**, bu sözcüklerin evrensel dilbilgisi kuralları çerçevesinde bir araya gelmesini ve daha büyük birimler olan öbek ve tümcelerin ortaya çıkmasını sağlar. Dilin üçüncü bileşeni olan **anlambilim bileşeni** aracılığıyla sözcükler arası ve tümce-

ler arası ilişkiler kurulur, burada nesneler ve olaylarla ilgili bilişsel düşünceler, dünya bilgilerini anlamlandırma süreci işletilir. **Kullanımbilim bileşeni** de konuşucu ile dinleyicinin, aralarındaki konuşma eylemini, artalan bilgileri, ortak deneyimleri, ruhsal durumları ve birbirlerinin zihinsel durumlarını anlayabilme yetileriyle biçimlendirmelerini sağlar.

Konuşucunun zihinsel sözvarlığının tümüne **sözlükçe** denir. Ancak sözlükçe salt bir "sözcük listesi" olarak anlaşılmamalıdır. Sözlükçede her bir sözcüğe ait sözcüksel bir kütük yer alır ve bu kütükte de o sözcüğe ait anlambilim, sesbilim ve sözdizim bilgileri bulunur. Söz gelimi, bilmek sözcüğünün ne anlama geldiği, bu sözcüğün nasıl sesletildiği gibi bilgilerin yanı sıra sözdizimle ilgili olarak bu sözcüğün eylem kategorisinde bulunduğu bilgisi, "bilen" ve "bildiği şey" gibi bir üye yapısına sahip olduğu bilgisi, bu üyelerin ad ya da tümcecik olabileceğine ilişkin bilgilerin tümü sözlükçede yer alır.

Bir konuşma eyleminin gerçekleşebilmesi için beyinde seslerin kodlanması, bu seslerin sözcüklere ve tümcelere dönüşmesi gerekmektedir. Bu kodlama, dilin sesbilimsel yapısını oluşturur. Konuşma sırasında, sesbilim yapısı, konuşma seslerini **seçme-birleştirme** işlemiyle bir araya getirip düşünce boyutumuzdaki kavramların imgeleri olan sözcüklere dönüştürmemizi sağlarken, beyin de bu dizgeyi, ses yolu kaslarına gönderdiği komutlara dönüştürür. Konuşulanı duyar ve çözümlerken de beyin, işitsel sınırlardan gelen sürekli ve iç içe verileri, önce sesbilim yapısının işleyiş kuralları çerçevesinde çözümleyerek anlamlandırır.

dırma sürecini başlatır. Konuşma sesleri ayrıntılı özellikler içerir ve beyindeki hücrelere yerleşimleri de böyle gerçekleşir.

Beynin, konuşma seslerini algılaya süreci de oldukça karmaşık görünmektedir. **İşitsel girdi**, seslerin tek tek sesletilmesi biçiminde çözülmez. Beynin ses kodlarını çözümlediği bölgede hem seslerin hem sözcüklerin arasındaki sınır belirlenmekte, yavaş/hızlı, alçak/yüksek/fısıltı ayrımları da algılanmaktadır. İşitsel algı süreci akustik belirtkeleri, üç ayrı ama oluşumları aynı anda gerçekleşen öğeye dönüştürecek biçimde çözümler: "Kim konuşuyor?" (sesin algılanması), "Konuşmacı ne diyor?" (dilini algılanması) ve "Nasıl söylüyor?" (konuşmacının ses tonu ya da duygusal etki). Bu öğelerden her biri beynin ayrı bir özel bölgesi tarafından çözülür, bulgular birleştirilerek anlamlandırma sürecine dönüştürülür.

Bu düzeneği nasıl araştırabiliriz?

İnsanların dil kullanımını gözlemleyecek olursanız, şimdiye kadar sözünü ettiğimiz içselleştirilmiş bilgi ile bu bilginin gerçek konuşma bağlamında kullanımı arasında farklar olduğunu görürsünüz. Sezgisel düzenek, aslında dilbilgisel tümceler üretmemize olanak sağlayan "ideal" bir dizgedir. Peki, gerçek konuşma bağlamlarında üretilen tümceler böyle midir? Konuşucular böylesi sezgisel bir düzeneğe sahip olsalar da iletişim ortamında zaman zaman dilbilgisel olmayan yapılar oluşturdukları anlar olur. Bazen yorgunluktan, bazen dikkat dağınılığından, bazen baskı gibi psikolojik nedenlerden hatta bazen gürültü gibi tü-

Zihinsel dilbilgilerinin, yani edincin doğrudan doğruya incelenebilmesi en azından şimdilik olanaklı değildir. Öyleyse dilbilimci, konuşucuların edimlerinden elde ettikleri bulgulara bakarak zihinsel dilbilgisinin özelliklerini açıklamak zorunda kalacaktır.

Biyolojik bir organ olan dilsel edincimiz, insanoğlunun genetik bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Peki, bunun böyle olduğuna tanıt sunabilecek dilsel genetik bir bozukluk var mıdır?

müyle dışsal etkenlerden düzgün tümce-ler kurmakta zorluk çekeriz. İşte bu nedenlerle, Chomsky dile ilişkin sezgisel bilgimiz olan **edinç** ile bu bilginin gerçek konuşma bağlamlarında kullanımı olan **edimi** birbirinden ayırır.

Dilbilimci, üretilmiş tümceleri toplayıp bir derlem oluşturarak veri toplayabileceği gibi, anadili konuşucusunun sezgilerine başvurarak da veri toplayabilir. Bu iki dil verisi, edim ve edinç ayrımına dayanır. Edim üzerinde çalışıyorsanız dile ilişkin sezgisel bilgi vermekten uzaklaşıyorsunuz demektir. Edinç üzerinde çalışıyorsanız konuşucunun dil hakkında neler bildiği ve bu bilginin nereden geldiği ile ilgileniyorsunuz, dili insan zihninin içselleştirilmiş özelliği olarak ele alıyorsunuz demektir. Ancak bu durum, dil incelemesi yapan dilbilimcinin karşısına ciddi bir sorun olarak çıkar. Edinç üzerine yapılan bir incelemede de veriler, ister istemez konuşucuların edimleri yoluyla elde edilecektir. Zihinsel dilbilgilerinin, yani edimin doğrudan doğruya incelenememesi en azından şimdilik olanaklı değildir. Öyleyse dilbilimci, konuşucuların edimlerinden elde ettikleri bulgulara bakarak zihinsel dilbilgisinin özelliklerini açıklamak zorunda kalacaktır.

Bir anadili konuşucusuna bir tümcenin düzgün olup olmadığı sorulduğunda, konuşucu onu **kabuledilebilirlik** boyutunda değerlendirecektir. Çünkü yorgunluk, dikkat dağınıklığı gibi dilsel olmayan pek çok etken, konuşucunun tümceye ilişkin yorumunu etkileyebilecektir. Ancak **dilbilgisellik**, tümcenin doğrudan evrensel dilbilgisi kurallarına uygunluğu ile

bağlantılıdır. Yani, dilbilgisellik, edinç; kabuledilebilirlik de edim ile ilgilidir. Tam olarak kabuledilebilir bir tümce bir dilbilgisi için **dilbilgisel**, kesinlikle kabuledilemez bir tümce de söz konusu dilbilgisi için **dilbilgisidışıdır**.

Gerçekleşmiş edim verisinden edinç hakkında tanıtlar sağlamak için **resim-tümce eşleme** ya da **dilbilgisellik yargı deneyleri** gibi davranışsal yöntemlere başvurulabilir. Elbette bu tür deneylerde edimin karışma olasılığı hep olacaktır. Bunu en aza indirmek için konuşucunun deney tümcelerini zihinsel olarak çözümlemesiyle eş zamanlı gerçekleşen veri toplama yöntemleri tercih edilir. Söz gelimi, **göz hareketlerinin ölçümüyle**, okuma sırasında tümcelerin bilişsel işlememesinin nasıl gerçekleştiği saptanabilir. Buna benzer olarak, belirli bir sözcük ya da alanın okunmasında geçen sürenin ölçülmesiyle de işleme zorluklarına dayalı çözümlemeler yapılabilir. Yine, EEG (elektroensefalografi) aracılığıyla, okuma ve dinleme sırasında beyindeki bilişsel olaylara ilişkin zamana bağlı değişim potansiyellerinin ölçüldüğü **olaya-ilişkin beyin potansiyelleri** (event-related brain potentials) yöntemi de çeşitli dilbilim çözümlemelerini olanaklı kılar. Dilbilim çalışmalarında, sadece yüksek zamansal çözünürlüğün ölçülmesi değil, aynı zamanda uzamsal çözünürlüğün ölçülmesini olanaklı kılan **fMRI** (functional magnetic resonance imaging) da dil işlememesiyle nöron etkinliği arasındaki ilişkinin anlaşılmasına katkı sağlar. Bu yöntemlere göre daha az kullanılsa da dilsel edince ilişkin veri elde etmek için dilbilim incelemelerinde **MEG** (magnetoencephalography), **PET** (positron emission tomography), **TMS** (transcranial magnetic stimulation) gibi yöntemler de kullanılır.

Dilbilimle sinirbilimin arakesitinde

Her insanın bir dili edinme yetisiyle doğduğu yani, dil yetisinin doğuştan getirildiği savı kapsamında bu işlevin beyindeki biyolojik kaynaklarını bulmaya yönelik çabalar, sinirbilim ile dilbilimin ortak bir noktada buluşmalarına ve sinirdilbilim alanının doğmasına neden olmuştur diyebiliriz.

1860'larda **Paul Broca**, bilişsel işlevlerin beyindeki yerlerine yönelik çalışmaları kapsamında, dili beyin sol yarıküresiyle ilişkilendirmiştir. Buna göre, beyin sol alın lobunda oluşan bir lezyon (hasar) konuşma yitimine neden olurken, sağ yarıküredeki benzer bir lezyon aynı sonuçları doğurmamaktadır. Sözcük bulmada sorun yaşama, dilbilgisel birimleri kullanamama, tümceleri bozuk bir sözdizimiyile üretme gibi sorunlarla ortaya çıkan rahatsızlık, bugün **Broca afazisi** adıyla anılmaktadır. Daha ileriki yıllarda **Wernicke** tarafından ortaya konan durum ise, sol şakak lobun arka kısmında oluşan bir lezyonun farklı türde dilsel bozukluklar yarattığı yönündedir. **Wernicke afazisi** adı verilen bu durumda hastaların doğru

bir ezgi ve söyleyişle akıcı biçimde konuşmuşları, ancak pek çok sözcüğü anlamsal olarak benzer ya da farklı sözcüklerle değiştirdikleri ve sesbilim yanlışları yaptıkları görülmüştür. Broca ve Wernicke afazisinde ortaya çıkan farklılıklar ancak dilsel edinçle edimin birbirinden ayrı şeyler olduğunun kabul edilmesiyle olanaklıdır. Afazi çalışmaları, beynin belirli bölgelerinde oluşan bir lezyona bağlı olarak, motor ve algısal yetenekler de dahil, farklı bilişsel işlevlerde bozuklukların ortaya çıktığını göstermiştir. Yalnızca belirli işlevlerdeki bozukluklar, dilin etkilenen bölümlerine özgü görünmektedir ve bu da dilbilgisinin modüler olduğu yolundaki görüşleri destekler niteliktedir.

Elbette dilin tüm bileşenlerinin ya da dille ilgili kimi olguların bu iki bölgeyle sınırlı olduğunu söylemek olanaklı değildir. Beynin pek çok bölgesi, dille ilişkili bir işlemin yerine getirilmesinde rol oynamaktadır. Araştırmalar, beynin tasarımı nedeniyle, geniş tabanlı bilginin beynin tek bir bölgesi yerine birden çok bölgesindeki sistemlerde imgeler biçiminde yer aldığını ortaya koyar. Örneğin, bir konuşma metnini oluşturan vurgu, ton, ezgi gibi öğeler, yeni imgeler, yazımda kullanılan

harfler beynin sağ yarıküresinde konumlanmış durumdadır. Sağ yarıkürde oluşacak bir hasar sonucu kişinin konuşmasının sözdizimsel yapısı bozulmamış gibi görünse de, duygusuz, tonsuz bir konuşma biçimi sergilemesinin yanı sıra yazı yazamamak, bütünü algılayamamak gibi durumlarla karşılaşabilir. Beynin iki yarıkürden oluştuğu, her birinin hem bağımsız hem de eşgüdümlü çalıştığı, gelen uyarıların her iki yarıkürde farklı biçimde işlendiği gerçeği unutulmamalıdır. Araştırmalar, sol yarıkürenin tek odaklı, sağ yarıkürenin çok odaklı çalıştığını, bir başka deyişle birkaç bilgiyi aynı anda işleyip, karmaşık bütünlükleri algılayabildiğini göstermektedir.

Biyolojik bir organ olan dilsel edinci-miz, insanoğlunun genetik bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Peki, bunun böyle olduğuna tanıt sunabilecek dilsel genetik bir bozukluk var mıdır? Daha önce sözünü ettiğimiz Broca afazisi ya da Wernicke afazisi genetik bir bozukluk değildir, beyindeki bir hasar sonucu ortaya çıkan bozukluklardır. **Ancak, özgün dil bozukluğu** (specific language impairment) olarak adlandırılan durum, bugün genel olarak dil edinimi sürecini etkileyen

Paul Broca (1824-1880)

genetik bir bozukluk olarak tanımlanır. Özgün dil bozukluğunun kalıtsal olduğuna ilişkin kanıtlar, kız çocuklara göre erkek çocuklarda daha sık görülmesi, tek yumurta ikizlerinde her iki çocukta da görülme sıklığının ayrı yumurta ikizlerinde her iki çocukta da görülme sıklığına göre daha fazla olması, bu bozukluğun kalıtsal olduğuna yönelik belirtilerdir.

Sözü edilen kalıtsal ya da kalıtsal olmayan tüm dilsel bozukluklar, dilin zihinsel ve biyolojik bir organ olduğunun kanıtlarıdır. Öyleyse, dil dediğimiz bu düzeneğin işleyişini açıklayabilmek için beynin işleyişinin bütünüyle tanımlanmasına, beynin işleyişini açıklamakta da dil düzeneğinin işleyişine ilişkin ipuçlarının katkısına gereksinim duyulduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklar

Akarsu, B. (2001). Dil-düşünme-dünya ilişkisi, *Bilim ve Ütopya*, sayı:80, s.22-25.

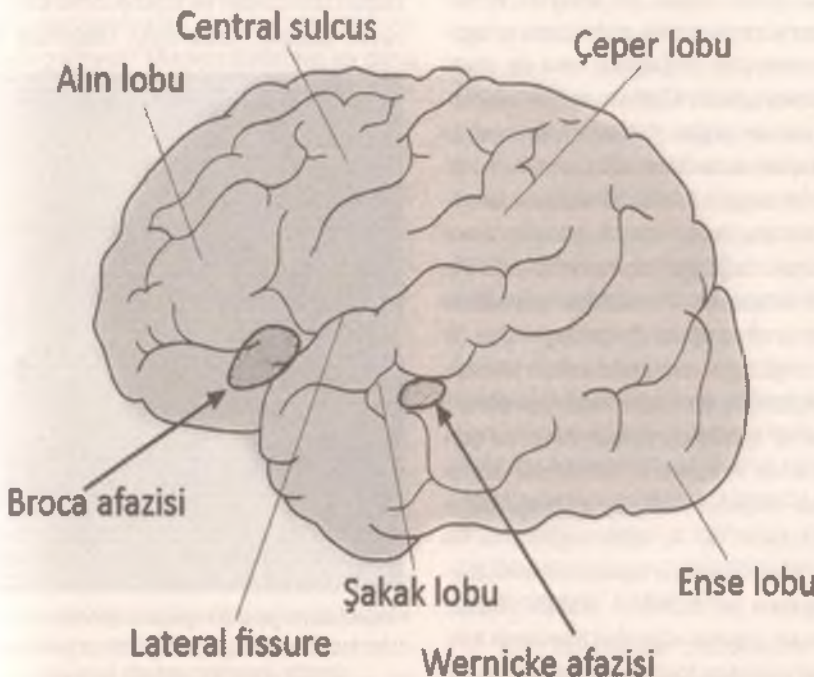
Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: MIT Press.

Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. Cambridge: MIT Press.

Damasio, R.A., H. Damasio (2004). Afazi ve dilin nöral temeli, (Yay.) M.M. Mesulam, *Davranışsal ve Kognitif Nörolojinin İlkeleri* (Çev. I.H.Gürvit) içinde (ss.294-307). İstanbul: Yelkovan.

Ergenç, İ. (2008). Dilin beyindeki gerçekleşimi ve konuşma eylemi, (Yay.) S. Karakaş, *Kognitif Nöro-bilimler* içinde (ss.169-185), Ankara: MN Medikal & Nobel.

Jackendoff R. (1994). *Patterns in the Mind: Language and human nature*. New York: Basic Books.

Yapısalcılık bağlamında dil ve kültür

Dil ve kültür bağlantısından öte "dil" ve "kültür" kavramlarının yapısalcı bağlamda benzerliklerini ortaya koyan ve her iki kavramın göstergeler çerçevesinde nasıl yorumlanabileceğine dair açıklamalar sunan bu yazı ayrıca dilin göstergesel yapısının toplumun dönüşümü ve bireylerin kimliklerinin kurgulanmasındaki rolünü de vurgulamaktadır.

Dil nedir? İnsan zihninin bir yetisi olarak kabul edilebilen dil, en basit şekilde insan iletişiminin en temel unsurlarından biri olarak tanımlanabilir. Bu durumda akıllara şu soru gelmektedir: İnsan iletişimde dili bu kadar önemli kılan etmen nedir?

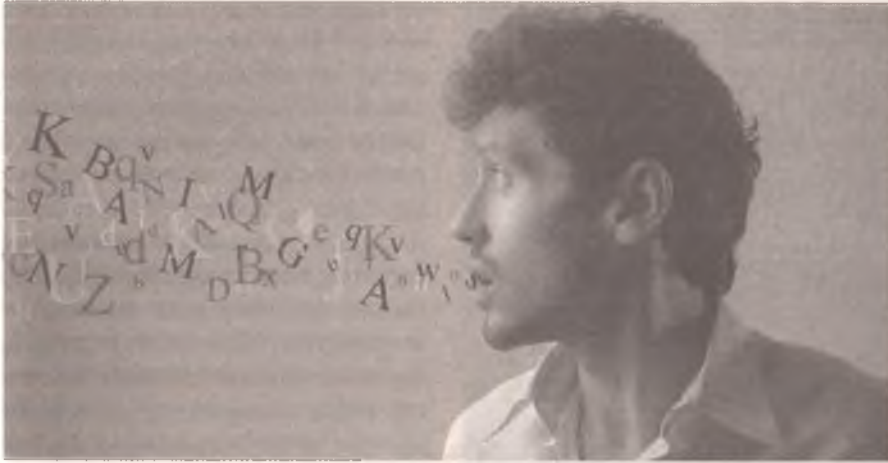
Dilin insan iletişimde doğrudan oynadığı rolden önce, en temelde anlam üretme süreçlerindeki etkinliğinin anlaşılması hem dilin doğasının hem de insan iletişiminin dinamiklerinin açıklanabilmesine olanak sağlar. Dil anlam üretme ve bu üretilen anlamların aktarımında kullanılan bir araçtır. Ancak dili sadece bir anlam üretme aracı olarak görmek onun karmaşık doğasının açıklanmasında yetersiz kalacaktır. Dil sadece sayesinde anlam üretme işinin gerçekleştirildiği bir araç değil, aynı zamanda anlam üretiminin ölçütüdür de. Yani anlamlar sürekli olarak dil içerisinde oluşur ve dil ile gerçekleşirler. Anlamların üretilmesi ancak zihinde oluşmuş belli soyut ve karmaşık düşüncelerin dil ile somutlaştırılarak ve diğer dilsel öğeler ile ilişkilendirilerek beraklaşması ile mümkün olabilir. Ancak, bu anlam üretme süreçleri bireylerin içinde var oldukları toplumdan ve bir parça-

sı oldukları toplumsal ilişki ağlarından ayrı düşünülemez. Aksine zihninde oluşan düşün birimcikleri bireylerin dış dünya gerçekliği ve toplum ile etkileşimlerinin bir sonucudur. İşte dil, bu nesnel ve kurgulanmış dış dünya gerçekliklerinin insan zihninde oluşturmuş olduğu düşün birimciklerinin adlandırılması, sınıflandırılması ve diğer dil ile somutlaştırılmış düşün birimcikleri ile ilişkilendirilmesi görevini üstlenir. Anlamların üretilmesi ile

Dil, nesnel ve kurgulanmış dış dünya gerçekliklerinin insan zihninde oluşturmuş olduğu düşün birimciklerinin adlandırılması, sınıflandırılması ve diğer dil ile somutlaştırılmış düşün birimcikleri ile ilişkilendirilmesi görevini üstlenir.

Humboldt'a göre dil öylesine bir etkinliktir ki bir toplumun dünya görüşünü ve kültürünü ürettiği anlamlar yoluyla kurgular.

Birimciler, toplumsal uzlaşmalar sonucunda belli ses birimcilerle ifade edilir hale gelirler.

sonuçlanan bu süreç dahilinde dil ne yalnızca bir araç ne de bir üründür.

Dil, dili kültür ile ilk ilişkilendiren düşünürlerden biri olan Wilhelm von Humboldt'un da altını çizdiği gibi bir ürün (Ergon) değil, bir etkinliktir (Energeia) (1988: 49). Humboldt'a göre dil öylesine bir etkinliktir ki bir toplumun dünya görüşünü ve kültürünü ürettiği anlamlar yoluyla kurgular. Hatta Humboldt dili insan uygarlığının başlıca yaratıcı güçlerinden biri olarak işaretler. (Akarsu 2010: 80).

Nasıl oluyor da dil varlığıyla anlamlara hayat veriyor? Ya da bir başka deyişle, dil soyut halde bulunan düşün birimcilerini ne şekilde daha somut ve diğer insanlar tarafından da tanımlanabilen bir hale getiriyor? Modern Dilbilimin ve daha sonraları "Yapısalcılık" adıyla anılacak akımın kurucusu olarak kabul edilen İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857 – 1913) dili bir göstergeler dizgesi (sistem) olarak tanımlamıştır (1998: 45). Gösterge (sign) bir gösteren (signifier) ve bir gösterilenin (signified) bir araya gelmesiyle oluşan anlaksal bir bütündür.

Nedir bu gösteren ve gösterilen? Dilsel göstergeler düşünüldüğünde, gösteren bir kavram (concept) ve gösterilen bir işitimiş imgesidir (sound image). Bu her iki öge de anlaksal niteliktedir; soyut düşün birimcileri olan kavramlar ile fiziksel nitelikli konuşma sesinin anlaksal izleri olan işitimiş imgeleri uzlaşmalar yoluyla birbirlerine bağlanırlar ve o topluma ait anlamların oluşmasına hizmet ederler. Daha an-

laşılar bir anlatımla, insan nesnel dünyada var olan herhangi bir nesne ya da olguyu kavramsallaştırarak anlaksal birimciler oluşturur ve bu birimciler toplumsal uzlaşmalar sonucunda belli ses birimcilerle ifade edilir hale gelirler. İşte bu anlam üretme süreçleri dil ile hayat bulur ve dil bünyesinde anlamların üretildiği bir yapı konumuna kavuşur.

Dilin bir yapı olarak kabul görmesi temelini Saussure'ün göstergelere dayalı anlam kavramından almaktadır. Dili (langue) "bir göstergeler dizgesi" olarak tanımlayan Saussure, bu görüşüyle sosyal bilimlerde bir çığır açacak olan "Yapısalcılık" akımının da temellerini atmıştır. Saussure'e göre dil (langue) varlığını topluluk üyeleri arasında yapılmış sözleşmeden alan ve özeği zihinde bulunan toplumsal bir gerçekliktir. Ölümünden sonra öğrencileri tarafından toplanan ve yayınlanan *Genel Dilbilim Dersleri* isimli yapıtında, Saussure dil olgusunun toplumsal ve anlaksal yönlerini şöyle açıklamıştır: "Bütün bireylerin belleğinde bulunan söz imgelerinin tümünü kucaklayabilirsek, dili oluşturan toplumsal bağı da yakalayabiliriz. Aynı topluluktan bireylerde, sözü (parole) kullanma yoluyla yerleşmiş bulunan bir gömüldür bu; her beyinde, daha doğrusu bir topluluk oluşturan bireylerin beyinlerinde – çünkü dil kimsede eksiksiz değildir; yalnızca toplumda bulunur eksiksiz olarak – yer alan güçlü bir dilbilgisi dizgesidir" (1998: 43).

Tam da burada Saussure'ün altını çizmiş olduğu dil/söz ikiliğinin üzerinde Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

durmak ve dili (langue) sözden (parole) ayırmak gerekir. Bu ayrımı yaparken aynı zamanda toplumsal olguyu bireyselenden, birincil olanı ikincil olandan ayırmış oluruz. Dil bireyin edilgen bir şekilde belleğine aktardığı ürünken, söz bireysel bir istenç ve irade ile üretilmiş bir edimdir (1998: 43) Saussure'e göre. Bir başka deyişle, birey içine doğduğu toplumun dilini edinir ve edinmiş olduğu dilin ona sunduğu dilsel öğeler içinden seçimler yaparak söz (parole) edimleri üretir. Bir topluluğun diline (langue) ulaşmak istenirse, o topluluğa ait bireylerin ürettiği söz edimlerinin bir toplamı yapılmalıdır; keza bir bireyin ürettiği söz edimleri o topluluğa ait dilin bütününe yansıtmaz. İşte bu dil/söz ikiliği insanların bireysel anlam üretimlerini karşı tarafa nasıl eksiksiz ifadesiyle iletebildiklerine bir açıklama getirir niteliktedir. Bir toplumun dilini edinen bir birey ancak o dilin sunduğu ölçüde üretimler yapabiliyor, ve bu üretimler aynı dili edinmiş ve o dilin göstergelerini zihinlerinde barındıran diğer bireyler tarafından sorunsuzca çözümlenebiliyor. Şu durumda, zihinlerinde iki farklı dilin göstergeleri bulunan iki insanın iletişim kuramamasının sebebi, bu insanların ürettikleri anlamların karşı tarafta çözümlenememesinden başka bir şey değildir.

Günümüz bilişsel kuramlarına da bir göz atarsak, görürüz ki her birey ait olduğu toplumun diline, göstergelerine, dolayısıyla da anlamlar dünyasına, kısacası şemalarına doğar ve onları edinir. Bu maruz kalınan şemalar ile yapılanmış zihinlerin bu şemalar dışında kalan üretimler yapması çok mümkün olmayabilir. Hatta farklı toplumlara ait dillerle ve dola-

Günümüz bilişsel kuramlarına da bir göz atarsak, görürüz ki her birey ait olduğu toplumun diline, göstergelerine, dolayısıyla da anlamlar dünyasına, kısacası şemalarına doğar ve onları edinir.

yısıyla anlamlarla karşılaşıldığında onları var olan zihinsel şemalarla anlamlandırmak konusunda sorunlar yaşanabilir. İşte dil öğrenirken yaşadığımız zorlukların temelinde de bu yatar. İngilizce'deki kimi zamanları ya da cinsiyete dayalı belirleyici (artikül) kullanan Almanca, Latince gibi dillerin yapılarını anlamakta çektiğimiz zorluklar işte tam da bu yüzdendir.

Yapısalcılık: Dil ve kültür

Dili insanların anlam üretmelerine olanak sağlayan bir göstergeler dizgesi olarak açıklayan Saussure, dil çalışmalarının öncelikli konusunun dilin yapısını, bir başka deyişle, dili oluşturan göstergelerin birbirleri ile olan ilişkilerini açıklamak olduğunu vurgular. Saussure dilin özelliklerini şöyle betimler: "Çok karışık nitelikli dilyetisi olgularının oluşturduğu bütün içinde dil, kesin çizgilerle ayırt edilebilecek bir konudur. Bir duyma imgesinin çevrim içinde bir kavramla bulunduğu noktaya yerleştirebiliriz onu. Dilyetisinin birey dışında kalan toplumsal bölümüdür dil ve birey onu ne tek başına yaratabilir ne de değiştirebilir. Dil varlığını yalnızca, topluluk üyeleri arasında yapılmış bir tür sözleşmeye borçludur... Sözden ayrı olan dil ondan bağımsız bir şekilde incelenilecek bir konudur... Dil de söz gibi somut niteliklidir. Bu da incelemeye büyük bir kolaylık sağlar. Dilsel göstergeler temelde anlıksalsa da birer soyutlama değildir. Toplumun onayladığı ve tümü dili oluşturan birleştirmeler (kavram ve işitme imgesi bütünlüğü), özeği beyinde yer alan gerçekliklerdir. Üstelik, dil göstergelerini neredeyse elle tutabiliriz" (1998: 44 - 45). Saussure'un dili anlık söz edimleri olarak değil de, bu üretimlerin oluşmasına olanak sağlayan somut bir dizge olarak açıklaması, bizi Yapısalcılığın temelinde bulunan "yapı" kavramına götürür. Ayrıca bu açıklama, yapıyı oluşturan öğelerin birbirinden bağımsız öğeler olmaktan öte birbirlerinin varlık ve işlevlerini belirleyen bağlantılı öğeler oldukları düşüncesini de doğurur. Herhangi bir öğenin kendi içsel özellikleri ile tanımlanamayacağı ve ancak ait olduğu dizgedeki yeri ile anlam kazanacağı düşüncesi öncelikle antropo-

Barthes'a göre kültür içindeki işaretler asla masum değildir ve ideolojik yeniden üretme süreçlerinin etkisi altındadırlar.

loji olmak üzere diğer sosyal bilim dallarında da kabul görmüş bir düşünce halini almıştır. Bu "dilbilimsel dönüş (linguistic turn)" bütün toplumsal olguların bir yapıya ait göstergeler olarak yeniden yorumlanmasına olanak sağlamıştır (Lash 1991, Ives 2004 and Ritzer 1996).

Saussure'un dil için öne sürdüğü fikirleri kültür ve toplum çalışmalarına uyarlayan anahtar isimlerin en başında Fransız antropolog Claude Levi Strauss (1908 - 2009) gelir. Levi Strauss kültürü göstergelerden oluşan ve içinde anlam üretiminin gerçekleştiği bir yapı olarak görür. Göstergeler olarak kabul edilen kültürel öğelerin birbirleriyle olan dizge-

sel bağlantıları, Levi Strauss tarafından "ikili karşıtlıklar (binary opposition)" üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Levi Strauss'un ikili karşıtlıkları ortaya atmadaki amaç, altta var olan bir kültürel dilbilgisine ulaşma arayışından başka bir şey değildir. O'na göre kültürel çözümlemenin asıl amacı kültürün dil benzeri niteliklerini ve onun oluşturu dilbilgisinin biçimsel özelliklerini bulup ortaya çıkarmaktır (Smith 2005: 144). Bu noktada dilin, farklı anlamların üretilebilmesine olanak sağlayan sesbirimlerin (phoneme) bir araya gelmesi sonucu oluşan bir yapı olması gibi, kültürel mitlerin de mitbirimlerden (mytheme) oluştuğunu ileri sürmüştür. Özetlemek gerekirse, Levi Strauss kültürel dizgeleri oluşturan karmaşık anlamların, birbirleri ile karşılıklı olarak yapılandırılmış ilişkiler sergileyen ve kendilerine has kuralları ve işleyiş mantığı olan gösteren - gösterilen ikilikleri çerçevesinde üretildiğini öne sürerek yirminci yüzyıl kültürel kuramında ki kilit isimlerden biri haline gelmiştir.

Yirminci yüzyıl kültürel kuramının yapısalcı öncülerinden bir diğeri ise, dil ve kültür arasında sıkı bir yakınlaşmanın varlığını savunan ve çalışmalarında Saussure'un dil için öne attığı fikirleri temel alan Fransız aydın ve felsefeci Roland Barthes'tir. Barthes'a göre Saussure tarafından ortaya konulan dil/söz (langue/parole) ve gösteren/gösterilen (signifier/signified) ikilikleri bütün göstergibilimsel (semiotic) bağlamlara uygulanabilir. Kültür de bu göstergibilimsel dizgelerden biridir. Ancak Barthes'a göre kültür içindeki işaretler asla masum değildir ve ideolojik yeniden üretme süreçlerinin etkisi altındadırlar (Smith 2005: 151). Çeşitli kültürel göstergeleri çözümlemeye girişen Barthes, sonrasında onları Louis Althusser ve Batı Marksizminin öne sürdüğü ideoloji, kapitalizm, sömürgecilik ve meta fetişizmi gibi konularla ilintilendirir. Bu konulara örnek olarak neredeyse Barthes ile özdeşleşmiş, Fransız askeri üniforması içinde Fransız bayrağını selamlayan zenci bir gence ait fotoğrafa yer veren dergi kapağı verilebilir. Bu fotoğrafın yorumlanmasında Barthes'ın ortaya attığı düz anlam / yan anlam ikiliği yararlı olacaktır.

on/connotation) ikiliği yararlı olacaktır. Öncelikle düz anlam ve yan anlamın ne olduklarının üzerinde durmak gerekebilir. Düz anlam göstergelerin gerçek anlamlarını ifade eden birincil düzey anlam iken, yan anlam bir çeşit üst-dil olarak işaretlenebilir. Bir gösteren ve gösterilen ile oluşan birincil düzey anlamı, örtük bir gösterilenin göstereni haline getiren yan anlam, ikincil düzey anlam olarak da düşünülebilir. Yan anlam ideolojiktir ve belirtilen mesajı örtükleştirme amacı güder. Eğer dergi kapağındaki resme geri dönersek, genç bir Fransız askerinin bayrağı selamlaması birincil düzey anlam olarak belirlenebilirken, Fransız kolonilerinde yaşayan insanların Fransa'ya hizmet etmekten duydukları hoşnutsuzluk ikincil düzey anlamın gösterileni konumuna yükselir ve yan anlam olarak ifade edilebilir. Barthes'a göre ideolojik yan anlama sahip bu dergi kapağı "Fransa'nın büyük bir imparatorluk olduğunu, hiçbir renk ayırımı olmaksızın bütün erkek evlatlarının sadakatle onun bayrağı altında hizmet verdiğini, iddia edilen sömürgeciliğin suçlularına sözde kendi zalimlerine hizmet eden bu zencinin gösterdiği coşkunluktan başka verilecek başka daha iyi bir cevabın olmadığını" (1973: 116) gösterir. Barthes, Yapısalcılık akımı içerisinde örtük ideoloji yansımalarının altını çizerek Saussure ve Levi Strauss'un "yapı" kavramlarına yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Barthes tarafından ortaya atılan bu yaklaşım daha sonraları eleştirel kültür çalışmalarına da kapı açmıştır.

Yapısalcı Marksizm

Marksçı düşünce mirasını daha ayrıntılı bir kültür arayışı ile bütünleyen Fransız düşünür Louis Pierre Althusser (1918 – 1990), Fransız yapısalcılığının etkisi ile Yapısalcı Marksizm görüşünü geliştirmiştir. Althusser Marx'ın kapitalizmi bir dizge olarak kabul eden görüşlerini yapısalcı öğretilerle birleştirmiştir. Saussure'de de gördüğümüz gibi, Althusser de üretilmiş anlamların arkasında yatan ve bu anlamların üretilmesine olanak sağlayan örtük bir yapının varlığına ina-

Marksizmin amacının kapitalist düzenin arkasında bulunan gizil yapının ortaya çıkarılması olduğunu savunan Althusser, kapitalizmi yeniden üreten ve perdeleyen ideolojiye dikkat çeker.

nır. Marksizmin amacının kapitalist düzenin arkasında bulunan gizil yapının ortaya çıkarılması olduğunu savunan Althusser, kapitalizmi yeniden üreten ve perdeleyen ideolojiye dikkat çeker. Yapısalcılıktan esinlenerek sınırlarını çizdiği üç yapıdan söz eder Althusser. Her biri kendi içinde dizgesel ilişkiler sergileyen öğelerden oluşan birbirleriyle de yapısal bağlantılara sahip bu üç yapı ekonomik alt – yapı, siyasal ve hukuki temellere sahip üst – yapı ve ideolojik yapı olarak sıralanabilir. Althusser'e göre devlet ve hu-

kuk sisteminin oluşturduğu üst – yapı toplumda kapitalizmin yeniden üretilmesi için gereken koşulları oluşturmaya yardımcı eder. İdeolojik yapı ise kapitalizmin ihtiyacı olan meşruiyeti sağlar ve insanlara kapitalist sistemin yeniden yapılanmasına yardımcı olacak rolleri ve kimlikleri sunar (Smith 2005: 79). İşte dil ve kültür bu ideolojik yapı içerisinde hizmet eden kurumlardandır ve kapitalist bir toplumun inşasında yadsınamaz roller taşımaktadırlar. Dilsel ve kültürel göstergelerin medya aracılığıyla bilinç yönetimi/ideolojik hegemonya için merkez konuma yerleştiği içinde yaşadığımız dünyada, Althusser'in öne sürdüğü dil ve kültür gibi "devletin ideolojik aygıtları (DİA: ideological state apparatus, ISA)" kimliklerin egemen ideolojilerin sürdürülebilirliği için kurgulanmış imajlara dönüşmesinde önem kazanmışlardır. İdeolojilerin kendilerini dil aracılığıyla gerçekleştirdiği düşüncesine ek olarak, dilin sunduğu sınıflandırmalar ve etiketlemelerle kimlik oluşturma, eşitsizlik ve toplumsal katmanlaşmaların içselleştirilmesi, ötekileştirme ve ayrıca kültür üzerindeki etkisi düşünüldüğünde, dilin yaygın bir biçimde kullanılan bir baskı aygıtı olduğu da iddia edilebilir. Amacı bu birbirleriyle bağlantılı olarak işleyen üçlü yapının süreç ve olgularının, onları var eden mevcut yapıdan yola çıkarak incelenmesi olan Yapısalcı Marksizm, Saussure'un ortaya attığı "yapı" ve "dizge" kavramlarının Marksist öğretiler ile harmanlanmasının bir sonucudur. İşte bu yüzden, Althusser'in çalışmalarının Saussure ve Levi Strauss gibi öncü yapısalcıların isimleriyle yanya-na anılması rastlantı değildir.

Sonuç gözlemleri: Dilsel ve kültürel gösterge örnekleri

Saussure'un dile getirmiş olduğu yapısalcı bakış açısı gösterge kuramının gelişmesine ve dilsel öğeleri bir yapı içinde birbirleriyle bağlantılı olarak anlamlandırmanın gösteren – gösterilen ikilikleri olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Göstereni bir iştirim imgesi ve gösterileni bir kavram olarak belirtilebilecek dilsel göstergeye bir örnek olarak "masa" göstergesi verile-

Dilsel ve kültürel göstergelerin medya aracılığıyla bilinç yönetimi/ideolojik hegemonya için merkez konuma yerleştiği içinde yaşadığımız dünyada, Althusser'in öne sürdüğü dil ve kültür gibi "devletin ideolojik aygıtları" kimliklerin egemen ideolojilerin sürdürülebilirliği için kurgulanmış imajlara dönüşmesinde önem kazanmışlardır.

bilir. Bu gösterge, m/a/s/a ses birimcilerinin bir araya gelerek dört ayaklı ve üzerinde yemek yenen, v.b. bir nesnenin anlaksal yansıması ile bütünleşerek ortaya çıkardığı bir bütündür.

Kültürel göstergeler de tıpkı dilsel göstergeler gibi bir gösteren ve bir gösterilen bütünüdür. Ancak kültürel göstergelerde dilsel göstergelerdeki iştirim imgesinin yerini bir kültür imgesi almıştır. Türk toplumundaki "el öpme" göstergesi bir el öpme eylemi ile onun temsil ettiği "saygı" kavramının bir birleşimidir. Hem dilsel hem de kültürel göstergelere farklı bir bakış açısı ile yaklaşıldığında, her iki tür göstergenin gösterenlerinin temsil ettikleri gösterilenleri sayesinde, kendiliklerinden çok uzak anlamlar taşımaya başladıkları görülür. Sadece bir grup insan sesi olan m/a/s/a sesleri ve yalnızca bir kişinin diğerinin elini öperek alnına koymasını eylemi olan el öpme işi kendi başlarına olduklarından farklı anlamlar taşımazlar. Ancak kendileri dışında bambaşka bir kavramı temsil etmeye başladıklarında sembolik değer kazanırlar ve göstergeleşirler. Şu durumda her iki gösterge de sembolik değer taşıyan ve kendileri dışında başka bir şeyin yerini tutan yapılar olarak tanımlanabilir.

Barthes'a göre bu toplumsal uzlaşımlarla desteklenen sembolleşme süreçleri sonucunda ortaya çıkan göstergeler birincil düzey anlam yapılarıdır. Barthes'ın Danimarkalı yapısal dilbilimci ve gösterge kuramcısı Louis Hjelmslev'den (1899 – 1965) esinlenerek ortaya koyduğu bu birincil düzey anlamların üretimindeki süreç, ikincil düzey anlamların yapılandırılmasında da geçerli olmaktadır. Yan anlam olarak ta adlandırılan bu ikinci düzey sembolleştirme hem dilsel hem de kültürel göstergeler için işaretlenebilir. Bu durum dilsel göstergeler için örneklendirilmek istendiğinde beyaz güvercin örneği akla gelir. b/e/y/a/z/g/ü/v/e/r/c/i/n seslerinin bir birleşimi olan gösterenin bir kuş türüne ait beyaz renkli bir bireyinin anlaksal imgesi ile birleşerek oluşturduğu "beyaz güvercin" göstergesi, ikincil düzey bir sembolleştirmenin göstereni konumuna gelerek yepyeni bir gösterileni yani "barış"ı simgeleyebilir.

Barthes'ın bayrağı selamlayan zenci Fransız askeri örneğinde olduğu gibi belli kültürel ve ideolojik yapıların gizil temsilini görebileceğimiz bu ikincil düzey anlama, yukarıda bahsi geçen "el öpme" göstergesinde de rastlıyoruz. Göstereni bir eylem ve gösterileni "saygı" kavramı olan "el öpme" pratiğinin, ikincil düzeyde geçmişten bugüne miras kalan feodal toplumsal bir yapıyı, ataerkilliği ve toplumsal hiyerarşiyi temsil ettiği de iddia edilebilir.

Barthes'ın öne attığı gibi yan anlam ideolojik amaçlara hizmet etmeye açık bir ideolojik aygıttır. Althusser'in belirttiği devletin ideolojik aygıtlarından (DİA) biri olan dil bu yan anlamlar üzerinden işler. Etnik, kültürel, siyasal, dini vb. gibi koşullara ve öznel etkenlere ek olarak, bu yan anlamlar, bireylerin ya da toplulukların etnik kimlikleri ile adlandırılması veya sahip oldukları ideolojileri ile etiketlenmeleri sonucunda toplumsal dönüşümlerin gerçekleşmesine, içselleştirme ve ötekileştirme pratiklerine hayat vermektedir.

Mevcut bulunan "tinerici" göstergesinin ikincil düzey anlamlar yüklenerek "dindar" göstergesinin zıttı konumuna ulaşması ve Levi Strauss'un ikili karşıtlıklarına da göndermede bulunabilecek yapısal tanımlara gebe olması dilin ideolojik yönünün ve toplumu yapılandırabilecek gücünün bir kanıtıdır.

Ayrıca bu yan anlamlar, zaman içinde düz anlamların yerini alabilmekte ve var olan göstergenin birincil düzey anlamı haline gelebilmektedir. Çok kolay bir süreç olarak görünmese de, bu düz anlamlaşma egemen güçlerin üretim biçimlerini, devlet işleyişini ve medyayı kontrol etmeleriyle gerçekleşmesi mümkün hale gelen bir durumdur. Yakın zamanda yaşanan "tinerici – dindar" tartışması buna bir örnek teşkil edebilmektedir. Mevcut bulunan "tinerici" göstergesinin ikincil düzey anlamlar yüklenerek "dindar" göstergesinin zıttı konumuna ulaşması ve Levi Strauss'un ikili karşıtlıklarına da göndermede bulunabilecek yapısal tanımlara gebe olması dilin ideolojik yönünün ve toplumu yapılandırabilecek gücünün bir kanıtıdır. Şöyle ki, ya dindar olacaksınız ya da tinerici. Dindar olmanın koşulu tinerici olmamak iken, eğer tinerici iseniz dindar değilsinizdir.

Dil ve kültür bağlantısından öte "dil" ve "kültür" kavramlarının yapısal bağlamda benzerliklerini ortaya koyan ve her iki kavramın göstergeler çerçevesinde nasıl yorumlanabileceğine dair açıklamalar sunan bu yazı ayrıca dilin göstergesel yapısının toplumun dönüşümü ve bireylerin kimliklerinin kurgulanmasındaki rolünü de vurgulamaktadır.

Kaynakça

- Akarsu, Bedi (2010). *Dil – Kültür Bağlantısı*. Ankara: İnkilap Kitabevi.
- Barthes, Roland (1973). *Mythologies*. St Albans: Paladin.
- De Saussure, Ferdinand (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. İstanbul: Multilingual.
- Ives, Peter (2004). *Language and Hegemony in Gramsci*. London: Pluto Publications.
- Lash, Scott (1991). "Introduction". In *Post-Structuralist and Post-Modernist Sociology*. England: Aldershot.
- Ritzer, George (1996). *Modern Sociological Theory*. Singapore: McGraw-Hill Companies.
- Smith, Philip (2005). *Kültürel Kuram*. İstanbul: Babil.
- Von Humboldt, Wilhelm (1988). *On Language*. Great Britain: Cambridge University Press.

Materyalist bir dil felsefesine doğru

Dil neredeyse tüm ideoloji üretimi alanlarında bulunan bir "harç" görevindedir. Fakat ideolojilerin tümüyle dil ile oluşturulduğunu söylemek yanlış olacaktır. Nitekim ideolojileri belirleyen altyapıda ekonomik üretim ilişkileri yer almaktadır. Bunun nedeni ise bir insanın toplumsal formasyon içindeki ekonomik koşullarının yine o insanın bilincine yön vermede sahip olduğu başat roldür: "Bir kulübede saraydakinden farklı düşünülür."

Felsefesel bir problem alanı olarak dil, tıpkı dilbilim çalışmalarında da olduğu gibi uzunca bir dönem kendi başına dilin ne olduğunun anlaşılması amacıyla değil, varlık, oluş, bilinç, anlam vb. "üst" sorunlar dahilinde ele alınmış ve münferit bir olgu olarak görülmüştür. Fakat yirminci yüzyılın ikinci yarısından bu yana bu konuda bir takım değişiklikler yaşanmış ve dil, düşünce dünyasında kendi özerk alanına kavuşmuştur. Ne var ki bu noktada aşırıya gidilerek, dil insan ürünü olan diğer önemli ve öncül faktörlerin dışında, bir soyutlama ve çelişkili bir biçimde de iktidarlaştırma yoluyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu durum postmodernizmin "muğlaklık" üzerine kurduğu "gerçeklik" algısıyla birlikte yayılmış ve dilin ne olduğu ve nelere etkide bulunduğu probleminin toplumsal gerçeklik ve bilme biçimleriyle –burada karışılan nesnelerin alınması ve algılanmasının, doğadaki problemlerin ve işleyişlerin kavranmasının bir nihai ürün olarak bir tür bilgi üretiminden bahsedilmektedir– ilişkisi hakikatten uzak bir hal almıştır.

Oysa, dilin insan gerçekliğinin bir ürünü olduğunu yadsıyamayacağımız gibi, onu insanın içinde yaşadığı dünyanın biricik gerçeği haline getirmemiz bizi tümel gerçeklikten koparacak ve yaşamın temel işleyişini gözden kaçırmamıza neden olacaktır. Bu ise eninde sonunda toplumun ve toplumsal ilişkilerin asıl diyalektik üretilme süreci olan "altyapıdan Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

başlayarak ortaya çıkan ve üst yapılar da tamamlanan" bir süreci –"altyapının/üretim tarzının temel olduğu ve siyaset, hukuk, kültür gibi üst yapı kurumlarıyla karşılıklı etkileşim halinde geliştiği ve bazı alanlarda sıçramalarla ilerlediği süreci" – reddetmek demektir. O halde gerçeklik örneğin Foucault'nun iddia ettiği gibi dille üretilip belirlenen bir yapı değildir.

Gösterge ile varoluş arasındaki ilişki sorunu...

"Göstergede yansıtılan varlık yalnızca yansıtılmakla kalmaz aynı zamanda saptırılır. Varoluşun ideolojik göstergede bu şekilde saptırılması nasıl belirlenir? Farklı yönelimleri olan toplumsal çıkarların bir ve aynı gösterge cemaati içerisinde kesişmesi tarafından, yani sınıf mücadelesi tarafından belirlenir."

Valentin Nikolaevich Voloshinov (1895-1936). Bir göstergenin gerçekliği bir ölçüde yansıttığı veya Voloshinov'un deyişimiyle "saptırdığı"ı kabul etmek yerinde bir yaklaşım olacaktır.

Dilin insan gerçekliğinin bir ürünü olduğunu yadsıyamayacağımız gibi, onu insanın içinde yaşadığı dünyanın biricik gerçeği haline getirmemiz bizi tümel gerçeklikten koparacak ve yaşamın temel işleyişini gözden kaçırmamıza neden olacaktır.

Bir göstergenin –burada elbette ki dil- sel göstergeyi de hesaba katıyoruz- gerçekliği bir ölçüde yansıttığı veya Voloshinov'un deyimiyle "saptırdığı"ni kabul etmek yerinde bir yaklaşım olacaktır ve "her gösterge bildiğimiz gibi toplumsal olarak örgütlenmiş kişilerin etkileşimleri sürecinde gerçekleştirilen bir kurgudur", fakat gerçekliğin yalnızca dil yoluyla var olduğunu iddia etmek tümüyle bir yanılsama olacaktır. İçinde bulunduğumuz evrenin tüm unsurlarının dil veya göstergeler ile belirlendiği ve bu ölçüde algılandığı fikri de üzerinde düşünülmesi ve eleştirilmesi gereken bir diğer noktadır. Sözcük veya dil, "toplumsal değişimlerin en duyarlı belirtisidir" (Voloshinov, 1996) fakat aktörü değil.

"Bir kulübede saraydakinden farklı düşünülür" K. Marks

Dil neredeyse tüm ideoloji üretimi alanlarında bulunan bir "harç" görevindedir. Fakat ideolojilerin tümüyle dil ile oluşturulduğunu söylemek yanlış olacaktır. Nitekim ideolojileri belirleyen altyapıda ekonomik üretim ilişkileri yer almaktadır. Bunun nedeni ise bir insanın toplumsal formasyon içindeki ekonomik koşullarının yine o insanın bilincine yön vermede sahip olduğu başat roldür: "Bir kulübede saraydakinden farklı düşünülür."

Bu noktada ise göstergelerin kendi başlarına bir "üst yapı" oldukları ve bü-tünde meydana getirdikleri bir yapıyla da bireylerin nihai özgürlüklerini ortadan kaldıran ve dolayısıyla yine bireyleri yaşam ve toplum içinde pasifize eden bir mekanizma olduğu yönündeki bir görüş, bir tür "göstergeler imparatorluğu" kurmaktan başka bir şey değildir. Bu noktada göstergelerin tümü bir potada eritilmiş ve insan yaşamını insanın bilinci dışında yöneten bir kumandanın varlığı kabul edilmiştir. Oysa ki göstergeler dünyası –burada bahsedilen algılanan dünyanın dışında tümüyle kendi gerçekliğine sahip ve nesnelerin dışında bir dünya değildir –birbirinden farklıdır ve daima içinde varolduğu topluluğun "sosyo-ekonomik ön-kosullarıyla bağlantılı olması gerekir". Çünkü "her ideolojik gösterge –dilsel gösterge dahil- toplumsal ilişki sürecinde

Kapital'in açılış sözü olan de te fabula narratur, yani anlatılan senin hikayendir dilin siyasal bilinçlenmedeki önemini gündeme taşımaktadır.

ortaya çıkarken, verilmiş zaman döneminin ve verilmiş toplumsal grubun toplumsal etki alanı tarafından tanımlanır." (Voloshinov, 1996)

De te fabula narratur...

"Dil bilinç kadar eskidir, - dil, öteki insanlar için de varolan ilk, pratik, gerçek bilinçtir ve tıpkı bilinç gibi dil de ancak diğer insanlarla karşılıklı ilişki [Verkehr] kurma gereksinmesiyle, zorunluluğuyla ortaya çıkar." (Marks ve Engels 1845-46) Bireysel bilinci yalnızca fizyolojik olarak nöronların birbirleriyle olan etkileşimleri olmaktan çıkaran, bireylerin zihinlerinde depoladıkları göstergelerin toplumsal süreç içindeki etkileşimlerle harekete geçmesidir diyebiliriz. Ne var ki, bu göstergeler toplumun her katmanındaki bireyle aynı ölçüde ve aynı şekilde ulaşmaz. Çünkü bu göstergelerin dolaşım şartları aynı zamanda metaların dolaşım şartlarına bağlıdır. Dolaşım içindeki metalarla aynı ölçülerde ilişki içine giremeyen, kendi üretimleri bir şekilde "ellerinden alınan" ve kapitalizmle adeta başka bir nesneymişçesine yeniden karşısına çıkarılan bireyler veya sınıfların bilinç şemaları da farklılık gösterecektir. Dolayısıyla dil de evrensel değildir ve sınıfların kendi dilleri vardır. Örneğin işçi sınıfının "kendinde sınıf" konumundan "kendisi için sınıf" konumuna geçişinde, işçilerin bir bakıma patronların istekleri ile şekillendirilmiş ve çalışma koşulları içersinde kendini dönüştürememiş gündelik konuşma pratiklerinin de bir "üst" dile; üretim ilişkilerinde ve sosyal yapıdaki problem ve eşitsizlikleri tanımlayıp kendi konumlarıyla bağlantılandırma ve bunun mücadelesini vermenin koşullarını oluşturmaya yardımcı olacak bir lügat değişimini gerektirecektir. Nitekim, gündelik dilin lügatı, so-

runların tespitinde yetersiz kalacak, ve dilin kullanıldığı en mühim alanlardan olan "sınıflandırmacı" ve "farklılıkları ortaya çıkaracak" tanımlar oluşturma eylemi, işçi sınıfına iç gözlem olanağı verecektir. Kapital'in açılış sözü olan *de te fabula narratur*, yani *anlatılan senin hikayendir* (Baker, 1996), dilin siyasal bilinçlenmedeki önemini gündeme taşımaktadır. Çünkü Marks'ın bu ifadesine dek anlatılanların daima kazananların "hikayesi" olması, işçi sınıfının bilinç şemalarına yerleşen göstergelerin/anlatıların, kendi durumlarının tahayyülü açısından geciktirmeci olduğunu işaret eder. İşçiler için, içinde bulundukları durumun ne olduğunu anlamak ve diğerlerine aktarmak, yani koşullarının "bilincine" varmak, sınıf mücadelelerinin önemli gerekliliklerinden biridir. Çünkü sınıfsal problemlerin ve mücadelelerin ciddiye alınışında yine bu sınıfların "anlatılarının ciddiye alınışı" faktörü vardır. (Burada elbette ki "anlatı" sözcüğünü, siyaset dili temelinde ele alıyor ve tarihsel bağlamından koparmıyoruz)

İnsanların kendi tarihlerini kendilerinin yarattığını, fakat bunu yaparken çevresel faktörlerden etkilendiklerini, yani bu yaratımı özgürce gerçekleştirmediğini bilmekteyiz. Bu durum dili inşa eden insan için de geçerlidir. Çünkü dil, gerçekliği içinde barındırdığı kadar da "ideolojilerin taşıyıcısı" konumundadır. Bilincin de "evi" olan dilin bu taşıyıcı konumdayken taşıdığı ideolojiden etkilenmemesi mümkün değildir. Dolayısıyla dil belli sınıflara ve belli koşullara göre değişimler geçirir ve hiç bir zaman "son halini" almaz. Bu nedenle de onu işaret ettiği anlamdan veya gerçek nesneler dünyasından uzaklaştırıp idealize etmek, soyut bir "yapı" olarak ele almak ve bu yapı içerisinde de bireyin rolünü hesaba katmamak eksik bir düşünce olacaktır.

Kaynakça

- Baker, U. <http://www.korotonomedia.net/kor/index.php?id=21%2C33%2C0%2C0%2C1%2C0>
- Marx, K. & Engels, F., Alman İdeolojisi [Feuerbach], Ankara, 2010, Sol Yay.
- Marx, K. & Engels, F., Yazın ve Sanat Üzerine, Ankara, 2009, Sol Yay.
- Stalin, J., Marksizm ve Dil, İstanbul, 1993, Sosyal Yay.
- Voloshinov, V.N., Marksizm ve Dil Felsefesi, İstanbul, 2001, Ayrıntı Yay.

'Anne' dili 'Baba' dilinden önce başladı!

Kaya resimlerinde yavrusu bacakları arasında olan hayvan dişidir. Heykelciklerde ise anne çocuğunu kucağında taşır, kucağında çocuk taşıyan hiçbir erkek heykelciği yok. 'Anne' dilinin 'Baba' dilinden önce başlamasının sebebi annenin, 'bir' değil de 'iki' olmasıdır! Türkçede 'eki' hem kadın eş, hem de 'iki' anlamına gelir.

Yıldız Cıbroğlu, kendi deyimiyle kırklı yaşlarının sonunda yazmaya başlıyor. Araştırmalarında, imgeler, arketipsel simgeler, sözcük sesteri, mitler ve insanlığın kültürel mirasını deşifre ederek gizli ve emin bir yol izliyor. Son kitabı "Anadolu'da Kadının Kültürel Şifreleri" ile kadının toplumsal yaşamda kaybolan yerini aramaya devam ediyor yazar. 2011 yılında çıkan bu kitapta, sözcüklerin izini sürerek uygarlığın temellerini atan kadının "fendini" yeniden keşfediyor.

Cıbroğlu ile geçtiğimiz yıl yayımlanan kitabı, 'Anadolu'da Kadının Kültürel Şifreleri' üzerine keyifli bir röportaj yaptık. Aldığım cevaplar bir kadın olarak söyleyişi gerçekleştiren beni silkeledi, kendime getirdi. Bakalım röportajı okuduktan sonra sizler ne düşüneceksiniz bu konuda...

Anadolu'da üretimi kadın cinselliğiyle iç içe anlatan simgecilik

Bilim ve Ütopya: Kadını arıyorsunuz, yerde ve gökte! Arkeolojik bulgular-
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

dan gök tanrıya kadar her yeri didik didik ettiğinizi görüyoruz. Son kitabınız Anadolu'da Kadının Kültürel Şifreleri'ni okurken fark ettim, dilimizin ucundaymış meğer.

Yıldız Cıbroğlu: 1985'ten beri "kadın kimdi, kimdir, kim olacak" sorusuna yanıt arıyorum. Bu çalışmalar bana şunu öğretti: Eğer, erkek iktidarıyla oluşturulmuş kadın karakterinin gerisinde ne olduğunu, kadının gerçek halini merak ediyorsak yazı öncesine (tarihöncesine) bakmak zorundayız. Bunlar da iki alanda

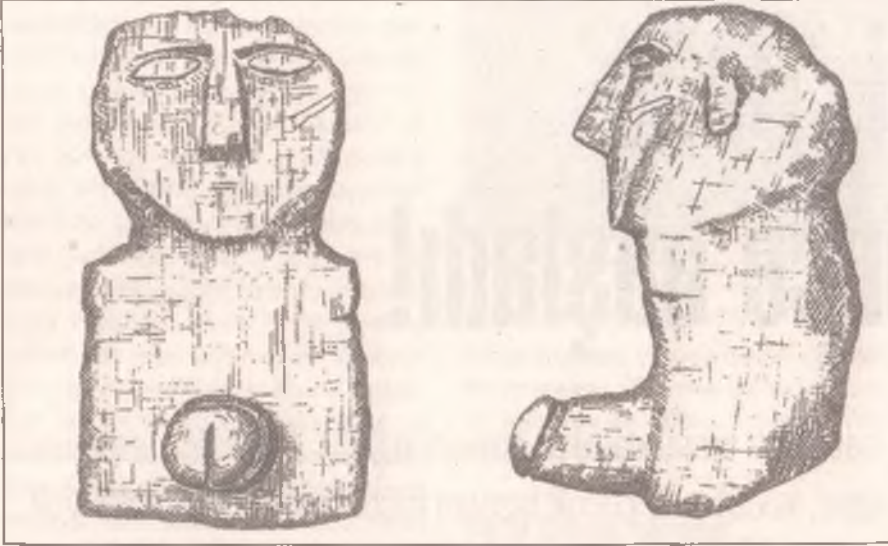
Sözcük-zincirleri ve ağları birinci derecede önemli! Benim avantajım Türkçeyi konuşuyor ve Anadolu'da yaşıyor olmam. Arkeolojik verilerin kadın heykelcikleri açısından en zengin olduğu topraklardan biri üzerindeyiz.

**ANADOLU'DA
KADININ
KÜLTÜREL
ŞİFRELERİ**

YILDIZ CİBİROĞLU

ARKEOLOJİK
SANAT YAYINI

Göbeklitepe'deki görsel imgeler yatay biçimde etkili olan, yaygınlaşan kadın görüşüne karşı, dikey biçimde hâkim olmaya yönelik bir erkekliğin savunulmasıdır.

ortaya çıkıyorlar: Arkeolojik ve folklorik veriler gibi görsel alandakiler. Arkeolojik veriler için elimizde bol malzeme var: Yüce-ana heykelcikleri, onların üzerindeki imler, simgeler kilimlerde devam ediyor ve okunabiliyorlar. (Marija Gimbutas'ın *The Goddess of Language* adlı kitabı kadın heykelciklerin üzerindeki imlerin dilini anlatır.) Böylece kadın simgeciliğinin görsel dilini edinmemiz kolaylaşıyor. Sözcük-sesi (işitsel simgeler) kodları ise ikinci alanı oluşturuyor. Sözcük-zincirleri ve ağları birinci derecede önemli! Benim avantajım Türkçeyi konuşuyor ve Anadolu'da yaşıyor olmam. Arkeolojik verilerin kadın heykelcikleri açısından en zengin olduğu topraklardan biri üzerindeyiz.

Türkçe ise arkaik dönemlerde konuşma diline kaydedilen sözcük-zincirleri/ağları açısından inanılmaz derecede zengin. Kaya resimlerinde yavrusu bacakları arasında olan hayvan dişidir. Heykelciklerde ise anne çocuğunu kucağında taşır, kucağında çocuk taşıyan hiçbir erkek heykelciği yok. 'Anne' dilinin 'Baba' dilinden önce başlamasının sebebi annenin, 'bir' değil de 'iki' olmasıdır! Türkçede 'eki' hem kadın eş, hem de 'iki' anlamına gelir. Annelerin çocuklarını koruma içgüdüğü bir yaşam tarzı olmasaydı, ne insan ne de hayvan nesli sürmezdi. Ancak insanda bu koruma sadece fi-

ziksel korumayla ilişkili değil: Hayat tecrübelerinin süzümüş çıkarımlarını da aneler paylaşma, iyi ilişki, hayatta tutulacak yol yordam konusunda önerilerini dile kaydettiler. Yazı/kitap yok, söz uçar! Neyle yaptılar bunu? Sözcük-bağıntıları konuşma diline kaydederek! Çocuğu, torunu iyi yaşasın diye bulunan yol göstericilik yöntemi müthiş! Yüce-ananın tek heceli adıyla (aynı zamanda tılsımlı sayılıyor) sözcükleri kodluyorlar. Aynı sözcük-sesi kodunu taşıyan kelime zincirleri oluşuyor.

TDK Derleme Sözlüğü'ndeki Türkçe sözcükler içinde arketipsel nitelikte olanlar çok fazla. Ayrıca Anadolu'da arkaik dönemlerden beri yaşayan halkların dillerinde de kadın izleri mevcut. Anadolu'da ister Türkçe olsun, ister orda yaşamış halkların dillerinden olsun sözcüklerdeki işitsel kodlar, görsel kodlarla eşleşebiliyor. Bu sözcük-zincirlerinde 'üreme ve üretimin' ayrıştırılmadan ele alındığını görüyoruz. Kadın cinselliğiyle iç içe, yani üremeye ilişkilendirerek üretimi anlatan, tavsiye eden, üretimi başlatan yüce-anayı unutmamayı öneren bir simgecilik bu! Eğer Üretim Çağı'nı erkekler başlatsaydı, üretimin erkek cinselliğiyle ilişkilendirildiğini görecektik. Göbeklitepe'de bu var, dediğinizi duyar gibiyim, ama Göbeklitepe'de erkek cinselliği üremeyeyle birleştiril-

miş daha çok; üretimle ilişkisi dolaylı. Kozmik fallus, toprağı dölleyecek ve yağmur yağacak, toprağın ürünleri bollayacak; (şimdilik) bu inançla sınırlı sayabiliriz! (Bu yaklaşımın temelinde de kadın görüşü -toprak-ananın döllemesi- var.) Göbeklitepe'deki görsel imgeler yatay biçimde etkili olan, yaygınlaşan kadın görüşüne karşı, dikey biçimde hâkim olmaya yönelik bir erkekliğin savunulmasıdır.

Düşüncelerine son yıllarda ulaşabildiğim Moskova doğumlu Roman Jakobson (1896-1982) ve ABD'li Charles Sanders Peirce (1839-1914) konuşma dilinde sözcük-seslerinin (sesbirim=fonem) anlamlı dizgiler oluşturduğu konusunda çalışmalar yaptılar, sesbilimi meydana getirdiler. (Berke Vardar, *XX. Yüzyıl Dilbilimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983) Charles Sanders Peirce sözcük-sesinin simge (gösterge) olduğunu ve sözcük-zincirlerinde birbirine işaret eden bu simgelerin ikna etmeye yönelik bir önermede bulunduklarını açıkladı. (Fatma Erman-Akerson, *Göstergebilime Giriş*, Multilingual Yayınları, 2005.) Roman Jakobson ise B sesini erkekle, M sesini kadınla ilişkilendirmiş: M sesini insanla hayvanın ortak yabancı sesiyle birleştiriyor, oradan kadına geçiyor. Benim M sesiyle ilgilendiğim nokta ise kadınların bu sesi ilksel uygarlıklarla, sığır ve davarı evcilleştirme evresiyle birlikte geliştirdikleri noktasıdır: Bu varsayım Roman Jakobson'da yok. Aradaki fark bu! Benim görü-

Benim görüşüme göre, ilksel uygarlık evrelerinde kadınlar koyun, keçi, sığır gibi hayvanları evcilleştirmeyi başardıkları dönemde, kendilerini bu hayvanlarla özdeşleştirip onların M biçiminde yorumlanan sesine öykündüler: M sesi yüce-ana odaklı kullanıldı.

Tunç Çağı'na ait olduğu sanılan, Ankara-Hasanoğlu'da bulunan Ana-Tanrıça heykeltciği.

şüme göre, ilksel uygarlık evrelerinde kadınlar koyun, keçi, sığır gibi hayvanları evcilleştirmeyi başardıkları dönemde, kendilerini bu hayvanlarla özdeşleştirip onların M biçiminde yorumlanan sesine öykündüler: M sesi yüce-ana odaklı kullanıldı. Onların sesinde tılsımlı bir güç olduğuna inandılar ve henüz dilbilim oluşmamışken sözcükleri M sesiyle kodladılar. İçsel M sesinin kadın kodu, pırlamalı B/P sesinin erkek kodu olduğunu *Kadının Yazısız Tarihi M ve N Ses'inde* (Payel, 1996) örneklerle yazmıştım.

Kadın çocuğu için üretmek zorunda kaldı, tıpkı doğal biçimde gövdesinin çocuğu için süt ürettiği gibi. Üreyen ve üreten kadın, çocuğuna ve ürettiği nesnelere malik olduğunu M sesiyle gösterdi. Bugün birçok dilde ben, bana, benim M ile başlar, B'ye dönüşmesi sonradır: (eski Türkçede men, mana, men-em, İngilizcede I am vb.). Çünkü kadın doğurdu ve menem, dedi; doğada örneği olmayan bir nesneyi yaptı ve yine menem, dedi. Koyunu, keçiyi, ineği evcilleştirdi, menem dedi. Yününü, sütünü, derisini veren hayvanın çıkardığı ses M sesi biçiminde yorumlandığı için bu malzemelerden yapılan nesnelerin adsözcükleri de M ile kodlandı. Dil, M sesine kolay döndüğü için, M'li sözcükleri öğrenmek de kolay oluyordu. Kadınların üreme ve üretimi ayırtırmadan M sesi simgeciliğinde kullanmalarının anlamı şudur. İlk icatları kadınlar yaptı. İcatlarına ad verdiler. Örneğin ip, bağlama, düğüm, ağ, dokumacılık kadınlarla başladı. *Kadının Yazısız Tarihi M ve N Ses'inde*, kadının buluşlarını, başarılarını anlatan, yücelten M kodlu sözcükleri anlatmıştım. 2011'de basılan *Anadolu'da Kadının Kültürel Şifreleri* adlı kitabımda ise, M sesiyle bu kez, aşağılananların gösterildiğini kanıtlarıyla, örnekleriyle ortaya çıkardım. Dilin içinde, birbirine zıt iki katman halinde M sesi kodlu sözcükler çok güçlü biçimde belirliyor.

"Yazılı belge yok diye kadını yok mu sayacağız?"

Bilim ve Ütopya: Kitabınızı yazarken kullandığınız metodoloji sıra dışı ve Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

bir o kadar da ikna edici. Etimolojik araştırmaların insanlık tarihi açısından önemine kısaca değinir misiniz?

Yıldız Cıbroğlu: Batı biliminin kullandığı metodolojiye benim itirazım eril soykütüğün egemen olması, kadını dışlamasıdır. Mevcut metodoloji ile bize verilen adres hep erkek söylemine çıkıyor. Bilim binlerce yılda erkeklerin yarattığı bilim olduğu için orada erkek bilimcilerin (erkek jenerasyonun) soykütüğünü izlemek zorunda kalıyorum. Erkeklerin yarattığı yasaların geleneği Akad, Babil, Mısır, Asur, Hitit, Yunan'da oluşmuş: Kil tabletlere asla değiştirilemez biçimde yazılmış. Sumer-Akad'dan başlayacak olursam din, yasa, tarih kitaplarının iklimi (özütü, kokusu) binlerce yılda birbirine eklene eklene erkekler tarafından hazırlanmış. O iklimde kadın söylemi boşlukta kalıyor, tutunamıyor. Literatürde kadın olmadığı için onun hakkında yazılı belge nerdeyse yok denecek kadar az. Yazılı belge yok diye kadını yok mu sayacağız? Onu nerede bulabiliyorsak oradan bilgi edinmeye çalışmak daha doğru değil mi? Sözcük-bağıntıları ve arkaik görsel imgeler, folklor vb. alanlar bu bilgiyi sağlıyor. Kadınlı ilgili bilgileri ortaya çıkarırken 'Anne' diline, simgeciliğe bakmak, yorumlamak, karşılaştırmalı ele almak gerekiyor, bu da metodolojiyi biçimlendiriyor. Kemikleşmiş kanılar karşısında pek çok açıklama yapmak zorunda kaldığım

Kadının tarihini, dünya görüşünü, uygarlık ve kültür tarihine katkılarını gerçek haliyle ortaya çıkarabilmek için onun üstünü örten erkek egemen söylemleri ve görsel betimlerdeki yine bu amaçla değiştirilmiş göstergeleri kazıyorum; altından kadın imgeleri, arketipsel temel çıkıyor.

için konu bazen dağılabiliyor. Görünenin gerisine ulaşmayı amaç edinen Foucault'nun da konularının dağınık olduğu bilinir. Bu tamamen her şeyi (üstü örtülmüş olanı) yeniden anlatmak, hep en başa dönmek zorunda kalmanızdan kaynaklanıyor. Kadının tarihini, dünya görüşünü, uygarlık ve kültür tarihine katkılarını gerçek haliyle ortaya çıkarabilmek için onun üstünü örten erkek egemen söylemleri ve görsel betimlerdeki yine bu amaçla değiştirilmiş göstergeleri kazıyorum (Derrida'nın yapı-söküm dediği); altından kadın imgeleri, arketipsel temel çıkıyor.

Etimoloji konusuna gelince sözcüklerin hangi ırkla, hangi halkla ilişkili olduklarıyla ilgilenmiyorum. Benim için önemli olan sözcüklerin kültürle ilişkileri. Kökene gidiyorsam sözcük-sesi (kodu), anlamı, imgesi açısından gidiyorum. Hangi döneme, hangi coğrafyaya daha çok işaret ediyor; ona da bakıyorum. Bunlar kültürel kodlar! Dilim Türkçe olduğu için onu iyi tanıyor, kokusunu alıyorum; sözcük zincirlerini onda arıyor ve buluyorum. Kelimeler milletlerin ortaya çıkmasından daha eski tarihlere gidiyorlar. Sözcüklerin elli binyıllık, yüz binyıllık olduğunu söyleyen bilim insanları var. İlk dipsiz bir kuyu... Bir sözcüğün ilk hangi millete ait olduğunu bulamayız. Kaldı ki arketipsel sözcükler evrensel nitelikli olup her halkın dilinde ortaya çıkıyor ve benzerlik taşıyorlar. Kültürel kodları atlayıp kelimelerin benzerliğinden yola çıkarak belli bir ulusu aramak yanıltıcı olabilir.

Küfür: Erkek cinsiyetin kadına yönelttiği sözlü saldırı

Bilim ve Ütopya: 'M' ve 'N' sesi etrafında genişliyor araştırmalarınız, kadın kültürüyle birlikte bir 'Anne' dilinden bahsediyor, bugün kullandığımızı ise 'Baba' dili olarak tanımlıyorsunuz. Kadın, kendini bu dilin içinde ne kadar rahat ifade edebiliyor sizce?

Yıldız Cıbroğlu: Erkek iktidarını her alanda olduğu gibi felsefede de görüyoruz. Nietzsche "Felsefe tarihi unutulmuş, hatta unutturulmuş düşüncelerin de tari-

Çatalhöyük'te bulunan
Ana-Tanrıça heykelciği.

hidir" demiş. (Nietzsche bu sözle kadınların değil de, bazı erkeklerin unutturulmuş düşüncelerini kastediyor olsa da söylediği genel anlamda doğrudur.) Benim yaptığım çalışma türü Foucault'nun oluşturduğu ve 'soybilim/soykütük' adını verdiği 'karşibilim' çalışmalarına da benziyor, diyebilirim. Bir tür kadınların soybilimi, kadınların karşibilimi! Erkek bilimciler tek tek suçlanamaz. Suç-lamak sözcüğü zaten çok yanlış! Bu önceden bili-

Kadın kendisi olamıyor.

Kadın zihnini özgürleştirecek,
ama önce iç özgürlüğü şart!

Özgürlük sorumluluk almaktır:

Kendi özeleştirisini yapacak.

Bunu yaparken adalet ve vicdan

duygularını çok önemli

buluyorum. 'Kendini bilmek'

çok önemli. Kendini

bilmeyince, eksileri ve artıları

neler bilmeyince, kadının

kendine yönelttiği özeleştirisi

metinleri, kitapları da olmuyor!

nemeyen, asla öngörülemeyen bir oluşumdur(r). En az beş altı binyıllık bir zaman bütünlüğünden söz etmekteyiz: Bunun içinden tek tek erkek bireyleri alıp sen suçlusun, çünkü bu söylemi kullanıyorsun diyebilir miyiz? Beş bin yıl önce kız çocuklar okula alınmadıysa, kadınlara meslekler kapatıldıysa, literatürde kadın dışarıda bırakıldıysa, bu kısmen binlerce yıl süren bir dünya görüşüne, yaşam tarzına dönüşüp devam ettiyse, bunda bugünkü erkeklerin suçu ne? Ama bildiğimiz yanlışları -en azından bugün artık yanlış bulundukları için- düzeltmek zorundayız. Ama nasıl? Küfür dili, kadının kendini dilde ifade edememesinin en tipik örneğidir. Bazı kadınlar küfür kullanır ve işin kara-mizah yanı da budur. Erkekler günlük yaşamın içine kurumlaşmış küfür olgusunu sokup sıradanlaştırmışlar. Küfür, erkek cinsiyetin kadına yönelttiği fiziksel saldırıdan önceki sözlü saldırıdır. Küfürde de, arkaik dönemlerde kadının yücelttiği M sesi kullanılarak, kadın cinsiyet aşağılanmakta, M sesi üzerinden başarılı geçmişinin anıları parçalanmaktadır. Küfür dilinin dışında 'Baba' dilinin yasal yollardan da kadını kendi kimliğiyle tarif ettiğini görüyoruz: Örneğin soyadlarımızın, "-oğlu" diye bitmesi veya 'sakallıoğlu', 'kabasaka' gibi bir soyadı bu tür örneklerden biridir.

Devlet, tarih ve din kitapları erkeğe hitap ediyor

Bilim ve Ütopya: Kadın zihnini saran erkek imgeler dünyasında yaşadığımızdan bahsediyorsunuz. Sizce kadını, içinde bulunduğu bu kıskaktan nasıl kurtarabiliriz -onu nasıl özgürleştirebiliriz?

Yıldız Cıbroğlu: Kadın kendisi olamıyor. Kadın zihnini özgürleştirecek, ama önce iç özgürlüğü şart! Özgürlük sorumluluk almaktır: Kendi özeleştirisini yapacak. Bunu yaparken adalet ve vicdan duygularını çok önemli buluyorum. 'Kendini bilmek' çok önemli. Kendini bilmeyince, eksileri ve artıları neler bilmeyince, kadının kendine yönelttiği özeleştirisi metinleri, kitapları da olmuyor! Yazdıkları

yapıtlarda kadınlar daima yakınma içindeler. Sürekli erkekleri suçluyorlar. Neden yok özeleştirir? Çünkü kadın hala bilinmeyen bir kıta! Kendini bilmeyen, kendini karşı cinsin tanımlarıyla öğrenen kadının kendi özeleştirisini nasıl yapabilir? Erkeklerin kendilerine yönelttiği özeleştiriyi örnek gösterebilirim: Tahsin Yücel'in *Br-yık Söylencesi*! Orada Tahsin Yücel gerçekten de erkek kahramanın cinsiyetini ince alayla yerin dibine batırır, erkekliği (bıyık simgesi ve yeniçeri üzerinden) gü-lünçleştirir. Çünkü devlet ve yazı ortaya çıktığından beri erkek tanımlanmış, biliniyor. Tarih kitapları onun tarihini anlatıyor. Din kitapları ona hitap ediyor. İklim uygun olduğunda kadınlar öldürülüyorlar! Bir başka örnek Turhan Selçuk'tur. Turhan erkeği, erkeğin gerçekliğini; sırf erkek olmaktan ötürü kabarma, böbürlenme olgusunu mizahla çok eleştirmiştir. Her iki sanatçı da gördüğüm kadarıyla erkek söylemini iyi bilen, doğal olarak kendilerini çağdaş düşünceye sahip ve eril kimlikle tamamlayan kişilerdir. Fakat özeleştirir konusuna gelince özeleştiriyi kendilerine (erkeğe) yönetebilmişlerdir. Kadınların seks nesnesine indirgenmeye ve tüketilmeye gönüllü olmaları konusunda, kendi cinsiyetine yabancılaşma konusunda, oğlunu kızına tercih etme/kayıma konusunda, kültürün kadını aşağılayıp köleleştiren kodlarına boyun eğme ve aynı kodları kullanma konusunda, şiddete başvurmayan ve anlayışlı olan bir erkeği takdir etmesi gerekirken 'zayıf' bulma konusunda ve benzer konularda kendilerini acımasızca eleştirmeleri gerekiyor.

Ne erkek egemen, ne kadın egemen toplum!

Bilim ve Ütopya: Araştırmalarınız erkek doğası ile kadın doğasını o kadar iyi analiz ediyor ki, bunu bu kitapta da görüyoruz. Hayalimiz eşit bir toplum düzeni. Ancak diyelim ki, kadın egemen bir toplumda yaşıyoruz. Bu durumda nasıl bir toplum tasvir edersiniz?

Yıldız Cıbroğlu: Erkek egemen toplumda yaşamak istemediğim gibi kadın

"Bugün kadın üretici olmaktan tüketici olmaya geçti. Okula alınmayan, meslekleri olmayan kadınlar kolayca değersizleştirilince hizmetli olarak evde çalıştırıldılar."

egemen toplumda da yaşamak istemem. Daima eşitlikten yanayım. En iyi toplum iki zıddın kendini ifade edebildiği toplumdur. Burada iki zıttı kurt ve kuzu zıtlığını kastetmiyorum. Kurt ve kuzu zıtlığı aralarında mutlak uzlaşmazlığın -yani antagonizm'in- olduğu bir zıtlıktır. Yalnızca bir'e (kurt burada) yer vardır. Kadın ya da erkek olmak fark etmez; karşıtı kendisiyle dengede değilse, insanın karakterini oluşturan yapı bozulmaya mahkumdur.

Bilim ve Ütopya: Nasıl oldu da Anadolu'nun tanrıçalarından bugünün ezilen, hakir görülen kadını doğdu?

Tarihte de bilim ve icatlar alanı erkeklere, hizmet alanları kadınlara bırakıldı. Fakat kadınlar çoğu kez hizmetlerinin karşılığını alamadılar. Onlardan hep fedakârlık etmeleri istendi. Kurulu dünya düzeni ve sistem, her yerde böyle işleyince kadınlar çaresiz kaldı. Uysallaşmaya, süslü pahalı giysilere, mücevherlere yöneltildiler.

Yıldız Cıbroğlu: Erkekler bunu bilgi, yazı/literatür, okul ve meslek loncalarıyla başardılar. Bunun yanı sıra inançları kullandılar. Üretim araçlarının sahibi olan; orduları, maddi silahları bulunan devletin cinsiyeti de doğal olarak erkektir ve dilin, kültürün kodlarını erilleştirecektir. (Kadınların buluşçu ve üretici olduğu çağda, kadınlar kendi kod dizgelerini oluşturabilmişlerdi.) Kadınlar ilksel dil, kültür ve uygarlığın başlangıçlarında erkekten daha çok etkili oldular: Ama bilgiyle büyüü ayırmadan işe başlamışlardı ve hep öyle devam ettiler. Bu onların üslubu oldu, kemikleşti; şanssızlıkları buydu. Büyü erkeklere tehdit oluşturunca 'Baba' dili -Eski Yunan'da- büyü ile bilgiyi (tam olarak değilse bile) birbirinden ayırdı ve bilimsel düşünmenin yolunu açtı. Büyücü imgesi kadını bilimden, meslekten ayırmanın gerekçesi ve bahanesi oldu. En güçlü yüce-analar, tanrıçalar neredeyse, nerde uzun sürmüş, en çok etkili olmuş ve yozlaşmışsa; o topraklarda ona karşı en çok tepki duyulacak, önlem alınacaktır.

Bilim ve Ütopya: Günümüzde, 'Kadınlar alışverişi sever' şeklinde yaygın bir kanı var. Sizce kadın cinsi tüketim toplumunun en değerli elemanı haline nasıl geldi?

Yıldız Cıbroğlu: Kadın tekstil endüstrisinin başlangıçlarında yer alan, onu icat eden, üreten, gösterge dilini dokumalar üzerinde kullandı. Rahat bir ev ortamı kadının yaptığı dokuma eşyalarla (döşeme), giysilerle, toprak kaplarla, yemek pişirmek için ocağı icat etmesiyle, tuzu yemeğe katmayı akıl etmesiyle, suyla temizlik edimlerini geliştirmesiyle ortaya çıktı. Bunlar uygarlığın dev adımlarıdır ve ders kitaplarında yer almaları gerekir. Ancak değişen şu oldu: Bugün kadın üretici olmaktan tüketici olmaya geçti. Okula alınmayan, meslekleri olmayan kadınlar kolayca değersizleştirilince hizmetli olarak evde çalıştırıldılar. Günümüzde dünyayı yöneten büyük devlet(ler)in kurduğu sistem yeni bir yapılanmayı planlıyor: Bizim gibi ülkelerin elinden üretim alanları alınıyor, yalnızca hizmetlilerin istihdam edildiği toplumlar

olarak planlanıyoruz. Tarihte de bilim ve icatlar alanı erkeklerle, hizmet alanları kadınlara bırakıldı. Fakat kadınlar çoğu kez hizmetlerinin karşılığını alamadılar. Onlardan hep fedakârlık etmeleri istendi. Kurulu dünya düzeni ve sistem, her yerde böyle işleyince kadınlar çaresiz kaldı. Uysallaşmaya, süslü pahalı giysilere, mücevherlere yöneltildiler. Kadınlar için var olmanın tek biçimi tüketim, en çok da tekstil tüketimi oldu.

Bilim ve Ütopya: Bugüne kadar 'Elinin hamuruyla erkek işine karışma' dediler kadına, peki hangisi erkek işi, hangisi kadın işi?

Yıldız Cıbroğlu: İsteyen istediği işi yapabilmeli. Böyle bir ölçü daha iyi olmaz mı?

Bilim ve Ütopya: Kültürel dinamikler bakımından Avrupalı kadın ile Asyalı kadın arasında farklar var. Bu farklılıklara dayanarak Avrupalı kadın daha özgür diyebilir miyiz ya da tam tersini?

Yıldız Cıbroğlu: Avrupalı kadının yaygın anlamda 'daha özgür' olduğundan kuşum yok. O özgürlüğünün de, sorumluluğunun da daha çok farkında, bilincinde! Kadınlar orada daha çok araştırıyor, sorguluyorlar? Yazdıkları -bizde olduğundan daha çok- ortalıkta dolaşıyor, kitlelere ulaşıyor.

Kız çocukları eğitirken haklar konusunda farkındalık yaratılmalı

Bilim ve Ütopya: Bugün kız çocuklarımızı yetiştirirken nelere önem vermeliyiz?

Yıldız Cıbroğlu: Kız çocukları eğitirken haklar konusunda, mutlaka eşit sayı da kadın ve erkeğin devlet yönetimine katılması konusunda 'farkındalık' yaratabilmeliyiz: Doğu ile Batı, kadın ile erkek, doğa ile teknoloji arasında, ben ve biz arasında denge sağlamak için kız ve oğlan çocukları eğitmeliyiz. Kız çocukları erkek çocuklardan ayırmayan bir tutumu yaşam tarzı yapmalıyız. Adalet ve vic-

dan, özgürlük ve sorumluluk, çevreye/doğaya saygı ve sevgi gibi temel değerler konusunda düşünmeye yöneltmeliyiz.

Bilim ve Ütopya: Şu an üzerinde çalıştığınız daha başka projeler var mı? Yeni bir kitabınızı daha okuyabilecek miyiz?

Yıldız Cıbroğlu: Yakında çıkacak olan kitabım: *Kültürel Şifremiz Ara, Yara, Yaratıcılık*. Daha sonra *Kültürel Şifremiz ile* çıkacak. Sami dillerinde de sözcük-

bağıntılarının olduğu (fakat öncelikle Sumerceden kaynaklandığı) ve Batı'ya yayıldığı ise (Sumerli) *Adapa-Oidipus* adlı kitabımda ortaya çıkıyor. B sesiyle 'Baba' dili arasındaki bağı anlatan bir dosyam ve tabii başkaları da var. Bana çalışmalarım konusunda düşüncelerimi sunma olanağı verdiniz. Teşekkür ederim.

Bilim ve Ütopya: Sorularımıza yanıt verdiğiniz için biz teşekkür ederiz...

Yıldız Cıbroğlu Kimdir?

Yıldız Cıbroğlu, 1941 Malatya doğumlu. 1964'te Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu'nu bitirdi. İki yıl resim ve sanat tarihi öğretmenliği yaptıktan sonra Doğan Kardeş çocuk dergisinde illüstratör olarak çalıştı. YKB'nin kuruluşu olan Sinevizyon'da çizgi reklam filmleri üretti. Çocuk kitapları resimledi. 1977'de İ.Ü. Film Merkezi'nde yürütülen "İstanbul'da Kaybolmakta Olan yirmi İki El Sanatı" başlıklı araştırmada çizer olarak çalıştı. 1982 Akşehir Nasrettin Hoca Çizgi Film Yarışması'nda birincilik ödülü kazandı. 1982-85 yılları arasında Yaşar Kemal'in Hürriyet ve Güneş gazetelerinde yayımlanan İnce Memet'leri, Kale Kapısı romanlarını; Turan Ofazoğlu'nun (Hürriyet'te) Bizans Düşü-Fatih adlı yapıtını resimledi. İletişim Yayınları'nda çıkan Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi'nin fasikül kapaklarını çizdi. İstanbul'daki değişik sınıftan mutfakları yerinde çizdi ve yazdı (Aydınlık Gazetesi, 1993). Çocuk kitapları resimlemeyi sürdürdü. Yurt içinde ve yurt dışında "çocuk kitapları resimleri karma sergileri"nden bazılarına katıldı (sonuncusu 2000 Frankfurt Kitap Fuarı'nda).

(S)imgeler, arketipler, sözcük sesleri, mitoloji, folklor, kültür gibi konuları hem kendini, içinde yaşadığı toplumu, dünya insanlık ailesini, insan zihninin, imgeleminin nasıl geliştiğini anlamaya çalışmak; hem de çizerliği beslemek, kendi sanatsal mutfaklığını zenginleştirmek, ufku genişletmek için araştırdı. Daha sonra bunları başkalarıyla da paylaşmak amacıyla yazmaya başladı. Bilimsel deneme türündeki makalelerinde sözcük-bağıntılarını, arketipsel sözcükleri ve imgeleri (veya kısaca kültürel şifirleri) irdeledi.

Edindiği birikimlerini birçok kez sanat yapıtlarını çözümlemeye kullandı. Makaleleri Sanat Emeği, Video Sinema, Antrakt, Sahne (tiyatro dergisi), 25. Kare, Müdafaa-i Hukuk, Güzel Yazılar (Yazarlar Sendikası Yayını), Sanat ve Hayat, Kadınlar Dünyası, Adam Sanat, Hürriyet Gösteri, Varlık, Bilim ve Ütopya, Cumhuriyet Kitap, Cumhuriyet Bilim ve Teknik, Yasak Meyve, Artist, Art&Life, Sanat Dünyamız, Evrensel Kültür, Arkeoloji ve Sanat, Yemek&Kültür, Bosphorus-Sanat vb. dergilerde yayımlandı.

Higgs bulundu

Mevcut tüm bilgi birikimimiz, ki deneylerle doğrulanmış Standart Model adını verdiğimiz bir çok kavram ve olgudan oluşmaktadır. Bu düşünsel çerçeve bir takım kavramsal ve gözlemsel çelişkiler ve sorunlar da içermektedir. İşte asıl bu sorunlar ve çelişkiler LHC'den daha yeni neler beklememiz gerektiği konusunda bizlere yol gösterecektir.

1. Giriş

Evrenin işleyiş modelini inşa etmek için yaklaşık 100 yıl geçmiş. 1900'de Max Planck'ın ilk kuantum makalesi ile başlayan serüven 1930 ve 1940'larda parçacık hızlandırıcılarının geliştirilmesi ile ivme kazanmıştır. Zira kazanılan bu teknolojik yetkinlikle maddenin derinliklerine ulaşılması ve iç yapısının daha derinden anlaşılması mümkün olmuştur. Bu serüven, ulaşılan bu gözlemsel bilgilerin bir düzene sokulması için teorilerin aranması ve geliştirilmesi ve böylece oluşturulan teorilerin öngörülerinin yeni inşa edilen daha yüksek enerjili hızlandırıcılarda test edilmeleriyle günümüze kadar devam etmiştir.

Bu çabaların nihai ürünü bu gün Standart Model (SM) olarak bilinen modeldir. Bu model Higgs parçacığı olarak bilinen bir parçacığın LHC hızlandırıcısında keşfiyle artık kanıtlanmış ve tam bir teori statüsü kazanmış gibi görünüyor. Aksi durumda yukarıda sözünü ettiğimiz 100 yıllık süreç bir anlamda yeniden başlayacaktı. Bu bir kaç ay öncesine kadar hepimizin en kötü senaryo olarak düşündüğü durumdu. Ama kabul etmek gerekir ki, bir anlamda en heyecanlı olan da bu senaryoydu.

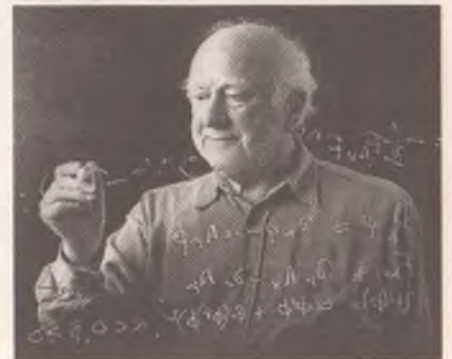
2. Standard Model ve Higgs mekanizması

Fizikçilerin çok eskilere uzanan düşü

bilinen kuvvetlerin tümünü içeren, yani tek bir matematiksel çatı altında birleştiren bir teori oluşturmaktır. Böyle bir birleştirme henüz gerçekleştirilmiş değil; ancak geçen 30-40 yılda bu doğrultuda çok önemli adımlar atılmıştır. İlk adım zayıf etkileşmelerle elektro-manyetizmanın tek bir model çerçevesinde birleştirilmesi olmuştur. Bu birleşme sistemlerin enerjileri arttıkça simetrilerinin de artmasından kaynaklanmaktadır. Hemen altını çizelim ki, matematiksel olarak aynı birleşik çerçevede tartışılıyor ve anlaşılıyor olmaları, farklılıklarının ortadan kalktığı anlamına gelmiyor kuşkusuz. Birleştirmeyi, etkin oldukları enerji bölgelerindeki farklılıklarını koruyarak, tek bir matematiksel çerçevede toplamak olarak anlamak gerekiyor.

Büyük birleştirme henüz gerçekleşmese de; heyecan verici olan bu kuvvetlerin tümünün aynı karakterde teoriler tarafından betimleniyor olması. Bu teoriler lokal simetrilerin Abelian olmayan

Fizikçilerin çok eskilere uzanan düşü bilinen kuvvetlerin tümünü içeren, yani tek bir matematiksel çatı altında birleştiren bir teori oluşturmaktır. Böyle bir birleştirme henüz gerçekleştirilmiş değil; ancak geçen 30-40 yılda bu doğrultuda çok önemli adımlar atılmıştır.

Peter Higgs

ayar teorileri olarak biliniyor. Bu konularda çok fazla teknik ayrıntıya girmek bu dergi formatında kuşkusuz mümkün değil. Ancak şu kadarını söylemek gerek: Bu teorilerin ortak özelliği, kuvvetlerin doğanın lokal simetrileri ile ilişkilendirilmesidir.

Ayar teorileri otomatik olarak kütsüz ve dolayısı ile sonsuz menzilli kuvvet taşıyıcı vektör ayar bozonları içerir. Peki bu taşıyıcı vektör bozonlara kütle kazandırırsak ne olur? Menzilleri sonlu olur. Bu kütle ne kadar büyükse menzil de o kadar kısa olacaktır. Temel sorun bu kütlelerin nasıl yaratılacağıdır.

Zayıf etkileşmeler de eğer elektromagnetizma gibi bir ayar teorisi ile temsil edilmek istenirse hemen bir sorunla karşılaşırız. Bu kuvvetler yalnızca çekirdek içi süreçlerle ilişkisi nedeni ile uzun menzillerde gözlemlenemiyor. Kuvvet taşıyıcılarının sayısının ne olduğu (ve dolayısı ile simetrisinin hangi Lie grubu ile temsil edileceği) başlangıçta bir sorun olarak ortada oluşu bir yana, zayıf kuvvet taşıyıcıların menzillerini çekirdek boyutu içine kısıtlıyacak tutarlı mekanizmanın ne olduğu da o evrede henüz bilinmiyordu. Kütsüzlerin sonsuz menzilli olduğu, dolayısı ile çok kısa menzilin ancak çok büyük kütle taşıyan alan/parçacıkların bir özelliği olduğu kuantum alan teorilerinin (KAT) o gün geldiği düzey itibarı ile çok da iyi biliniyordu. Ancak gene KAT çerçevesinde iyi bilinen bir diğer olgu var ki, o gün herkesin elini kolunu bağlıyordu. 1970 yılında t' Hooft ve Veltman tarafından gösterildiği gibi, kütleli vektör mezon teorileri renormalize değildi. Yani halka hesaplarında karşımıza çıkan sonsuzluklardan etkileşme sabitlerini yeniden tanımlayarak (renormalize ederek) kurtulmak mümkün değildi.

Higgs, Brout ve Englert adlı fizikçiler (hakkaniyet açısından bu listeye Kibble, Guralnik, Hagen ve belki de hepsinden önemlisi Goldstone'u da eklemek gerekir) tarafından 1964'te kütle problemini çözecek bir mekanizma buldular. Bu mekanizma çerçevesinde bazı kuvvet taşıyıcılarına kütle kazandırılırken, ayar simetrisinin elektromagnetizma ile ilişkili

Higgs'i gösteren bir simülasyon.

kısmı da kırılmadan korunabiliyordu. Bunun için teoriye yeni bir skalar alan eklediler. Ancak, bu alan vakumda tümüyle ortadan kaybolmamakta ve ardında bir kalıntı (çökelek, yoğunluğu) bırakmaktaydı.

Normal olarak vakumu içinde hiçbir şey bulunmayan boş bir uzay olarak düşünürüz. Kuantum teorisinde ise, daha kesin bir matematiksel ifadeyle "içinde tüm alanların mümkün en düşük enerji değerlerine sahip olduğu kuantum durumu" olarak tanımlanır. Alan teorisi çerçevesinde enerjinin minimum olduğu durum bu alanın uzayın her yerinde sıfır olduğu durumdur. Başka bir deyişle, bu alanın sönüğü, yok olduğu durum anlamına gelir. Gerçekten de bir elektron alanı ancak hiçbir elektron yokken minimum enerjiye sahiptir. Teoriye eklenen Higgs alanı bu bakımdan farklı özellikte ve bu anlamda da sıra dışı. Elektrondan farklı olarak onu sıfıra indirgemek enerji ekonomisi bakımından avantajlı (minimuma ulaştığı için) değil; tam tersine bir enerji maliyetine sahip. Higgs alanının enerjisi, alan sıfırdan farklı büyük sabit bir değerdekken en küçüktür. Bu yeni bakış açısı çerçevesinde vakum artık bir boşluk değil, Higgs alanının ürünü olan bir "yoğunluk" ile doldurulan bir mekan.

Şimdi de Higgs mekanizması ile zayıf kuvvet taşıyıcı alanlara nasıl kütle kazandırıldığına da kısaca değinelim. Higgs alanı skalar bir alandır; dolayısı ile bu alanın kuantumu sıfır spinli olmalıdır. Kuvvet taşıyıcı YM alanları ise tıpkı em alan gibi vektör alanlardır; dolayısıyla bu alanların kuantumlarının spini 1 olmalıdır. Normal olarak spini 1 olan bir parçacığın üç spin kuantum durumu vardır.

Ancak kuvvet taşıyıcı kuantumlar başlangıçta kütsüz olduklarından ve dolayısı ile ışık hızıyla hareket ettiklerinden sadece iki spin kuantum durumuna sahiptir. Kütle kazandıklarında üçüncü kuantum durum da ortaya çıkar.

Eldeki durumda zayıf kuvvet taşıyıcıları Higgs mekanizması ile kütle kazandırıldığına göre bu üçüncü spin kuantum durumları nereden gelir sorusu çok önem kazanmaktadır. Bu durumlar Higgs alanından gelir; şöyle ki, her bir ayar kuantumu bir Higgs alanı ile birleşir ve kaynaşır ve kütle ile birlikte ekstra bir spin kuantum durumu kazanır. Bunun karşılığında bir Higgs alanı ortadan yok olur. Popüler anlatımla, kuvvet taşıyıcı parçacık Higgs parçacığını "yiyerek kilo kazanır". Temmuz 1971'de t' Hooft ve Veltman Higgs mekanizmasını içeren lokal ayar teorisinin renormalize olduğunu ispatladılar. Böylece elimizde hem kütleli kuvvet taşıyıcı vektör bozonlara sahip hem de matematiksel bakımdan tutarlı bir teori var. İşte beklenen dönüm noktası buydu; gerçek anlamında devrimsel bir gelişme.

Higgs'in yalnızca zayıf kuvvet taşıyıcıları etkilemesi ve onlara kütle kazandırması aslında matematiksel bakımdan pek de şaşırtıcı değil. Güçlü etkileşmeleri etkilememesi için Higgs baştan renk yükü taşımayacak şekilde seçiliyor. Elektrik yükü taşıması ise, elektromanyetizmanın simetri grubunun, başta elektro-zayıf kısım için seçilen Lie grup-

Her bir ayar kuantumu bir Higgs alanı ile birleşir ve kaynaşır ve kütle ile birlikte ekstra bir spin kuantum durumu kazanır. Bunun karşılığında bir Higgs alanı ortadan yok olur. Popüler anlatımla, kuvvet taşıyıcı parçacık Higgs parçacığını "yiyerek kilo kazanır".

Tüm parçacıkların kütleleri Higgs alanı tarafından yaratıldığı için Higgs parçacığının bu parçacıklarla etkileşme sabitlerinin kütleleri ile orantılı olması gerekir. Bu çok ayırt edici bir özelliktir ve Higgs parçacığının LHC hızlandırıcısında gözlemlenip tanınmasında belirleyici rol oynayacaktı.

larından biri olarak değil, fakat simetri kırılması mekanizması sonucunda kırılmadan kalan Abelian (diyagonal) alt grup olarak seçilmesiyle sağlanıyor. Bu şık kütle yaratma mekanizmasının ilk göze çarpan yan ürünü yeni bir kütleli scalar (spinsiz) parçacık: Meşhur Higgs parçacığı.

SM ilk ortaya atıldığında modelin en çarpıcı öngörüsü nőtür Z vektör bozonuydu; kütlesi dışında her bakımdan fotonla özdeş olan bir tuhaf parçacık. Bu zayıf etkileşmeleri açıklamak amacıyla daha önce geliştirilen modellerde yer alan bir nesne de değil. Z'nin mevcudiyeti yeni bir tür zayıf akımın, nőtür zayıf akımın, mevcudiyetini de gerektiriyor. Z vektör bozonunun (W ile birlikte) öngörülen özellikleriyle (81 ve 90 Giga elektron-voltluk kütle değerleriyle) 1983 yılında CERN'de gözlemlenmesiyle bu model bir anlamda kanıtlanmıştı.

Evrenin temel yapı ve işleyişini açıklamak amacıyla kurulmuş olan bu Standard Modelin 12'si temel madde parçacığı (6 lepton ve 6 kuark), 12'si kuvvet taşıyıcı parçacık (foton; 3 zayıf vektör parçacık-W+, W-, Z; 8 güçlü kuvvet taşıyıcı-gluon) ve 1 adet Higgs parçacığı olmak üzere 25 temel parçacık üzerine kurulduğunu görüyoruz. Ayrıca bu model 18 (veya 25) keyfi parametre içermektedir. Bunlar 3 tanesi bir araya getirilmiş, ancak kuşkusuz farklılıkları korunmuş olan, 3 tür etkileşmenin kuplaj sabitleri

(em için olan günlük dilde elektrik yükü olarak biliniyor), 2 tanesi Higgs mekanizması ile ilişkin olarak Higgs alanının vakum değeri ve Higgs kütlesi, diğer 9 (nötrinolar da eğer, çok küçük de olsa, kütle taşıyorlarsa 12) tanesi kuark ve leptonların kütleleri, geri kalan 4 (8) tanesi ise Kobayashi-Maskawa matrisinin elemanları. Çok teknik olduğu için bu matris hakkında ayrıntıya girmeyeceğiz; ancak bunun elemanlarının CP simetri kırılması ve baryon- antibaryon asimetrisi gibi doğanın ilginç olaylarını açıklamakta işlevleri olduğunu hatırlatalım. Felsefi boyutta baktığımızda bu 18 (25) keyfi parametre temel ilkelere yola çıkarak kesinlikle belirlenemedikçe, yani değerlerinin istendiği gibi ayarlanabildiği anlamına gelen keyfiliikten kurtarılmadıkça, parçası olduğumuz evrenin "neden olduğu gibi" olduğunu anlama noktasına ulaştığımızı söyleyemeyiz. Yani, eldeki teori tüm fiziksel süreçlerin nasıl işlediğini anlatıyor. Ama temel soru (felsefi) hala ortada duruyor. Evren niye olduğu gibi?

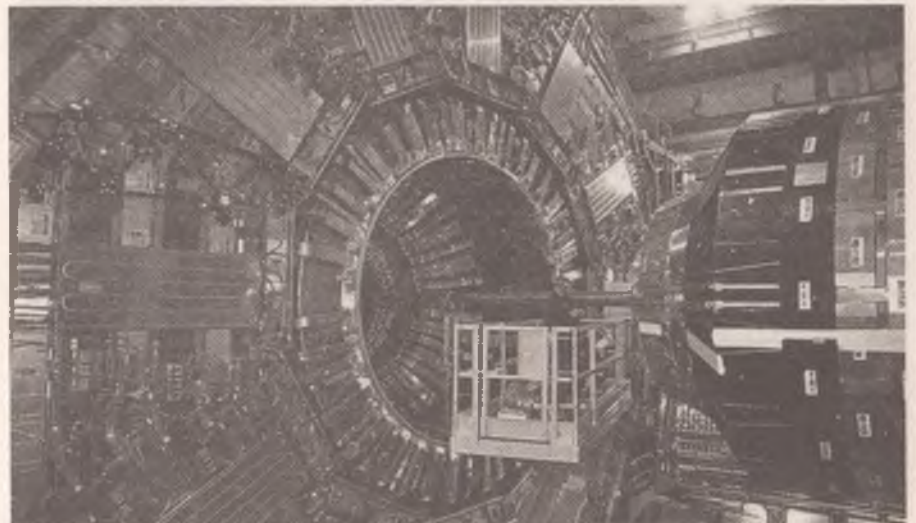
3. LHC ve Higgs parçacığı

Tekrarlarsak yukarda anlattığımız şık kütle yaratma mekanizmasının ilk göze çarpan yan ürünü Higgs parçacığı. Yıllardır yapılan çalışmalar sonucu kütlesi için belirli deneysel limitler de konulmuştu. Altını çizmeden geçmeyelim: Esas olarak "kütle yaratmak" için sisteme dahil edilen Higgs parçacığının kesinlikle

(teorik olarak) öngörülemeden tek özelliğinin kütlesi olması da kaderin garip bir cilvesi olmalı.

Higgs mekanizması o denli alışılmadık harika bir mekanizma ki, konunun uzmanı olmayanlar tarafından bunun bir matematiksel fantazi olduğu bile düşünülebilir. Ama durum hiç te öyle değil. Deney ve gözlemlerle doğrulanmaya açık pek çok özellikleri var bu vakum yaratıcısının. Bu sıfır spinli Higgs parçacığının bu çerçevedeki tüm parçacıklarla etkileşimlerini model çerçevesinde teorik olarak kesinlikle öngörülebiliyor. Tüm parçacıkların (kuarklar, leptonlar, W ve Z bozonları) kütleleri Higgs alanı tarafından yaratıldığı için Higgs parçacığının bu parçacıklarla etkileşme sabitlerinin kütleleri ile orantılı olması gerekir. Bu çok ayırt edici bir özelliktir ve Higgs parçacığının LHC hızlandırıcısında gözlemlenip tanınmasında en belirleyici rolü oynaması bekleniyordu.

Standard Model'in öngörülleri uyarınca Higgs parçacığının ömür süresi de çok kısadır ve proton proton çarpışmasında oluşturulduktan hemen sonra pek çok kanal üzerinden çok hızla, yani çok çok kısa sürelerde, bozunacaktır. Dolayısıyla bu parçacığın keşfi, kendisinden çok bozunduğu parçacıkları gözlemlemeye yöneliktir. SM çerçevesinde yıllardır yapılan çalışmalar sonucu edinilen bilgiler en önemli kanalların 2 foton ve ZZ kanalları olduğunu göstermişti. Bu-

CERN'ü gösteren bir fotoğraf

nun nedeni özellikle bu kanallar üzerinden yeni parçacığın kütlesinin en büyük hassasiyetle ölçülmesi mümkün oluyordu. ZZ kanalında ise Higgs kütlesi, kendileri de çok kısa ömürlü olan Z vector bozonlarının herbirinin elektron veya müon çiftlerine bozunma süreçleri üzerinden tayin edilebiliyordu (gözlemlenmesi gereken nihai bozunma ürünleri 4 adet elektrik yüklü lepton: 2 elektron çifti; 2 müon çifti; ya da 1 çift elektron ve 1 çift müon).

İnsanlık tarihinin en büyük projesi olan LHC esas olarak yaklaşık 30 yıldır tüm çabalara rağmen henüz bulunamamış olan bu "tanrının cezası parçacığı" bulmak için inşa edilmiş. Bu parçacığa atfedilen tanrı parçacığı sözcüğü eski dildeki anlatımla bir "galat". Bu galat ne yazık ki tüm dünya medyasında o denli yaygın kullanılmaya başlandı ki artık rahatlıkla galat-ı meşhur kategorisine sokulabilir. Yenilerde bu yanlış adlandırmadan yola çıkarak bazı bilim-teoloji-felsefe tartışmalarının da filizlendiği görülmekte; bunların kastı aşan noktalara çekilmemesini diliyorum.

Yani yaklaşık bir buçuk yıldır işletimde olan bu hızlandırıcıda en büyük öncelikle ve büyük umutla aranan nesne Higgs parçacığı idi. Higgs öngörülen özelliklerle gözlenebilirse, SM bir anlamda tümüyle kanıtlanmış ve tamamlanmış ve oturmuş bir teori statüsü kazanacaktı.

İlk Deneysel İşaretler: ATLAS ve CMS deneylerinden 13 Aralık 2011 tarihinde yapılan açıklamalar ile Standart Model Higgs parçacığının araştırılmasında geldikleri son durum dünyaya duyurulmuştu. Her iki deney tarafından elde edilen bulgular olası Higgs parçacığının kütlesinin 124-126 GeV aralığında bir yerlerde olabileceğine işaret etmekteydi. Ancak o tarih itibarıyla toplanan veri miktarı henüz Higgs sinyalini bilinen fon süreçlerinden ayırt etmek için yeterli değildi; dolayısıyla bu sonucun bir keşif olduğunu söylemek için çok daha fazla veri ve güçlü bulgular gerekmekteydi. Bu bulgular veri artışıyla birlikte istatistik hata sınırları içinde ya kaybolabilir veya daha da belirginleşebilirdi. 2012'de top-

4 Temmuz 2012 Çarşamba günü CERN'in iki büyük araştırma grubu ATLAS ve CMS, Higgs veya ona çok benzeyen bir parçacığın bulunduğunu açıkladılar.

lanacak olan yeni veriler, istatistiksel belirsizlikleri azaltıp SM Higgs parçacığının bu kütle bölgesinde olup olmadığını bize daha kesin olarak gösterecekti.

Sonunda beklenen oldu ve yüksek enerji fiziği dünyası derin bir nefes aldı. 4 Temmuz 2012 Çarşamba günü CERN'in iki büyük araştırma grubu ATLAS ve CMS, Higgs veya ona çok benzeyen bir parçacığın bulunduğunu açıkladılar. Bu açıklama bir anlamda 13 Aralık 2011 açıklamasında yarım bırakılan (zorunlu olarak) bir işin tamamlanması mahiyetinde bir açıklama. O ilk açıklamada vaad edildiği gibi 2012 yılında toplanacak yeni verilerle ya ilk sinyal ortadan kalkacaktı, ya da daha yüksek bir güvenilirlik düzeyi ile bir keşif niteliği kazanacaktı.

Yeni açıklama bu vaadin tutulduğunu ve iki hafta öncesine kadar 2012 yılında

toplanan yeni verilerle mutlu sona ulaşıldığı anlaşılıyor. 2011 verileri 7 TeV kütle merkezi çarpışma enerjisinde (ve 5.1 fb⁻¹ lüminosite değerinde), 2012 verileri ise 8 TeV kütle merkezi çarpışma enerjisinde (ve 5.3 fb⁻¹ lüminosite değerinde) toplanmıştır.

2 foton kanalında Higgs'in kütlesi nihai bozunma ürünleri olan yüksek enerjili fotonların enerjileri ve saçılma açıları Kristal elektromagnetik kalorimetre'de (ECAL) ölçülerek tayin edilmiştir (Şekil2). ZZ kanalında ise herbir Z bozununun da hızla bozunması ile oluşan ve bu sürecin nihai ürünler olan 2 lepton çiftinin ECAL ve müon detektörlerinde ölçülmesi ile tayin edilmiştir (Şekil3).

Yüksek Enerji Fiziğinde bu amaçla geliştirilmiş olan kriter çerçevesinde her iki grubun yeni açıklamalarına esas olan güvenilirlik ölçütü 5-sigma; bu da bir keşif anlamına geliyor. Yani daha anlaşılır bir ifade ile, protondan 133 kez daha ağır 125 Giga elektron-volt kütleli bu yeni parçacık (aralık 2011'deki kütle değerinde bir değişme yok) % 95 üzerinde bir güvenilirlikle gözlemlenmiş durumdadır. Deney sürecinin devam ettirilerek, bulunan bu yeni parçacığın çeşitli kanallara bozunma özelliklerinin ve sonunda spin ve paritesinin ölçülmesi hedefleniyor. Zira ancak bu özellikler belirlendikten sonra gözlenen parçacığın gerçekten Standart Modelin Higgs parçacığı olup olmadığı kesinlik kazanacak. 2012 yılı sonuna kadar toplanacak veri miktarının üç katı artması bekleniyor. Dolayısıyla 125 GeV kütleli bu yeni parçacığın tüm özelliklerinin kesinlikle belirleneceğine artık kesin gözüyle bakılıyor.

Teorik bakış açısında yaklaşık 50 yıldır göz önünde olan ve deneysel olarak nasıl gözlemlenebileceği de yaklaşık 30 yıldır bilinen bu gizemli parçacığın artık keşfedilmiş olması son derece önemli... Bu keşif gerçekleşmemiş olsaydı, yani 2012 yılında toplanan yeni verilerle Aralık 2011'de gözlenen ham sinyal ortadan kalksaydı tam bir felaket olurdu. Zira bu on binlerce bilim insanının yaklaşık 50 yıllık kolektif emeğinin ürünü olan Standart Model'in çöpe atılması ve her şeye

Standart Model'in
betimleyebildiği görünür
(gözlemleyebildiğimiz)
maddenin evrenin toplam
kütlesi içindeki payının ancak
% 4 olduğu göz önüne
alındığında, bu olası egzotik
partnerler çok büyük önem ve
keşfini dört gözle
bekleyeceğimiz nesneler
statüsü kazanıyor.

Higgs'i bulmak, kütlesini ölçmek kuşkusuz çok önemlidir; ancak kavramsal açıdan yetersizdir. Çünkü önemli olan elektrozayıf kuvveti kuantum etkilerine karşı koruyan veya daha doğru bir deyimle Higgs'in ölçtüğümüz değerde kütleye sahip olmasını sağlayan mekanizmayı keşfetmektir.

başka kulvarlarda sil- baştan yeni başlamak anlamına gelecekti.

Ancak bu keşif artık bilimin sonuna geldiği anlamına da gelmiyor kuşkusuz. 2012 yılında toplanması sürdürülecek yeni verilerle bu yeni parçacığın tüm özellikleri anlaşıldığında önümüzü daha iyi görebileceğiz. Standart Model düşük enerjilerde son derece başarılı; ancak çok daha yüksek enerjilerde genişletilmesi gerekiyor. Bu bağlamda ortalıkta pek çok aday var. Bunların bazıları birden fazla Higgs parçacığı da içeriyor. 125 GeV kütleli yeni parçacığa ilaveten başka bu tür parçacık var mı?

Bu yıl içindeki yeni verilerle bu sorunun yanıtını da alabileceğiz çok büyük olasılıkla. Higgs'in egzotik nitelikli bazı benzerlerinin karanlık madde ve karanlık enerji problemlerini çözebilecek adaylar arasında sıralandığı hatırlandığında bu yeni keşifle önümüzde çok heyecanlı yeni bir dönem açıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Standart Model'in betimleyebildiği görünür (gözlemleyebildiğimiz) maddenin evrenin toplam kütlesi içindeki payının ancak % 4 olduğu göz önüne alındığında, bu olası egzotik partnerler çok büyük önem ve keşfini dört gözle bekleyeceğimiz nesneler statüsü kazanıyor.

4. Oyun yeni (mi) başlıyor?

Kuramsal açıdan eksik parçaların bulunmasında temel kılavuz **elektroza-**

yıf kuvvetin kuantum etkileri altında kararlı davranamayıp kuramın geçerlilik sınırını büyüdükçe küçülüp gerçeklerle bağdaşmayacak şekilde zayıflamasıdır. Gerçekten de eğer eldeki yapı sicim kuramının skalasına kadar geçerliyse elektrozayıf kuvvet çekim kuvveti mertebesine kadar zayıflar. Hiç kuşkusuz bu kabul edilebilir bir durum değildir zira elektrozayıf kuvvetçe belirlenen nükleer reaksiyonlar sürekli oluşmaktadır (atom bombası vardır ve yapılmaya devam edilmektedir).

Dolayısıyla, ilk yapılması gereken elektrozayıf kuvvetteki bu kararsızlığın nasıl önleneceğini veya daha doğru bir deyimle Higgs'in ölçtüğümüz değerde kütleye sahip olmasını sağlayan mekanizmayı keşfetmektir. Şimdi bu konuya biraz daha yakından bakalım. Standart Model, yani elektrozayıf kuvveti tarif eden kuramsal yapı bütün uzayı dolduran Higgs adı verilen bir dağılımı (alanı) öngörür. Bütün parçacıklar bu dağılımın çökeleği ile etkileşerek kütle kazanırlar. Bu dağılım ile çökeleği arasındaki fark Higgs parçacığı adını verdiğimiz elektrik yükü olmayan yeni bir parçacık olarak ortaya çıkar. Eğer bu model doğayı doğru olarak anlamamızı sağlayan modelse bu parçacığın modelde öngörülen özellikleri ile LHC'de karşımıza çıkması gerekirdi. Bu düş 4 Temmuz 2012 tarihi itibarıyla gerçekleşmiş durumdadır.

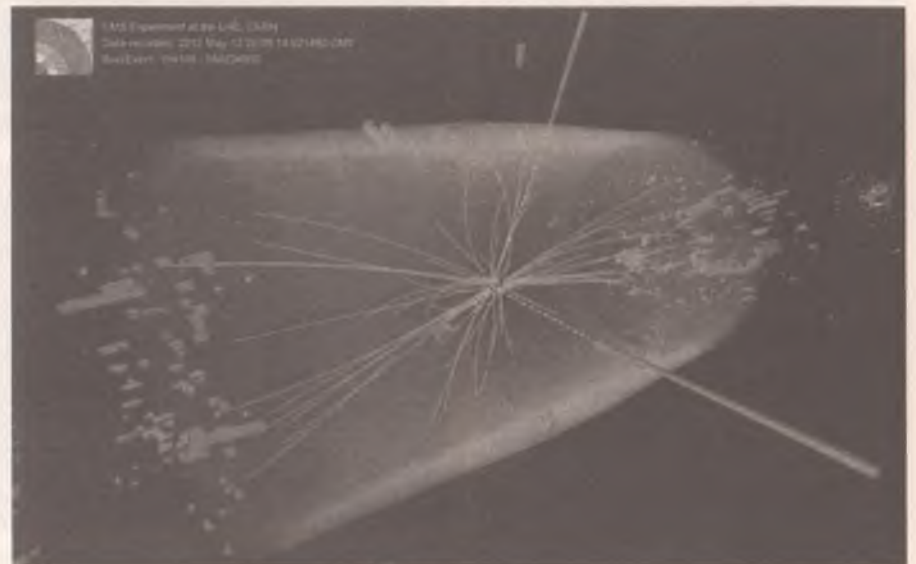
Eğer LHC'de Higgs parçacığı bulunamasa bu 'cehennem' senaryosu olurdu. Her şeyi yeni baştan düşünmemiz, eski hesapları tekrar karıştırmamız, eski defterleri tekrar açmamız gerekebilirdi. Neyse ki bu kabus artık geride kalmıştır.

Bu herşeyin sonu mu? Tabii ki değil. Hatta bir anlamda oyun yeni başlıyor bile diyebiliriz. Bir başka deyişle Higgs parçacığının bulunmuş olması bu parçacığı sarmalayan bilinmezleri anlama yolunda önemli bir adım, ama sadece bir ilk adımdır.

5. Higgs parçacığı neden ölçülen kütleye sahip?

Yani Higgs'i bulmak, kütlesini ölçmek kuşkusuz çok önemlidir; ancak kavramsal açıdan yetersizdir. Çünkü, yukarıda da açıklandığı gibi, önemli olan elektrozayıf kuvveti kuantum etkilerine karşı koruyan veya daha doğru bir deyimle Higgs'in ölçtüğümüz değerde kütleye sahip olmasını sağlayan mekanizmayı keşfetmektir. Eğer kuantum etkilerini yumuşatan bir mekanizma yoksa Higgs'in ölçüldüğü değerde bir kütleye sahip olması olanaksızdır.

Şimdi elektrozayıf kuvveti kuantum etkilerine karşı kararlı kılan mümkün mekanizmaları kısaca özetleyelim.

Higgs parçacığının 2 fotona bozunması (CMS detektörü; 8 TeV CMS enerjisi)
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

a. Bu mekanizmalardan biri süpersimetri. Süpersimetri, temelde, her parçacığın bir kardeşi olmasını öngörür. Öyle ki parçacık bir çember etrafında tam bir tur atınca işaret değiştiyorsa kardeşi değiştirmez ya da tersi. Bu bağlamda mevcut her kuark için bir kardeş, elektron için bir kardeş, foton için bir kardeş, gluon için bir kardeş, ... şeklinde yeni bir parçacıklar silsilesi oluşur; kardeşler orijinallerle aynı kütleye sahip fakat spinleri ? kadar farklı. Konumuz bağlamında Higgs bozonunun kütlesine kuantum etkilerinden gelen düzeltmeler hesaplanırken bozon ve fermiyon ikizlerini içeren halkalardan gelen düzeltmeler birbirlerini şık bir biçimde götürmekte, böylece SM parçacıklarının kütleleri, teorik hesaplamalarla bulunan çok büyük değerlerden doğada gözlenen makul değerlere çekmek için yapılacak "ince ayara" artık ihtiyaç kalmadan doğru bir biçimde bulunabilmektedir.

b. Standard çerçevenin dışına çıkan diğer bir yaklaşım **ek uzay boyutlarının** bulunmasıdır. Böylece elektrozayıf kuvvetin zayıflaması diğer bir deyimle Higgs çökeleğinin kabul edilebilir sınırların dışına taşması çok boyutlu uzayın Newton çekim sabitinin Higgs kütlesinin hemen üstünde bir değer alması ile de önlenir. Ek uzay boyutları sicim kuramından alışık olduğumuz bir kavramdır ancak sicim kuramının aksine burada söz konusu olan ek boyutlar oldukça büyük olup

Süpersimetri doğanın temel işleyiş yasası ise bu ikiz parçacıkların LHC'de direk gözlemlenmesini, kütlelerinin ve etkileşme sabitlerinin ölçülmesini bekleriz. SS'nin testi çok kolay görünmüyor. Zira bu teori çerçevesinde yeni parçacıkların kütleleri belirlenememektedir, sadece büyük oldukları söylenebilir.

Higgs parçacığının ZZ çifti aracılığı ile 2 yüklü lepton çiftine bozunması (CMS detektörü; 8 TeV CMS enerji)

bir kaç mm kadar uzun olabilirler. Böylece elektrozayıf kuvvet kararlı kılınabilir ve kabul edilebilir bir senaryo bulunmuş olur... Süpersimetriden sonra en çok çalışılmış LHC senaryosu ek uzay boyutlarıdır. En basit haliyle LHC'de belli çarpışma genliklerinin anormal değerler almasını, yüksek boyuttaki graviton (çekim kuvvetini ileten parçacık) ile etkileşmelerin kayıp enerji sinyaline sebep olmasını bekleriz.

c. Diğer bir yaklaşım ise **yeğın kuvvet** benzeri yeni bir etkileşmenin (ki **teknirenk** olarak adlandırılır) bulunduğunu ve bu ek kuvvet sayesinde Higgs parçacığının bildiğimiz hadronlar gibi bir takım alt parçacıklardan oluşan bir yapı olduğunu iddia etmektir. Böylesi bir sistem de elektrozayıf kuvveti kuantum etkilerinden korur. Higgs eğer böyle bir yapı veya onun yakın akrabası niteliğindeki **küçük Higgs** tipi bir model ise yine bir yeni parçacıklar silsilesi görmeyi bekleriz LHC'de. LHC için yapılan simülasyon çalışmalarında bu seçenek de çok tartışılmıştı.

Sonuç olarak, LHC'de Higgs parçacığı odaklı yukarıda sayılan dört seçenekten biri üzerine kurulu bir evren anlayışını doğrulanması beklenmekteydi. Bu konuda henüz son söz söylenmiştir diyebilir miyiz? Kuşkusuz hayır.

Öte yandan astrofizik/kozmolojik gözlemler evrendeki toplam maddenin Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantev.org>

yaklaşık % 26'sının Karanlık Madde olarak adlandırılan ışık saçmayan ve yeğın kuvvete duyarlı bir yapıdan oluştuğunu göstermektedir. Kara Madde için aday olan parçacık en azından evrenin yaşı civarında bir ömre sahip olmalıdır ve yukarıda sayılan seçeneklerden her biri, eğer gerçekçi olacaklarsa, böyle bir parçacığa sahip olmalıdırlar. Örneğin, süpersimetrik modeller böyle bir parçacığın varlığını otomatik olarak öngörürler.

6. Standart Model Yüksek Enerji Fizikinde son söz mü?

Son olarak Higgs'in bulunması ve ondan önce alçak enerji bölgesindeki sayısız başarısı, **SM**'nin sorunları olmadığı anlamına gelmiyor. Bir kısmı oldukça felsefi tabiatlı olan bu sorunların, modelin/teorinin **genişletilerek** çözülebileceğini düşünenler çoğunlukta. Neler bu sorunlar, ayırım yapmadan tümünü bir arada sıralayalım:

a. Doğallık Problemi: Çok büyük kütlelerle çok küçük (bazıları da sıfır) kütleler neden ve nasıl bu çerçevede bir arada bulunabiliyor?

Ancak bu kütlelerin "büyüklüğü" ve bilinen diğer kütlelerin göreceli küçüklüğü (ışın başlarında esas olarak bir ve ikinci nesil lepton ve kuarkların bilindiği ve bunların kütlelerinin en fazla 5-10 MeV olduğu hatırlanmalı) "doğallık" gibi oldukça temel tartışmalara yol açmadı

değil. Bu tartışma henüz tam anlamıyla bir çözümle sonuçlanmış değil ve yeni başka açılımlarla hala günümüzde sürüp gidiyor.

b. Nesil Problemi: Neden yalnızca 3 nesil var? Kütle hariç 2. ve 3. nesiller 1. nesle bu kadar benzediği halde neden bu kendini tekrarlama 3. nesilde duruyor ve ötesine geçmiyor? Neden her bir nesildeki parçacıklar sahip oldukları kütlelere sahipler? Nerdeyse kütsüz nötrinodan, altın atomundan daha ağır t-kuarka uzanan bir kütle spektrumunu anlamamızı sağlayacak temel prensip nedir?

c. Hiyerarşi Problemi: Neden farklı tür kuvvetler farklı enerji bölgelerinde etkinler? Acaba bunlar daha temel düzeydeki tek bir fenomenin (tek bir kuvvet/etkileşme türü ile betimlenen birleşik bir teori ve onun fiziksel süreçleri) farklı enerji bölgelerindeki farklı tezahürleri mi? Eğer durum gerçekten böyleyse, bu "birleştirme" nasıl yapılmalı? Bu doğrultudaki çabalar, SM'nin ortaya çıktığı andan beri sürüyor. Özellikle de 70'li yılların başında SM'nin hemen ardından "Asimptotik Özgürlük" kavramının ortaya çıkışıyla bu çabalar ivme kazanmış. Kısmi başarı kazanmış bazı teşebbüsler mevcut.

d. Doğanın bilinen diğer kuvveti olan Gravitasyon'un bu yapılanma içine nasıl yerleştirilebileceği henüz bilinmiyor.

7. Süpersimetri (Teknik Not-ilk okumada atlanabilir)

Süpersimetri herhangi bir spinli parçacığa süper ikizi olarak spini bundan ? kadar farklı bir başka parçacık karşılık getiren bir simetridir. Bu çerçevede her bir fermiona bir bozon ve her bir bozona da bir fermion eşlik edecektir. Ancak SM'nin mevcut elemanter parçacık ailesindeki parçacıklar birbirlerinin süper-ikizi olmak için gerekli özelliklere sahip değildir. Dolayısı ile yeni parçacıkların postüle edilmeleri gerekmiştir. Örneğin elektronun selektron diye adlandırılan bozonik bir ikizi, W vektör bozonun da wino diye adlandırılan fermiyonik bir ikizi olacaktır. Böylece, bozonlar için postüle edilen fermionik süper-ikizler fotino, gluino, wino, zino gravitino olarak adlandırılırken, fermionlar için postüle edilen bozonik süper-ikizler selektron, smüon, snötrino, skuark vb olarak adlandırılmışlardır. Bu yeni parçacıklar da çok genişlemiş olan temel parçacıklar spektrumunda yerlerini almıştır. Böylece SM sü-

Şu anda yaşadığımız evrendeki madde yapılanması bize SS'nin eğer varsa kırılmış olması gerektiğini söylüyor. Bu simetri kırılmasının, yüklü hafif bozonlar yerine yüklü hafif fermionlara yol açmış olması herhalde şükran duymamız gereken bir doğa olayı.

per simetrik SM'ye genişletilmiştir. SS ayrıca bir sürü yeni ilave Higgs bozonunun mevcudiyetini de gerektirir. En minimalist çerçevede bunlardan 3 tanesi nötr ve 2 tanesi de elektrik yüklüdür.

Eğer süpersimetri doğanın temel işleyiş yasası ise bu ikiz parçacıkların LHC'de direk gözlemlenmesini, kütlelerinin ve etkileşme sabitlerinin ölçülmesini bekleriz. SS'nin testi çok kolay görünmüyor. Zira bu teori çerçevesinde yeni parçacıkların kütleleri belirlenememektedir, sadece büyük oldukları söylenebilir. SM parçacıklarının süper ikizlerinin gözlenmeleri bağlamında 2000 yılında TEVATRON'un işlemeye başlaması ile gerçekleşmesi beklenen çarpışmasında bir skuark çifti yaratılabilir. Eğer skuark kütlesi örneğin 300 GeV ise doğru enerji koşullarında bu süreçten Tevatron da yılda 1000 tane gözlenmesi gerekirdi. Bu gerçekleşmediğine göre, SS bir simetri olarak mevcutsa, bunun kırılmış olması ve dolayısı ile SM parçacıklarının süper-ikizlerinin çok ağır olmaları gerekir. SS'in kanıtlanması yeni yüksek enerjili hızlandırıcılarının inşası için gösterilen temel gerekçelerden biridir.

Geçtiğimiz yıllarda LHC deneyleri için yapılan simülasyon çalışmalarında en çok irdelenen seçenek 'süpersimetri' yaklaşımıydı. Ancak Higgs'in keşfinden nerdeyse bir yıl kadar önce LHC'den gelen ilk sonuçlar ve ardından gelen diğer veriler alçak enerji skalasında basit süpersimetrik modelleri oyun dışına itmiş gibi görünmektedir.

2000 yılında TEVATRON'un işlemeye başlaması ile gerçekleşmesi beklenen çarpışmasında bir skuark çifti yaratılabilir.

SS TeV enerji skalasında mevcut-sa bu çok önemli bazı SM problemlerini çözebilirdi. Bu çerçevede hemen çözülecek sorunların başında "doğallık" ve "hiyerarşi" problemi gelmektedir. Şöyle ki, geniş bozon ve fermion ailesinde kütle hesaplarında karşılaşılan çok büyük renormalizasyon düzeltmeleri birbirlerini şık bir biçimde götürmekte, böylece SM parçacıklarının kütleleri, teorik hesaplamalarla bulunan çok büyük değerlerden doğada gözlenen makul değerlere çekmek için yapılacak "ince ayara" artık ihtiyaç kalmadan doğru bir biçimde bulunabilmektedir. SS'nin bir diğer katkısı em, zayıf ve kuvvetli etkileşimleri gerçek anlamda birleşik bir çerçeveye alma bağlamındadır. Zira, postüle edilen yeni parçacıkların tümü işin içine katıldığında, üç kuvvet için alçak enerji bölgesinde ölçülen kuplaj sabitleri, renormalizasyon grup yöntemleri kullanılarak yüksek enerji bölgelerine ekstrapole edildiklerinde üçünün bir noktada birleştiğini görürüz. Bu, büyük birleştirme teorilerinin en temel öngörüsüdür.

Hemen SS'nin felsefi olarak çok önemli bir diğer özelliğine de dikkat çekelim. SS gerçekten varsa, doğada fermionların neden mevcut olduğu da açıklanmış olur; zira bu simetri fermionların mevcudiyetini gerekli kılar.

SS'nin gerçek bir fiziksel simetri olduğunu kabul edersek, çok ilginç bazı spekülasyonlar yapabiliriz. Örneğin, selektronların elektronlardan, skuarkların da kuarklardan daha hafif olduğu süper simetri üzerine kurulu bir evren düşünelim ve bunu yaşadığımız evrenle karşılaştıralım.

Bu spekülasyonu sürdürmeden önce, bir an duraklayıp çok iyi bildiğimiz kuantum teorisinin en ayırt edici özelliğinin ne olduğu konusunda bir an için düşünelim. Heisenberg'in belirsizlik ilkesi mi, yoksa Pauli'nin dışlama ilkesi mi? Tartıştığımız konu temel parçacıkların yapılanarak maddeyi, yani atom ve molekülleri oluşturması olduğu için, bu bağlamda Pauli ilkesi biraz daha öne çıkıyor. Şimdi bütün elektronların yerine bozonik karakterli selektronları koydu-

LHC insanlığı yepyeni bilimsel buluşların eşiğine getirmiştir.

muzu düşünelim. Bu atomlar bildiğimiz atomlardan çok daha küçük olacaktır. Göreceğimiz bir çeşit mini BE yoğunluğu olacaktır. Zira selektronlar bozon olduğundan tümü aynı s-durumuna yerleşecektir. Bir başka tuhaf olay da moleküllerin ayrık- bağımsız yapılarını artık koruyamayacağıdır...

Demek ki, tüm elektron ve nükleonları bozonik süper ikizleri ile değiştirdiğimizde, tüm moleküllerin, artık bir itme kalmadığından, kaynaşarak tek bir yumru oluşturmaları söz konusu. Birleşerek ve kaynaşarak oluşan yeni yumrular, birleşme öncesi her bir yumrudan daha küçük olacaktır. Bu spekülasyon bile kesin (kırılmamış) SS matematiksel olarak ne denli cazipse de bu çerçevede mümkün olabilecek fiziksel evrenlerin pek cazip olmayabileceğini gösteriyor. Şu anda yaşadığımız evrendeki madde yapısının bize SS'nin eğer varsa kırılmış olması gerektiğini söylüyor. Bu simetri kırılmasının, yüklü hafif bozonlar yerine yüklü hafif fermionlara yol açmış olması herhalde şükran duymamız gereken bir doğa olayı.

8. Sonsöz

LHC ulaşabildiği enerji seviyesi, veri işleme için gereken bilgisayar ağının büyüklüğü, evrenin ilk anlarını yoklayabilme gücü ve gerektirdiği uzmanlık seviyesi bakımlarından uygarlık tarihinin en iddialı ve en büyük projesidir ve insanlığı yepyeni bilimsel buluşların eşiğine getirmiştir.

10 milyar dolar kadar bir maliyetle dünyanın pek çok ülkesinin düzinelerce

kurumundan onbinlerce bilim insanının yaklaşık 25 yıldır milyonlarca saatlik çok üst düzey zihinsel emeği ile kurulmuş olan bu proje, bu yeni keşfi ile beklentilere ve tüm bu yatırımlara karşılığını vermiştir; yani günümüz halk diliyle "helal olsun" dedirtmiştir.

Nasıl tekerleği bulan ilk insan bunun büyük mesafelere erimi kolaylaştıracağı, nasıl 580 yıl önce en kapsamlı yıldız kataloglarından birini oluşturan Uluğ Bey bunun evreni anlamak için çok önemli bir adım olduğunu, nasıl 130 yıl önce indüksiyonu keşfeden Faraday bunun jeneratörleri doğuracağını, nasıl 110 yıl önce elektronu bulan Thompson bunun bir parçacıklar silsilesinin ilk üyesi olduğunu, nasıl 80 yıl önce belirsizlik ilkesini ortaya atan Heisenberg bunun nanoteknolojiye dek uzanan bir çok atomaltı olayın temel işleyiş yasağını oluşturacağını bilmiyordu iseler, bugünün fizikçileri de LHC'de yapacakları pek çok diğer bilimsel keşfin neler olacağını ve bunların yol açacakları teknolojik sonuçları henüz bilmemektedirler. Mevcut tüm bilgi birikimimiz, ki deneylerle doğrulanmış Standart Model adını verdiğimiz bir çok kavram ve olgudan oluşmaktadır. Bu düşünsel çerçeve bir takım kavramsal ve gözlemsel çelişkiler ve sorunlar da içermektedir. İşte asıl bu sorunlar ve çelişkiler LHC'den daha yeni neler beklememiz gerektiği konusunda bizlere yol gösterecektir.

Kaynakça

1. N. K. Pak, "Mikro Evrenin Standard Modeli ve Süpersimetri", Bilim ve Ütopya, Sayı 167, Mayıs 2008, p.22-31.
2. D. A. Demir, N. K. Pak, "Büyük Hadron Çarpıştırıcısı", Bilim ve Ütopya, Sayı 172, Ekim 2008, p.51-56.
3. N. K. Pak, "Kütle Kavramının Serüveni: Klasik Newton ve Einstein Teorilerinden Standart Kuantum Alan Modeline", Bilim ve Ütopya, Sayı 213, Mart 2012, p.15-23.
4. N. K. Pak, "Kuantum Kromo Dinamik:Yüksek Enerji Fizikinde Umut Işığı", Çağdaş Fizik,v.3 (Kasım 1978), p.19-26.

Şair ve Patron'dan Parasız Yatılı'ya: Derviş-Şair

Derviş şair Cemal Süreya şöyle yazmaktadır: "Bana öyle geliyor ki Sabancı'nın şairi olamaz". Burada Cemal Süreya, hiçbir şairin Sabancı'nın şairi olamayacağını ifade etmektedir, şimdi, neredeyiz? Derviş şair, açıktır ki, patronu aşmıştır, onu patrona bağlayan tüm geçimsel düzeni yıkmıştır ve yalnız kendi adına da değildir bu, başkaları için de bir tavır söz konusudur.

Şair ve Patron isimli yapıtında Halil İnalçık, Osmanlı patrimonyal devletinde, şair-sanatkarın devletle ilişkisini Weber-yen bir toplum kuramından hareketle ele almaktadır. Osmanlı devleti, elbette, Osman'ın devletidir ve yoldaşları Osman'ın etrafında birlik'tir; öyle olmak zorundadır: İnalçık'a göre, patrimonyal doğu toplumu Osmanlı'da, yukarıdan aşağıya Osman'dan ve sonra hanedandan yoldaşlara, onlardan tüm topluma yayılan düzen, kültürün de bu düzen içinde üretimini ve tüketimini gerektirmiştir.

İnalçık'a göre sanatçı, egemen sosyal ilişkiler ve belli kültür çerçevesinde sanatını ifade eder ve Osmanlı gibi patrimonyal türde bir devlette de sosyal onur, statü ve mertebeler hükümdarca ve yukarıdan aşağıya belirlendiği için de sanatçı hükümdara ve seçkin sınıfa bağımlıdır, onların desteğine muhtaçtır. Sanatçılar, hükümdar ve çevre saraylara sığınmakta, sanatçı sıradüzeni de yukarıdan aşağıya inmektedir: En iyi mimar sarayın mimar-başı, mimarların en üstünü; en gözde şair de "sultân-uş-şuara", şairlerin en üstünüdür.

İnalçık'a göre, sanatçılar arası bu sıradüzeni de nihayetinde hükümdarın be-

lirlmesi, alttan yukarıya sanatçının sunulması ile olanaklıdır. Sanatçının mertebesi, hükümdarın sanatçıyı değerlendirebilmesini, anlamasını gerektirmektedir: Bu hükümdarın hakem olabilmesi anlamına gelmektedir: "Sultân-uş-şuara" hükümdarın beğenisine göre, şairlerin en üstündedir, onun statüsünü belirleyen budur; ancak bu, üstün yüksek kültür sanatının da sarayda olduğunu sonucunu doğurmayabilir. Osmanlı'da

Beğeni ile keşfedilen ve sanatsal deneyimle yeniden yaratılan (üretilen değil!), Güzel, ama büyük harfle Güzel'dir. Şu soruyu sormamız da zorunludur: Kimin beğenisinden söz ediyoruz?

Halil İnalçık'ın *Şair ve Patron* isimli kitabı...

Cemal Süreya genel müdürlüğünü yaptığı Darphane'ye, emekli olduktan sonra gidip Darphane işçilerine grev için destek verirken...

her hükümdar şair divan sahibi değildir. Bununla birlikte, hükümdar patrandur ve sanatçı "kapı"da beklemektedir.

Şair ve patron ilişkisi, İncalcık'a göre, iki yanlı, karşılıklı işlemektedir, hem saray hem de şair için "nâm-u-şân" kazanmanın tek yolu bu ilişkinin kurulmasıdır. Bu ilişki bu anlamıyla toplumsal, kültürel ve iktisadi bir ilişkidir. Bu ilişkinin "patron"u hükümdar, beğeni sahibi olmak zorundadır.

I-Nedir beğeni

Nedir beğeni? Oktay Rifat'tan ve öbür şairlerden geçerek Cemal Süreya'nın damıttığı tanımı anımsayabiliriz: "Nedir beğeni? Güzel olanı şıp diye buluvermeyi sağlayan görgü bütününü. Evrenseldir beğeni."(2) Bu, bir ölçüde doğru tanımı genişletmeliyiz: Beğeni ile keşfedilen ve sanatsal deneyimle yeniden yaratılan (üretilen değil!), Güzel, ama büyük harfle Güzel'dir. Şu soruyu sormamız da zorunludur: Kimin beğenisinden söz ediyoruz? Servetin iktidarının ya da iktidar sahiplerinin beğenisi biz ilgilendirmiyor: "Sonradan zengin olup yetkeyi ellerine geçirenlerin beğenisi, en yalın biçimleri altında romana yönelmiştir. (...) şiir ise, tersine, özellikle Devlet Bakanlığı tarafından düşmanca karşılanmaktadır. Şairlere açılan davalar (...) bunu kanıtlar."(3) O halde metalar dün-

yasında romana ve romancıya rastlamamız tesadüf sayılmamalıdır. Biz şair-dervişin beğenisini dikkate alıyoruz, ondan beğeni görgüsü kazanıyoruz.

Güzel'i görebilmek, gerçekliği bir ölçüde aşmayı, doğruluğa (truth) yönelmeyi gerektirir. Platoncu anlamda, idea evrenine bir geçiş, yaşam deneyimi olarak onu yaşamaktan söz ediyoruz, etmek zorundayız, aksi halde, Rimbaud ve Lautréamont'u açıklama olanağımız yoktur. Şunu da belirtmeliyiz: Güzel'in kendini göstermesi, onun karşısının tüm mümkün hallerini, bir olgu olarak, yaşamayı da gerektirmektedir, asıl keşif oradan ve o noktadan çıkmaktadır, Ece Ayhan gibi söylersek, çıkmıştır. Elbette, çöküntünün (décadence) olduğu ve yaşandığı dönemde Güzel'in keşfi ve ortaya konulması daha da zordur ve derviş-şairin kendi beğenisiyle şiirde devrim'i ortaya koyması gerekmektedir. Bu tarihsel olarak böyle olmuştur; şiirde devrim dönemi yerini hemen sonra, normal şiir dönemine bırakmıştır, bu şiirde devrimin düz yola çıkışı anlamındadır. Yeni bir aşırılık çıkana kadar derviş-şair dönemi yerini düz şair dönemine bırakmıştır.

Şiirde büyük devrimin, bilimde olağanüstü gelişmelerle birlikte "siyasal ve toplumsal olaylarda olumsuz," (4) (5) dönemde ortaya çıkması rastlantı değildir: 19. Yüzyıldan söz ediyoruz. İnsan Dar-

win'le yeniden doğarken ve her şey anlamını yitirirken, şair-derviş ortaya çıkmaktadır, gerçekliğin yeniden anlamı yaratılmak zorundadır: "İnsanın olmadığı bir dünyada anlamdan söz edilemeyeceği" (6) için de tüm yükü şair dervişler yüklenmek zorundadır. Bu şiir için de bir çıkış noktası olacaktır. Şiir de bağlarından, kural-tanrısından, kurtulmak üzere-dir. Bu tam bir siyasal olay değil midir? Bu sorunları aşağıda ele alacağız.

Ülkemizde kul'dan şair-dervişe Cumhuriyet'le geçtiğimizi ortaya koymaya, evrensel şiir deneyimi ve devrimi bağlantısını kaybetmeden ortaya koymayı deneyeceğiz. O halde kul'dan başlamalıyız, ama bu kul, kul değildir, kendisini her durumda aşan şairdir de aynı zamanda.

II-İncalcık, sanatçının

İncalcık, sanatçının patrimoniyal kültür içindeki yerini, şair ve patron ilişkisi ile ele almaktadır. Yazımız, şair ile patron arasındaki bu ilişkiyi, iktisadi anlamda değerlendirmek amacındadır, bu "ilişki"yi büyük çöküşün başlangıcına, 19. Yüzyıla taşımak gerekir, ama henüz "şair ve patron"dayız. Bu "şair ve patron" ilişkisinde şairin yeri sorusu bugün için ve bizlerin sorduğu ve anladığı biçimde başka türlü sorulmaktadır: Bir toplumsal sınıfın üyesi olmak onun içinde yer almak, toplumsal üretim ilişkilerinin "içindeki" yerimize bağlı değil midir? Bu soruyu sanatçı için şöyle sorabiliriz: Bir sanatçının bir toplumsal sınıfın üyesi olma-

Yaratıcı bir güç olarak emek gücünün şairde bir meta piyasasına "sunulması" olanaksızdır, çünkü yaratıcı güç, kendisini yeniden üretemez ve her gün tekrar tekrar ortaya çıkması olanaksızdır, o gelir ve atılmak zorundadır.

Güzel'in değişim değeri yoktur, o kendisine dönmektedir, sonsuzca devinmektedir. İkinci süreç ise yaratım sürecinin somut hale gelmesidir. Bu şiir-eserin de, değişim dünyası karşısında hep yok sayıldığını biliyoruz, çünkü şiir bu halde bir devrimi bir bölümünden yakalamıştır.

şı, onun toplumsal üretim ilişkilerinin içinde, yanında, altında, üstünde, uzağında ve yakınında ya da marjında ve asıl olarak dışında ve karşısında olması-na bağlı değil midir?

Şu noktadan, burada ve bu yazıda, şair ve patron ilişkisinde, İncalcık'ın temel varsayımından, başlayabiliriz: İncalcık'a göre, şair, "egemen sosyal ilişkiler ve belli kültür çerçevesinde sanatını ifade eder." (7) Şairin, sanatını, bu ilişkiler içinde ifade etmesi, şiirsel yaratım sürecinin doğası gereğince, şiirini de bu ilişki içinde yarattığı sonucuna bizi götürmemelidir. Bu nedenle, "şair ve patron" ilişkisi bir üretim ilişkisi olarak ele alınıp değerlendirilemez. Şair, emek gücünü, (8) gerçekliği aşmak, yeniden kurmak üzere "harcamakta"dır, içinden atmak, söze çevirmek zorundadır: Cemal Süreya'nın (9) zehir diye yazdığı söz budur:

art çocuk, muhyiddin çelebi,
molla fenari'nin kısık fitili;
okuduğu her beyitten sonra
gülşuyuyla yıkardı ağzını;
kirlidir şiir; ve söz atılmazsa zehirdir;
bunu bilirdi;
acı bir gölge geçerci bakışından,
mesir macununun içindeki çivit
gibi. (10)

Yaratıcı bir güç olarak emek gücünün şairde bir meta piyasasına "sunulması" olanaksızdır, çünkü yaratıcı güç,

kendisini yeniden üretemez ve her gün tekrar tekrar ortaya çıkması olanaksızdır, o gelir ve atılmak zorundadır; elbette, öz ve has şiir deneyiminden söz ediyoruz, oturup şiir yazmaktan değil, ayağa kalkmaktan konuşuyoruz:

Emek gücünün "harcanması" halinde, emek, yaratıcı halde, belki de vahiy halinde, patron ve egemen ilişkilere değil, gerçekliği aşarak doğruluğa (truth) yönelme vardır ve Güzel'in keşfi buradadır. Sanatsal yaratının anlaşılması bir içsel deney olarak olanaksızdır, çünkü vahiy bilinmeyen bir sesin, bozulmuş ve bozan bir dille ifadesi olmaktadır. Bu sanatta daha soyutlanarak daha da bozulacaktır: Bir anlaşılmaz sözden başka bir anlaşılmaz geçen yaratım süreci söz konusudur, yapıt doğruluğu anlatmaktadır: Eş deyişle, gerçek sanat özerk kurulu ve gerisi, elde kitap ya da kitap benzeriyle defter tutan salonlar, piyasalar, sanat sevicileri'nin işidir. Sanatçı orada yoktur ve hiçbir köşke çıkmamıştır. Sonuçta ortaya konulan şiir yeni bir anlam olarak orada olmak zorundadır, onun meta biçimine sokulmasında, kitaplaşmasında has şair yoktur ve olmamıştır.

Görülmektedir ki, "şair-patron" ilişkisinde, iki sürecin özenle ayrılması zorunludur: Yaratım süreci ve bu yaratım sürecinde ortaya çıkan eser, kitaplaşma süreci. Yaratım süreci, sonsuzca ve si-

nirsızca kendi soyut evreninde dönmekte olduğundan, yaratım süreci politik bir süreç dahi olsa, bu sürecin politik ekonomisi yoktur ve bu evrensel bir doğru olarak karşımızdadır. Güzel marş dahi yazılsa, bu böyledir! Güzel'in değişim değeri yoktur, o kendisine dönmektedir, sonsuzca devinmektedir. İkinci süreç ise yaratım sürecinin somut hale gelmesidir. Bu şiir-eserin de, değişim dünyası karşısında hep yok sayıldığını biliyoruz, çünkü şiir bu halde bir devrimi bir bölümünden yakalamıştır:

"Şiir kendi doğasının bir gereği olarak kurulu düzenlerin değerleriyle çatıştığından, kurulu düzenleri yıkmak isteyenler siyasal amaçları uğrunda iyi silah kullanan bir melek gibi alkışlıyorlar bazen onu. Yani, sıcak devrim düşünceleri ya da yönsemeleri ile şiir arasında bir süre sıkı bir akrabalık bağı kuruluyor. Ama sonra, ne oluyor? Yeni düzen zafarını kazandıktan sonra, aforoz edeceği, darağacına yollayacağı ilk adam olarak şairi seçmektedir. Çünkü artık kendisi de bir kurulu düzendir, oturmaya başlayan ahlaktır." (11)

Kendini yeniden üretmek ve ürettikçe anlamsız hale gelmek ve sıradanlaşmak zorunda olan metalar dünyasında, şiirin değeri yoktur. Şiir kendi yarattığı anlam ve gerçeklik dünyasında, kendi yasalarına göre devinmek ve kendini sü-

Kendini yeniden üretmek ve ürettikçe anlamsız hale gelmek ve sıradanlaşmak zorunda olan metalar dünyasında, şiirin değeri yoktur.

rekli devirmek zorunda olduğu için, toplumsal ilişkileri kendi iktidarına göre dondurmak isteyen iktidarlar karşısında, her zaman karşıda, dışarıda ve yukarda kalmak zorundadır. Bu nedenle her hal ve takdirde İnalıcık'ın yaklaşımını daha çok yaratım süreci sonunda ortaya çıkan somut eser haliyle başlayan süreç için, bir dereceye kadar anlamamız olanaklıdır.

Patrimonyal türde bir toplumda da şair yaratım sürecinde patrone ayrılmak zorundadır, yaratıcı güç yalnızca kişiye özeldir, içsel bir deneyimdir ve şairin bu halde kul olması olanaksızdır. İnalıcık bu iki süreci ayırmamakta şöyle yazmaktadır: "...Patronla birey arasında intisâb edilecek nüfuzlu kişiler yer alır. Yaltaklanma ve intisabın sanatla bağdaştırılmış, kurumlaşmış biçimi de kaside sunmak ve sultanı ve paşaları en abartılı, parlak ifadelerle göklere çıkar-maktır."(12)

Ne olursa olsun İnalıcık'ın yaratım sürecini atlayan bu görüşünün düzeltilmesi gerekir, şair en abartılı kâside sunsa da, kâside'nin yaratılması onun sunulmasından ayrıdır. Kâside sunan şair, kâside sunmaya başladığı andan itibaren şairlikten sıyrılmakta, kul haline gelmektedir. Bu kul hali, artık şair için patrimonyal devlette yukarıdan aşağıya kurulan bir zoru ve zorda kalmayı içermektedir; oysa şiir bir süre sonra aşağıdan yukarı baş-kaldıracaktır ve bu başkaldırı, gerçeğin kendisinin ters durduğunu göstermek ve anlatmak zorundadır. Bu baş-kaldırı en altta olan "halk çocukları" ile olacaktır ve çöküş (décadence) döneminin başlangıcında, 19. Yüzyılda şiir kendisini belki de Hegelyen anlamda gerçekleştirecektir. Bu devrim ülkemize Cumhuriyet'le girmektedir.

İnalıcık patrimonyal türde devlette "şair-patron" ilişkisinde, bu ilişkinin yaratım süreci boyutunu dikkate almayarak şairi hep kul olarak ele almıştır; ancak şairin ona göre kul halinde de nasıl olup da üstün şiirler verebildiğini açıklayamadığından şöyle yazmak zorunda kalmıştır:

"Divan sahibi şair hükümdarlar olmasa idi, Türk edebiyatının büyük dehalaları belki ortaya çıkmazdı."(13)

Oktay Rifat'a göre, şair, "dünyayı olduğu gibi kâğıda geçirmez, sanki yaratanın kendisiymiş gibi dünyayı yeni baştan kurar, şiirin anlamı da yarattığı gerçekte aranmalıdır."

Oysa büyük eserlerin ortaya çıkışı ilk elde yaratım süreciyle açıklanmak zorundadır, "emek gücü" taşıyan şairdir ve "vahiy" şaire gelmekte, o bilinmeyi söze dökmektedir, üstelik "patron", hükümdar, şairi değerlendirirken hükümdar değil, şair olmak zorundadır, beğeni sahibi olan hükümdar değil, şair olan hükümdardır. Bâki Efendi'nin çıkışı, tipik bir örnek olarak hem İnalıcık'ın hem de bizim önümüzdedir: Bâki Efendi karşısında patron Süleyman değil, Şair Muhibbi'dir ve şöyle yazabilmiştir:

"Dönülmez, ben reh-i aşka yönel-dim/Duâ-yi hayr kılsın bana yâran".(14) Ataç'ın yorumuyla okursak: "Muhibbi'nin

Şiirin kendi gerçeğini ve kendi anlam dünyasını yaratması, 19. Yüzyılda gerçekliğin ve anlamın sonsuzca ve sınırsızca yıkılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Klasik dünya, yıkılmaktadır. Bu nedenle, önce anlamdan ve anlamın "anlamı"ndan başlamak gerektiği düşünüyoruz.

beyti, aşkta türlü belalar olduğunu belki açıkça söylemediği için, sadece dönülmez demekle, dostlarından hayır duası istemekte bize bunu sezdirdiği için bizi ürpertiyor. (...) Duâ-yi hayr kılsın bana yâran diye yalvarıyor. Bir hakan olduğu için de daha bahtsız. Gerçi aşkın önünde hakan ile kul birdir."(15) Hakan ya da patron yalnız aşkın değil, elbette, şiirin önünde de şairle birdir. Bâki ile Süleyman ilişkisi, (16) yaratım süreci bağlamında, bu birliği ve eşitliği açıkça göstermektedir. Bu nedenle, İnalıcık'ın şairi yalnızca bir kul'a indirgeyen yaklaşımının, İnalıcık'ın öngördüğü koşullar altında yaşayan şairler için dahi geçerli olmadığını söyleyebiliriz. Esasında İnalıcık, şair ve patron ilişkisinde, Türk edebiyatının büyük eserlerinin ortaya çıkışını açıklarken hükümdara ve onun beğenisine yönelmektense, şiire ve şaire, şiirin yaratım sürecine yönelse idi, ulaştığı sonucu gözden geçirmek zorunluluğu duyacaktı. Gerçi İnalıcık da, kitabından bir ölçüde verdiği bir çarpıcı örnekle de "Divan sahibi şair hükümdarlar olmasa idi, Türk edebiyatının büyük dehalaları belki ortaya çıkmazdı" (17) sonucunu çürütmektedir: "Eşcinsel olup, ömründe hiç evlenmemiş, padişahın sarayındaki 'mahbûb'lara bile göz dikme cesaretini göstermiş olan usta şair Veliyuddin Ahmed Paşa ...onun kendisini affettirmek için padişaha sunduğu ünlü kerem redifli kâsidesi Fâtih'in yüreğini yumuşatmıştır."(18) Burada, şiirin, Fâtih'i bile yumuşatabilmesi, onun ve şairinin hükümdar karşısında gücünü de göstermekte olduğundan, İnalıcık'ın kendi örneğinin dahi, onun görüşlerini doğrulamadığını belirtiyoruz. O halde, şairin patrimonyal devlette dahi yaratım süreci bağlamında kul olmasının olanaksızlığını yazmak zorundayız, eserin sunulmasında ise şairin kul olma zorunluluğu ise açık görünmektedir. Şairin patrimonyal devlette, nihayetinde statüsünü de şiirin gücü belirleyecektir, bu anlamda henüz hala kendi iktidarını kendi gerçekliği ve anlam dünyası içinde kuramamış bir şiir geleneği içindeyiz.

Önce Fransa'da sonra ülkemizde kendi gerçekliğini ve anlam dünyasını kuran şiir ortaya çıkmamıştır ve şair he-

"Şair ve patron" ilişkisi, kısmen, şiirin sunulması anında, bir "kul-patron" ilişkisidir; ancak şiirin yaratılması süreci, anlamın inşası, daha en baştan her türlü patronu yok saymayı gerektirmektedir.

nüz derviş de değildir. Bunun için 19. Yüzyıl içinde III. Napoléon'u, Darwin'i, servetin iktidarını ve onlara karşıtlık içinde Rimbaud, Lautréamont ve Mallarmé'yi, ülkemizde iç savaş içinde Cumhuriyeti ve İkinci Yeni'yi yaşamamız gerecektir, çünkü ancak birey olabilenden derviş çıkmaktadır.

III-Şiirin kendi

Şiirin kendi gerçeğini ve kendi anlam dünyasını yaratması, 19. Yüzyılda gerçeğin ve anlamın sonsuzca ve sınırsızca yıkılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Klasik dünya, yıkılmaktadır. Bu nedenle, önce anlamdan ve anlamın "anlamı"ndan başlamak gerektiği düşünüyoruz. Oktay Rifat'a göre, şair, "dünyayı olduğu gibi kâğıda geçirmez, sanki yaratanın kendisiymiş gibi dünyayı yeni baştan kurar, şiirin anlamı da yarattığı gerçekte aranmalıdır", (19) Melih Cevdet Anday'a göre, şiirin anlamı, şiirin yapısına indirgenebilir, onunla açıklanabilir. Octavio Paz'a göre, "imgenin anlamı, (...) imgenin kendisidir. Öbür sözcüklerle söylenemez. İmge kendi kendisini açıklar. Söylemeye çalıştığı şeyi kendisinin dışında hiçbir şey söylenemez (...) Anlam imgenin içinde başlar ve imgenin içinde biter. Şiirin anlamı şiirin kendisidir. İmgeler herhangi bir açıklamaya veya yoruma indirgenemez."(20)

Şiirle yaratılan bu gerçeklik, gerçekliğin gerici-post-modern anlamda çoğaltılması değil, dışımızdaki gerçekliğin farklı bir boyutunun sergilenmesi anlamına gelmektedir. Şiirsel gerçekliğe ve anla-

mına geçişte iki temel aksiyomun anımsanmasında yarar olduğunu düşünüyoruz: Birinci aksiyom, Kübizmin temsilcisi Juan Gris'in bir sözünde ifade bulmaktadır. Gris'a göre doğruluk (*truth*), herhangi bir gerçekliğin ötesindedir ve nesnelerin görünüşü onların özü ile karıştırılmamalıdır.(21) İkinci aksiyom ise, büyük ölçüde Rimbaud ve Sürrealizm'den gelen yaklaşım olmaktadır. Breton, Sürrealizmin'in ilk manifestosunda, sürrealizmi, aklın herhangi bir şekilde kontrolünün ve her türlü ahlaki, estetik kaygıların, kayıtların yokluğunda üretilen bir düşünce olarak ortaya koymuştur. Bu iki temel aksiyom yeni dönem için şiirsel gerçekliğe gerekçe sunabilir ve bu yeni gerçekliğin yaşam alanının da "kendi yasalarına göre işleyen ayrı bir dünya biçiminde oluşturulmasına, Flaubert Baudelaire ile birlikte katkıda bulunmuştur."(22) Bu yeni gerçekliğin bir başkaldırı ile birlikte var olduğunu belirtmek de gerekiyor:

"Yazar ve sanatçıların, "kültür birikiminden yoksun, her türlü toplumsal paranın gücünü ve düşünsel olgulara karşı köklü bir düşmanlık besleyen dünya görüşlerini egemen kılmaya çalışan sanayici ve tacirlerin ortaya çıkışlarının ne anlama geldiği göz önünde bulundurulmadıkça, yazar ve sanatçıların 19. yy'ın ikinci yarısında sık sık boyun eğmek zorunda kaldıkları yani egemenlik

biçimlerine ilişkin deneyimlerini ve burjuva kimliğinin zaman zaman onlarda uyandırdığı tiksintiyi anlamak olanağı yoktur."(23)

Şiirsel gerçeklik ve yarattığı anlam konusundaki bu görüş ve tarihsel olgular bize, anlam konusunda birkaç ayrıma vurgu yapmamızı zorunlu kılmaktadır.

Şiirin, belirli bir beğeni perspektifiyle bir gerçeklik yarattığı bu gerçekliğine tekabül eden, belki onunla açıklanabilen bir anlam dünyasının şiirde ve şiirle inşa edildiği konusunda yaygın bir uzlaşa bulunduğu açıktır. Şiirin anlamının bilgisel bir anlam mı, yoksa duygusal, heyecana dayalı bir anlam mı yarattığı konusu açık değildir, bilgisel anlamın temel biriminin önerme olduğu açık olduğuna göre, şiirin anlamının bilgisel anlam bakımından ele alınamayacağı düşünülebilir; ancak "içerik" olarak bir önermeye özdeş bir şiirsel gerçeklikten söz edilebilir. Dolayısıyla şiirin anlamı konusunda bilgisel anlam-bilgisel olmayan anlam yararlı bir ayrım değildir. İkinci olarak bir şiirin anlamı ile şiirsel anlamı birbirinden ayırmamız da gerekmektedir, kuramsal düzeyde, şiirsel anlamın bir şiirin anlamından daha geniş bir "küme" oluşturduğunu düşünebiliriz. Bununla birlikte, bir şiirin anlamı konusundaki güçlü sezgi, anlamın şiirin dışında, ontolojik olarak şiirden ayrı bir varlığını kabul etmemizi en-

Joseph Kosuth'un "Bir ve Üç Sandalye" adlı yapıtında bir sandalye, bir sandalye fotoğrafı ve sandalyenin sözlük tanımı bir arada sunulmaktadır ve sandalye "içerik" olarak bu üç ime bağlanmaktadır.

geller niteliktedir. Şiirin anlamını, şiirde kullanılan sözcüklerin anlamından hareketle açıklamaya çalışmak da yararlı bir çaba değildir. Şu hususu, açık ve net olarak ifade etmemiz gerekiyor: Bir şiirin anlamının ne olduğu sorunu, bir şiirin hangi anlamı taşıdığını çözümleme etkinliğinden özenle ayırmak gerekmektedir. Bir başka ifadeyle, şiirin anlamı konusunda yürütülen tartışmalarda, öncelikle yapılması gerekli olan, bir şiirin anlamının ne olduğu, ondaki içeriğinin ontolojik statüsünün ne olduğu ve bir ime nasıl bağlandığı sorunu ile şiirin hangi anlamları taşıdığının saptanmasını özenle birbirinden ayırmak gerektiğidir.(24) Bir şiirin hangi anlamları taşıdığının saptanması "şiirin anlamı" sorunu bağlamında ilgisizdir; ancak ülkemizde şiirin anlamı konusundaki tartışmaların bu ilgisiz soru üzerinden yürütüldüğünü söylemek yanlış görünmemektedir. Şiirin anlamı nedir sorusu, o halde, bir şiirin bir anlam taşımasının ne olduğunu sorusu olarak ele alınıp çözümlenmelidir.

Şiirle yaratılan gerçeklik ve ona bağlı anlam konusunda şair ve yazarları düşüncesi, anlam konusunda bir gerilimi yansıtmaktadır: " 'Uzunluk nedir?', 'Anlam nedir?', 'Bir sayısı nedir?' gibi sorular bizde zihinsel kasılmalar (mental cramps) oluşturuyor. Yanıt olarak bir şeye işaret edemeyişimize karşılık, yine de bir şeyleri göstermemiz gerekmiş gibi hissediyoruz."(25) Bu zihinsel kasılma, şiir söz konusu olduğunda daha da karmaşık hale gelmektedir.(26)

Şairin şiirle, (yeni veya yeni olmayan) bir beğeni perspektifinden bir ger-

Derviş şair, kendi yasaları içinde devinen bir hayatın şiirinde nefes alacaktır.

Bu anlamda, "şair ve patron" ilişkisi, sanıldığı gibi aksine "şair ve iktidar" ilişkisine değil, şairin iktidarına doğru devrilecektir: Devrim!

Henüz koruyuculara sahip olduğu, ama pazarla da tanışmaya koyulduğu bu geçiş döneminde aydın, bohème olarak belirginleşir.

çeklik alanını ele alıp, yaratım süreciyle bunu dönüştürdüğü ve bu dönüştürdüğü gerçekliğe bağlı olarak da bir anlam yaratmakta olduğu kabul edilirse, şiirin anlam taşıması, onun hem kendisinde yaratıp muhafaza ettiği içerik hem de bu içeriğe eşdeğer tüm içeriklerin şiirle iliştilirilmesi. Bu şiirde muhafaza edilen, yaratım süreciyle sürüklenip şiirle ilişkilendirilen içeriğin "taşınması" olarak anlamın ifadesini, Joseph Kosuth'un "Bir ve Üç Sandalye" yapıtıyla koşutluk kurarak da ortaya koyabiliriz. Kosuth'un yapıtında, "sandalye"nin bir anlam taşımasının ne olduğunun bir yanıtı bulunabilir: Yapıtta, bir sandalye, bir sandalye fotoğrafı ve sandalyenin sözlük tanımı bir arada sunulmaktadır ve sandalye "içerik" olarak bu üç ime bağlanmaktadır. Şiirin bu bağlantılarının tümünü taşıması ve bu bağlantıların her şiir okuru için ve sonsuzca ve sınırsızca yeniden üretilmesi, şiirin anlamının "devrim" düşüncesini neden içerdiğine de bir yanıt olarak sunulabilir. Bu açıklamaları, hem "şair ve patron" hem de "şair ve iktidar" ilişkisi içinde ele alabiliriz.

"Şair ve patron" ilişkisi, kısmen, şiirin sunulması anında, bir "kul-patron" ilişkisidir; ancak şiirin yaratılması süreci, anlamın inşası, daha en baştan her türlü patronu yok saymayı gerektirmektedir. "Şair ve patron" ilişkisinin değişimi 19.

Yüzyıldaki büyük değişimin ülkemize yansıması sonucunda olacaktır, şair, modern şiirin şairleri olarak inşa edecekleri anlam içinde, iktidarın ve piyasanın dışında kalacaklardır. Cemal Süreya'nın değişimiyle, şairlik dervişlik olacaktır. Derviş şair, kendi yasaları içinde devinen bir hayatın şiirinde nefes alacaktır. Bu anlamda, "şair ve patron" ilişkisi, sanıldığı gibi aksine "şair ve iktidar" ilişkisine değil, şairin iktidarına doğru devrilecektir: Devrim! Bu nedenle önce Fransa'ya ve Paris'e, dünyaya bakmamız gerekiyor.

Gerçekliğin yeniden üretilmesi, salt sanat için girilmiş bir etkinliğin sonucu olarak ele alınmamaktadır, gerçeklik de Hegelyen anlamda, kendisini bu şekilde göstermek zorunluluğu içindedir: Tarihsel olarak modern şiirin 19. Yüzyılda kurulmasını şiirin ve gerçekliğin doğal evrimi içinde ele alabiliriz. O halde, şiirde, benimsediğimiz anlam yaklaşımı çerçevesinde, 19. Yüzyıldaki gerçekliğin değişmesinin, şiirde anlamın da, şiirle anlamın da değişmesine neden olabildiğini ve bunun şairlerin yaşam alanıyla, deneyimiyle de ilgili olduğunu ileri sürebiliriz.

Buradan ve bu noktadan bakılarak "şair ve patron" ilişkisinin, 19. Yüzyılla birlikte "şair ve piyasa-iktidar" ilişkisi olarak ortaya çıktığını ileri sürüyoruz: Bu yeni dönem, "kültür üreticisiyle egemenler arasındaki ilişki, önceki yüzyıllardaki

ilişkileri tanımlayan özelliklerden tümüyle farklıdır. Bundan böyle, alan içindeki konumlarına göre bir yazardan ötekine son derece farklı biçimde kendini kabul ettiren gerçek bir yapısal bağımlılık söz konusudur. Bu bağımlılık iki temel aracılıkla gerçekleşir: (...) piyasa ve kalıcı ilişkiler.”(27)

Breton'a göre, “bugünkü” şiirin en büyük sorumluluğu, Lautréamont'a düşmektedir. Lautréamont'un çağı, Freud'un da, Flaubert'in, Baudelaire'in, Mallarmé'nin, Rimbaud'un, parasız ve yatılı-yatısız halk çocuklarının, Sade'in, Darwin'in de, Marx'ın da çağıdır; ancak mekan olarak Paris'teyiz ve Paris'e bir akımın olduğunu görüyoruz. Bizde bu akım Ankara'dan olacaktır. Bourdieu, 19. yüzyıl Paris'ini anlatırken, Paris'in o zamana kadar “Parisli kentsoyluların ayrıcalığında bulunan yazarlık veya sanatçılık uğraşlarına atılmayı deneyen orta sınıftan ya da halk sınıfından gençlerin ” (28) akınına uğradığını yazıyor. Bu halk çocuklarının zaten bir şeyleri yoktur, bohem ve sanatçı tavrı onlarda bir tercih gibi de durmamaktadır.(29)

19. yüzyılın insan açısından kuşkusuz en önemli gelişmelerinden biri Darwin'in kitabının yayımlanmasıdır. Darwin'le insan yeniden doğmaktadır ve yeniden yaratılan anlamı kendi kendine keşfetmek zorundadır. İnsan eşya ile bu defa yalnız ve karşı karşıyadır. Her türlü eşya tanrı dışında yeniden anlamlandırılmak zorundadır, bunun ciddi bir bunalım olduğu açıktır. Bu bunalıma, iktisadi bunalım da tekabül etmektedir.

III Napoléon'un 1851 darbesi, büyük pasajların, mağazaların inşası, demirin yapıda kullanımıyla mimarlığın sanatın dışına düşmesi, panorama resimlerinin ortaya çıkışı, fotoğrafın ortaya çıkışı ve sanatçıların fotoğrafın sanatsal değeri konusundaki tartışmaları, “mal denilen fetişe hangi dinsel tören kurallarıyla tapılacağını belirleyen moda”(30), anlam, meta, piyasa ilişkileri bağlamında ele alınıp değerlendirilebilir. Lautréamont'un yaşamı, bu bunalım ve büyük devrim döneminin (1870-1930) insanını bize anlatmaktadır. Pierre Capretz, La-

Enis Batur, şairin siyasal kimliği ile şair kimliğini birbirinden ayırmaktadır.

utréamont'un Sade okuru olduğu(31), Doktor Chenu'nün *Encyclopedie d'Histoire Naturelle*'in okuduğunu ve Maldoror'un Şarkıları'ndaki kuş ve hayvan betimlemelerin bu kitaptan aldığını; Camus, O'nun evrene ve kendisine karşı ayaklandığını ifade ediyor. Özdemir İnce de Lautréamont'un “Tanrı-İmparatorluk-Büyük Burjuvazi” koalisyonunun her türlü dilini yıkmayı amaçladığını, ifade ediyor.(32) Bu dönemde “Flâneur'un kişiliğinde aydın, pazara çıkmıştır. Niyetinin pazarı görmek olduğunu söylese de, aslında niyeti kendisine bir alıcı bulmaktır. Henüz koruyuculara sahip olduğu, ama pazarla da tanışmaya koyulduğu bu geçiş döneminde aydın, *bohème* olarak belirginleşir. Ekonomik konumunun belirsizliğine koşut olarak, politik işleri de belirsizdir”(33)

Şair dervişin dramının insanlık durumundan ayrı olarak ele alınamaması, yükselmekte olan yeni şiirin anlamı ve ahlakına koşuttur, her bir şiir dilsel bir nesne olsa da, meta ile hiçbir ortak özellik taşımaz, eğlence niteliği de yoktur.

Şiir anlamında “poetik ve politik” kimlikteki bu belirsizliğin bir süre sonra, resim ve şiirde çözülmeye başladığını saptayabiliyoruz. Resmin önce renk vurgusuyla daha sonra izlenimcilik ve en son da sonsuz ve sınırsız soyutlama imkânlarıyla, kübizm'le kendine bir alan yaratmayı başardığını, biliyoruz. Soyut resim, fotoğraf karşısında edindiği bu yerin getirdiği avantajların da farkındadır: Resmin yeniden üretilmesinin olanağı ortadan kalkmıştır; ancak yine de resmin meta olmaktan kaçışının onu piyasanın dışına çıkardığı ileri sürülemez. Resim piyasa bağlamında, değişimin dışında kaldığı için fiyatı ile değişim değeri arasındaki makas da açılmıştır. Resim, bir bakıma, servetin bir parçası, bir servet haline gelmiştir, elbet resim “bir mobilya olarak da kullanılabilir, romanın vakit öldürmek için kullanılması” (34) gibi.

Şiirin, soyut bir şiir olarak, daha önce belirttiğimiz belirli bir beğeni perspektifi ile bir gerçeklik ve anlam yaratması, şiirin doğası gereği şiirin piyasa dışında kalmasını sağlasa da, şairin rahat olmadığını söyleyebiliriz: “İnsanlığın yazgısının belirsizliği, 1900'lerden itibaren, Sembolizm dışında başka çıkar yolların aranmasına neden oldu, yeni bir yüzyıl 20. yüzyıl ilk yarısında, üç büyük yanıtın, Hristiyan, (Péguy ve Claudel); pozitivist (Valéry) ve radikal ve anarşist (Apollinaire) ve bu sonra Sürrealizm.”(35) Bu durum elbette anlaşılabilir; şair dervişin dramının insanlık durumundan ayrı olarak ele alınamaması, yükselmekte olan yeni şiirin anlamı ve ahlakına koşuttur, her bir şiir dilsel bir nesne olsa da, meta ile hiçbir ortak özellik taşımaz, eğlence niteliği de yoktur.

Derviş şair, “şiir yazar kimse demek değil; onun ötesinde bir varlık. Şair bir tavidir ve şiirin de üstünde bir yerdedir. Rimbaud'nun dediği gibi başkalarıdır da o. Hem en çok kendi, hem başkaları. Bunun için her şiirde hem de en bireysel şiirde bile şiir düşüncesi ile toplum düşüncesi yan yana, kimi zaman da iç içe bulunur.”(36)

Derviş şair için poetik kimlik, siyasal kimlik ayrımı geçersiz bir ayrım olarak

karşımızdadır. Şairin bir tavır olarak ortaya çıkması, şiirin politik bir tutuma indirgenmesini, onunla açıklanmasını gerektirmez, şiirin kendi yasaları içinde belirli bir beğeni perspektifi ile gerçeklik ve anlam yaratması, bu biçimde olması, politik olarak kimin beğenisi sorusunu da ortaya çıkarır. Kimin beğeni perspektifi ile gerçekliğin bir bölümü dönüştürülecek, bir anlam yaratılacaktır? Bu sorunun yanıtı, Güzel'in kendisini nerede ve kimde göstereceğinde gizlidir: Parasız ve yatılılardan mı söz ediyoruz? Belki de. Ama önce, şairin poetik kimliği ile siyasal kimliğinin ayrımı üzerine gitmeliyiz.

Enis Batur, şairin siyasal kimliği ile şair kimliğini birbirinden ayırmaktadır. Batur, Locke'un "nesne ve nitelik" üzerine görüşlerine benzer biçimde, şair kimliğinin esas kimlik, öbür kimliklerin de, siyasal kimlik gibi, ikincil kimlik olduğunu savunmaktadır. Batur, Ezra Pound, Mayakovski ve Céline örneklerinden hareket ederek, normatif şu sonuca ulaşıyor: "...Ancak, içinde bulunduğumuz bağlamda, sorun şairin faşizme bağlanmış olmasıyla bitmiyor: Her şeyden önce, *bağlanmayı seçerek* yanılmıştır şair: Bağlanabileceği tek rıhtım yapıtıdır."(37)

Batur bu yaklaşımını daha önce alıntı yaptığımız (38) Cemal Süreya'nın şiirin "sürekli bir devrim" olduğu yaklaşımını paylaşıyor. Cemal Süreya'nın bu yaklaşımının yukarıda alıntılanmış "bir tavır olarak şair" yaklaşımı ile ele alınması gerekmektedir. Elbette, şiirin politikaya, felsefeye indirgenmesi, onunla açıklanması olanaksızdır; ancak şiirin politikanın ve felsefenin

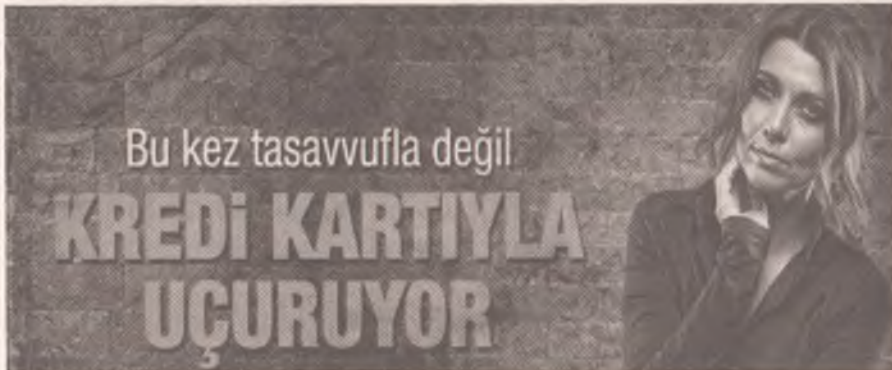
işlevini yüklenmesi olanaklı olmuştur. Şiir, bir yaşam tarzı olarak felsefenin işlevini yüklenebilir; elbette teknik felsefeden söz etmiyoruz; aynı şekilde şiirin bir başkaldırı olarak politikanın işlevini yüklenmesine engel olan bir durum yoktur. Her iki halde de, şiiri şiir yapan özün bu iki işleve indirgenemeyeceği de açıktır. Batur, şairin "poetik kimliği ile politik kimliği" birbirinden, nesnel bir ölçüte göre ayırmamaktadır, yaklaşımı "öyle bir şiir ve şair" olması gerektiği üzerinedir. Sonuç durum ve olgulardan, olması gerekenin çıkarılmasına mantık elvermemektedir. Bununla birlikte, Batur'un getirdiği bu ayrımı, tuhaf bir biçimde, kendi yapıtında kendisinin çürüttüğünü de görüyoruz: Batur, kendini geliştirir ve öğrenirken yazdığı, ama nedense kitabına tekrar değerlendirmeden koymaktan kaçınmadığı bu erken dönem yazısında şöyle yazıyor: "Neden faşizme bağlanmış şair? Şüphesiz, toplumsal bir değişim özlemi, kurulu düzene karşı bir başkaldırı biçimi, köredici bir umuttu bu bağlanmayı doğuran" (39) Batur'a göre, şairin, değişim özlemi, kurulu düzene karşı duruşu bağlanmaya neden olduğuna göre, şairin tavrının gerisinde bu siyasal özelemler yatmaktadır. Bu değişim özlemi, kurulu düzene başkaldırı, Batur'a göre, yanlış bir bağlanmaya da sebep olduğuna göre, şairin bağlanabileceği tek rıhtım da yapıtı olmalıdır.: Bağlanabileceği tek rıhtım yapıtı olduğuna ve şairin değişim özlemi, kurulu düzene karşı duruşu da yapıt üzerinden gerçekleşecektir, bu şiir devriminin sonucu olmalıdır. Bu haldeki bir şiirin ve şairin poetik kimliği ile politik kimliği iç içe geçmek zorundadır: Şiir kendi iktidarını hep

Aklımda bir ödeme aracının nesnesi haline gelmiş bir kızın şafakta parıldamayan elif yüzü geliyor. Ama öte yanda, umut var: Cemal Süreya'nın genel müdürlüğünü yaptığı Darphane'ye, emekli olduktan sonra gidip Darphane işçilerine grev için destek verirken çektiği fotoğrafı düşünüyorum.

muhafaza edecektir, bu politik bir tutumdur. Cemal Süreya'nın söylediğini bir kez daha tekrarlırsak: "Her şiirde hem de en bireysel şiirde bile şiir düşüncesi ile toplum düşüncesi yan yana, kimi zaman da iç içe bulunur."(40) Bu nedenle Batur kendi sonucunu kendisi çürütmektedir; ancak ne yazık ki, bu yaklaşım günümüzde hâkim olmuştur.

Yazar ve şairlerin, poetik kimliği mutlaklaştırıp ondaki politik özü "iskalayan" yaklaşımları özellikle roman yazını alanında "eğlence işine" ağırlık verilmesine neden olmuştur ve olmaktadır. Romanlarını şiirsel damarla da besleyen Oğuz Atay son büyük Türk romancısı mıydı? Bu soruyu yazınıımızdan kaybolup ne yazık ki köşk'te bulduğumuz eleştirmenlere bırakamayız.(41) Bu yazarların özellikle roman yazarlarının durumunda hâkimiyeti Bourdieu yazmaktadır: "Günümüz kentsoyluları, yazıncıya pek az ve ancak acayip, soyları veya yabancı ülkede rehber rolünü üstlendiklerinde gereksinim duymaktadırlar."(42)

Bunu yazarken, aklımda bir ödeme aracının nesnesi haline gelmiş bir kızın şafakta parıldamayan elif yüzü geliyor. Ama öte yanda, umut var: Cemal Süreya'nın genel müdürlüğünü yaptığı Darphane'ye, emekli olduktan gidip Darphane işçilerine grev için destek verirken çektiği fotoğrafı düşünüyorum.(43) Buradan şair ve patron'dan insan bireye ve derviş şaire Cumhuriyet, şair ve iktidar üzerinden yürüebiliriz.

Bu kez tasavvufu değil

**KREDİ KARTIYLA
UÇURUYOR**

IV-Şiir ve şair

Şiir ve şair bağlamında Paris'in etkisi, yayılmıştır, şiir artık her zaman bir devrimdir: Yenidünya özlemi şiirle ayağa kalkan ve ayaklanan şiiri ülkemize de getirmiştir. İnsan ayaktadır. İnsan insan olarak ayaktadır, insanın 19. yüzyıla birlikte yeniden doğuşunun bir anlamı da budur; insan kendisini ve başkalarını anlamak, aralamak zorundadır. İnsan'a bu yöneliş, insanın keşfi, dışımızdaki gerçekliğin yeniden anlamlandırılması çabasıdır. Çünkü, insan olmaksızın anlamın olması olanaklı değildir.

Ülkemiz açısından insanın şiirle ortaya çıktığı, ya da şiirin bir kısmıyla, Garip'le, insana yönelmesi için çağın ortalarına uzanmak ve çağın ortasına akışı beklemek gerekse de, Türk şiirinde Nâzım Hikmet'in çıkışını tam olarak anlama olanağı bulamıyoruz. Ataç'ın, son yıllarında dile getirmese de en büyük Türk şairi gördüğü, Oktay Rifat'a göre apayrı bir çıkış noktası olan, Cemal Süreya'ya göre, şiirini yaşamıyla doğrulamış Nâzım Hikmet'i bu sürecin neresine katabiliriz? Çok ilginç ve şaşırtıcı olan şudur: "Nâzım Hikmet, 1921'de Paris'te bulunan annesinden fütürist şairlerin kitaplarını göndermesini istiyor. Nâzım o sırada Bolu'dadır."(44) Nâzım hâlâ kendi galaksisi içinde dönüyor ve öyle açıklanabiliyor.

Türk şiirinin insana açılması, önce Garip'le sonra da asıl olarak II. Yeni ile

oluyor. Bu açılmanın gerisinde, hem gerçekliği ve anlamını arayan bir çağın sorunlarını yüklenen şairleri görüyoruz. Şairin bu dönemde, patronla/iktidarla ilişkisi, yeni şiirin anlamı bakımından ele alınabilir.

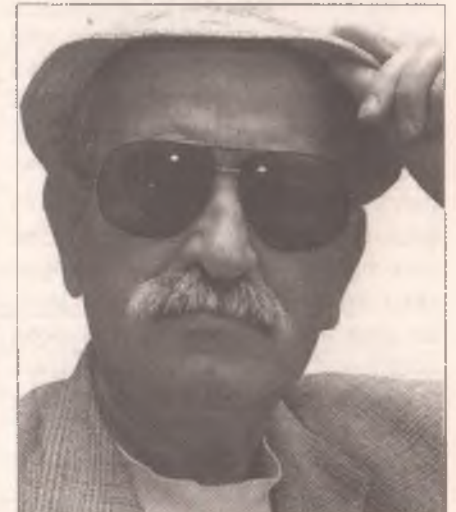
Şair ve patron ilişkisinde iki sürecin özenle ayrılması gerektiğini belirtmiştik. Şair'le patron ilişkisi, bir yanda şiir yaratımıyla başlayan şairin patrona şiirini sunması ve ödüllendirilmesi ile sonuçlanan bir süreci kapsamaktadır. Bu sürecin, birinci alt sürecinde, şiirin yaratım sürecinde, şairin yaratım sürecinin zorunluluğu olarak patronla ilişkisinin olmayacağını ileri sürmüştük: Elbette, has şiir ve şairden konuşuyoruz. Şairinin şiirini sunması sürecinde ise şair, patron karşısında bir kul haline gelmektedir.

Şair ve patron ilişkisi, 19. yüzyılda nitelik değiştirmiştir: Şairin karşısındaki patron, bir sınıf ve iktidar olarak şairi karışına almak zorunda kalmıştır, şair artık kendi şiiriyle yarattığı yeni gerçekçilik ve anlam ile, patronu aşmış, kendisi kendi yasalarına göre işleyen şiir devrimi içinde devinmeyi göze almıştır, çünkü, şair, insanlık durumu üzerine eğilmiştir. Kendi kişisel dramının, bu nedenle, iktisatla çözülmesinin olanaksızlığın da, belki her zamankinden daha da çok farkında olmuştur. Şair, kendi gerçekliği ve anlamı içinde başkalarını da içermiştir. Bu açık olarak şiir devrimi içinde poetik ve politik bir yaşam alanı yaratmakla olanaklı gibi

Parasız ve yatılı bu şairler, çıkışlarında Cumhuriyet'le bir sorun içinde olmamışlardır, devrimle bağları, iktidara ortak olmak değil, onun getirdiklerini kendi gerçeklik ve anlam dünyasına almaktır.

görünmüş ve şair bu alanı derviş olarak yaşamak üzerine kurmaya başlamıştır. Bu şairin iktidar karşısındaki durumu, iktidara eklemelenmeden, iktidarı kendi gerçeğinin ve anlam dünyasının bir parçası olduğu sürece kendisine katması anlamını taşımaktadır. Bu şairin politika dışı olması ile değil, iktidar dışında kalmayı seçmesiyle açıklanabilir, çünkü şairin yarattığı ve içinde yaşamayı seçtiği alan, politikaya da bu alandan yeni bir anlam kazandırmaktadır. Bu tür bir yaşam alanına kimin ihtiyacı var? Bunun yanıtını, Ankara'da, "iyi kalpli üvey ana"da buluyoruz. Ece Ayhan kimlerin ihtiyacı olduğunu yazıyor:

"İkinci Yeni (ben, Sıkı Şiir' diyorum şimdi buna; o başka, ya da 'Sivil Şiir') 1950'lerden sonra, Türkçede, taşradan gelmiş ve çok genç parasız yatılıların oluşturdukları hiç beklenmedik, garip bir biçimde de özgün, çağdaş, çağcı ve önemli bir şiir ve bir düşünce 'sıçraması'dır; yani 13/15 bir akım. Çok özgül bir

Türkiye'nin en yoksul üç şairi de bu derviş şairlerdir: Cemal Süreya, Sezai Karakoç ve Ece Ayhan.

Cemal Süreya: "İsmet Paşa ne demişti Lozan'daki çiçekçi kıza, / Dünyada ne varsa, iste onu demişti."

anlamda belki de bir Mülkiye hareketi, hiç değilse bir Ankara şiir olayı."(45)

1950'lerde Ankara'dan doğup, İstanbul'a daha sonra gelecek olan bu hareket şaşırtıcı bir şekilde 19. Yüzyıl'da Paris'te olduğu gibi, "kentsoyluların ayrıcalığında bulunan yazarlık veya sanatçılık uğraşlarına atılmayı deneyen orta sınıftan ya da halk sınıfından gençlerin" (46) içinde genişleyeceği bir hareket halindedir. Bu yeni derviş şiir/şairin hava aldığı dünya değişecektir, değişmiştir.

Gerçekliğin ve anlamın yeniden inşa edilmesi yükünü üstlenmek zorunda kalan parasız ve yatılılar, kendi yaptıklarının da bilincindedir. Sezai Karakoç, Cemal Süreya'nın şiiri üzerinden bu yeni dönemi anlatmıştır: "Lâleliden dünyaya doğru giden bir tramvaydayız" İşte yeni şiiri özetleyen bir mısra. Bu artık klasik şairin yolculuğuna benzemiyor. (...) Orhan Veli Akımında ise insan, Lâleliden çıkar bir yolculuğa ve tramvaya atlar; ama mutlaka Sirkeci'ye gider. Yeni gerçekçi akımda (çünkü bence, yeni akım, bir çeşit neo-realist akımdır) Lâleliden çıkar yolculuğa tramvayla, ama dünyaya gider."(47) Bu yeni hareketin iki derviş şairine Ece Ayhan da dâhildir, Türkiye'nin en yoksul üç şairi de bu derviş şairlerdir: Cemal Süreya, Sezai Karakoç ve Ece Ayhan.

Ece Ayhan bu yeni "halk çocukları" hareketinin düşünsel düzeyde hızlandırıcı olmuştur, harekete Cemal Süreya ve Sezai Karakoç'la bir gövde kazandırmıştır: Ece Ayhan, bir gün, Necatigil'in çağrılısı olarak bir şiirin analizi için Necatigil'in dersine girer, girmiştir: "rengârenk, el örgüsü kazaklarıyla halk çocuklarını gördüm, tıklım tıklım. Çocuklar Meçhul Öğrenci Anıtı şiirini istiyorlar" (48) diye sevinçle yazar: Şiiri yerine gitmiştir. Şiir şöyle, anımsayalım:

Devletin ve tabiatın ortak ve yanlış sorusu şuydu:

-Maveraünnehir nereye dökülür?

En arka sırada bir parmağın tek ve doğru karşılığı:

-Solgun bir halk çocukları ayaklanmasının kalbine'dir(49)

Bu derviş şair döneminin hem ana gövdesi, hem derviş-şairin hem poetik hem de politik tutarlılığını yaşamıyla doğrulamış derviş şair Cemal Süreya üzerinden şairinin patron'la ilişkisine bakabiliriz. Buna değinmeden önce belirtmek gerekir ki, düşünsel gelgitlerine rağmen Ece Ayhan dahi şöyle yazmıştır: "Bizim öyle Milli Mücadele, Atatürk'le ilgili şiirimiz yoktur. Meşgul olmadık, karşı değiliz, o ayrı, sorunumuz olmadı yani"(50)

Ece Ayhan, burada elbette derviş şairlerden söz ediyor, daha çok da parasız yatılılardan söz ediyor. Kendisini ve yazdıklarını iktidarın nesnesi ve aracı haline getirenleri elbette burada dışarıda tutuyoruz ve devlet memuru olmanın devlet şairi olmak anlamına gelmeyebileceği söyleyebiliyoruz: Cemal Süreya, Sezai Karakoç, Ece Ayhan, Turgut Uyar, İlhan Berk devletten geçmişlerdir.

"İkinci Yeni, özellikle parasız yatılılar (...) 1950 Mayıs'ında iktidara gelen bu ilk sivilere kesinkes karşıydılar ve zamanın ilerici gazetesi olan haftalık Pazar Postası'nda yazıyorlardı..."(51) Bu şairlerin en azından hareketin doğumunda ilerde ve ilerici yönde, Cumhuriyet içinde yer aldıkları konusunda kuşku bulunmamalıdır. Parasız ve yatılı bu şairler, çıkışlarında Cumhuriyet'le bir sorun içinde olmamışlardır, devrimle bağları, iktidara ortak olmak değil, onun getirdiklerini kendi gerçeklik ve anlam dünyasına almaktır. Çünkü yeni şiir dilde, Lautréamont'u anımsayalım, bir devrimdir, devrimde dil sorunu ise hep olmuştur ve yalnızca bu değildir: din de var ve parasız yatılılar, derviş şairler dine de Cumhuriyetin içinden bakmıştır. Derviş şair, fildişi kulelerde değil, kiraathanelerde yazmış kiralık evlerde oturmuştur, bankta yattığı da olmuştur, aşıktan hastaneye kaldırıldığı da. Cumhuriyet, derviş şair için de ancak, derviş şairin kendi gerçeklik ve anlam dünyasında kendine yer bulmak zorunda kalmıştır: iktidarın Behçet Kemal'i hep olmuştur, onları şair

Derviş şair, fildişi kulelerde değil, kiraathanelerde yazmış kiralık evlerde oturmuştur, bankta yattığı da olmuştur, aşıktan hastaneye kaldırıldığı da. Cumhuriyet, derviş şair için de ancak, derviş şairin kendi gerçeklik ve anlam dünyasında kendine yer bulmak zorunda kalmıştır.

saymamakta ısrar etmek boşuna değildir, olmamıştır. Şair derviş Cemal Süreya işte iktidarla böyle ve bu dervişlik üzerinden konuşmuştur:

"İsmet Paşa ne demişti Lozan'daki çiçekçi kıza,

Dünyada ne varsa, iste onu demişti."⁽⁵²⁾

Şöyle devam ediyor Cemal Süreya, kendi gerçekliği ve anlam dünyası içinde iktidarı konumlandırırken: "Doğru mu bilmiyorum; ama İsmet Paşa Lozan'da bir çiçekli kıza ilgilenmiş. (...) Doğru olsun, olmasın, burada söz konusu olan artık benim gerçeğimdir."⁽⁵³⁾ Derviş şairin iktidarla ilişkisi en fazla bu kadardır, daha fazlasına da ihtiyacı yoktur, olmamıştır. Mustafa Kemal de Cemal Süreya'da şöyledir:

"Şu günlerde içkiye düştüm, ondan mıdır bilmem,

Daha çok seviyorum Cansever'i, Uyar'ı, Can Yücel'i.

Bir de Fethi Naci'yi ve elbet Mustafa Kemal'i."

Derviş şair iktidarın ve onun iktisatının en uzağındadır, uzağında kalmıştır. Devletin iktisatının sahiplerini öğrenmiştir: Cemal Süreya, "12 Mart ve 12 Eylül[ün] devletin ve memleketin gizli ve tanınmaz sahipleri olduğunu gösterdiğini," yazmıştır. Cemal Süreya'nın müfettişken karşılaştığı IKSİV olayını da anımsamalıyız!

Rimbaud'un şiirden uzaklaşınca, iktisata, ticarete yönelmesi boşuna değildir; ama Rimbaud köle taciri de olmamıştır.⁽⁵⁴⁾ Derviş şair Cemal Süreya şöyle yazmaktadır: "Bana öyle geliyor ki Sabancı'nın şairi olamaz"⁽⁵⁵⁾ Burada Cemal Süreya, hiçbir şairin Sabancı'nın şairi olamayacağını ifade etmektedir, şimdi, neredeyiz? Derviş şair, açıktır ki, patronu aşmıştır, onu patrona bağlayan tüm geçimsel düzeni yıkmıştır ve yalnız kendi adına da değildir bu, başkaları için de bir tavır söz konusudur: Cemal Süreya

Apollinaire etkisinin en çok görüldüğü Göçebe kitabı için şöyle yazıyor: Göçebe'deki şiirleri 27 Mayıs Devrimi'nden sonra yazıyorum. 1960 (1961?) anayasasının gökyüzünü içime çekiyorum,"⁽⁵⁶⁾ Derviş şair buradan şiirini ve şairliğini, poetikasını, bir politika olarak ortaya koyabiliyor: "Her zaman tam anlamıyla sosyalist bir Türkiye düşündüm. Bugün de özlemim, hatta tutkum ve şiirim o"⁽⁵⁷⁾ Cemal Süreya, Derviş-Şair!

Dipnotlar

1) sherifkayzer@gmail.com

2) Cemal Süreya, *Günler*, YKY, 2002, s. 11

3) Pierre Bourdieu, *Sanatın Kuralları*, YKY Yayınları, Temmuz, 2009, s. 94

4) Comte De Lautréamont, *Maldoror'un Şarkıları*, çev. Özdemir İnce, Kırmızı Yayınları, 2007, s. 19.

5) Arthur Rimbaud, *Ben Bir Başkasıdır*, Kırmızı Yayınları, 2008

6) Arda Denkel, *Anlam ve Nedensellik*, Kabalcı Yayınevi, 1996, s.

7) Halil İnalçık, *Şair ve Patron*, Doğu-Batı Yayınları, 2010, s.

8) Emek gücü-emek tartışması için bkz. İbrahim Korkmaz, *Marx's Economic Law of Motion*, Boğaziçi Üniversitesi, Institute for Graduate Studies in Social Sciences, 2010

9) Yazımız boyunca şair-dervişin tipik örnekleri olarak Cemal Süreya, Rimbaud ve Lautréamont'un dünyasında dolaşmayı deniyoruz.

10) Cemal Süreya, *Sevda Sözleri*, Sıcak Nal Şiiri, YKY Yayınları,

11) Cemal Süreya, *Şapkam Dolu Çiçekle*, Yön Yayınları, 1991, s.56.

12) İnalçık, op. cit., s.17

13) *Ibid.*, s.

14) Nurullah Ataç, *Karalama Defterleri*, Ararken, YKY Yayınları, 1998, s.82.

15) *Ibid.*, s.83

16) Süleyman'ın Baki sanatı karşısında hayranlığı, Baki'yi şeyhülislamığa getirmeye kadar varmıştır. Süleyman'ın Mimar Sinan'ın kendi çağında yaşaması ile de övündüğü yazılmıştır. Sezai Karakoç, *Edebiyat Yazıları*, Dilek Yayınları, 1986, s.8

17) İnalçık, op. cit., s

18) *Ibid.*, s.31

19) Oktay Rifat, *Şiir Konuşması*, Adam Yayınları, 1992, s. 135,145.

20) Mitat Durmuş, *Melih Cevdet Anday Şiirinde Bent/Dize/Anlam Kuruluşunun Görünümleri*, Hüriyet Gösteri, Ekim 2004, s. 78-85, Octavio Paz'ın *Yay ve Lir/Şiir Nedir?* Yapıtından aktarma.(Armoni Yayınları, İstanbul 1995 s.122)

21) Amy Dempsey, *Styles, Schools, and Movements*, Thames & Hudson, London, 2004, s. 83.

22) Bourdieu, op.cit., s. 94

23) *Ibid.*, s. 94.

24) Denkel, op.cit. s. 26

25) *Ibid.*, Wittgenstein'den aktaran Denkel, s. 21

26) Ted Honderich *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford University Press, 1995.

27) Bourdieu, op.cit., s. 94

28) *Ibid.*, s. 94.

29) "1950-1970 boheminin soyadı Eloğlu'dur." Süreya, *Günler*, op.cit. s.150.

30) Walter Benjamin, *Pasajlar*, YKY Yayınları, 2009, s.94.

31) Ne güzel ne iyi, bizde de Sade'i derviş şair Cemal Süreya çevirmiştir.

32) Lautréamont, op.cit., s. 22,24

33) Benjamin, op.cit. s. 95.

34) Cemal Süreya, *Güvercin Curnatası*, YKY yayınları, 1997, s.25

35) David Coward, *A History of French Literature*, Blackwell Publishing, 2004.

36) Süreya, op. cit. s. 98.

37) Enis Batur, *Smokin' Berduş*, YKY Yayınları, 2001, s. 128.

38) Bkz. 10 nolu dipnota dayanak alıntı.

39) Batur, op.cit., s. 128

40) Süreya, op. cit. s. 98.

41) Doğan Hızlan, *Hüriyet*, 28.01.2002

42) Bourdieu, op.cit., s. 98

43) Feyza Perinçek, Nursel Duruel, *Şairin Hayatı Şiire Dahil*, Kaynak Yayınları, 1985

44) Batur, op.cit., s. 157

45) Ece Ayhan, *Şiirin Bir Altın Çağı*, YKY Yayınları, 1983, s. 15.

46) Bourdieu, op.cit. s. 94.

47) Karakoç, op.cit. s.27.

48) Ece Ayhan, *Sivil Denemeler Kara*, YKY Yayınları, 2008,

49) Ece Ayhan, *Bütün Yort Savul'lar*, YKY Yayınları, 2003

50) Ece Ayhan *Sivil Denemeler Kara*. s. 80

51) *Ibid.*, s. 80.

52) Cemal Süreya, *Günler*, op.cit s. 5.

53) Cemal Süreya, *Güvercin Curnatası*, s. 94.

54) Özdemir İnce, *Mahşerin Üç Atlısı*, Doğan Kitap, 2005, s. 39-43

55) Cemal Süreya, *loc. cit.* s.116

56) *Ibid.*, s. 94

57) *Ibid.*, s. 94

Müzikte modern dönem (2)

Çağımız müziğinin başlıca özelliği, müzik sanatının teknolojik gelişmeyle sıkı bağlar içinde bulunmasının getirdiği sonuçlardır. 20. yüzyılda sıçramalı bir gelişim gösteren teknoloji, müziğin çok daha yaygın biçimde dinlenmesini sağlamış, besteci ile dinleyici kitleler arasında yeni bağlar kurmuştur. Modern teknolojinin getirdiği aygıtlar sayesinde müzik, tarihte daha önce yaşanmamış bir yayılma gücü kazanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa'da tarihte görülmemiş bir "savaş karşıtlığı"nın yaygınlaşması sonucu, çığınca bir özgürlük anlayışı yaşanmıştır. Savaşın hemen ertesinde, örneğin müzik sanatında, özgürlükçü yeni akımların belirlediği ilkeleri şu yönleriyle özetleyebiliriz:(1)

1) Nazi rejiminin yanı sıra, faşizmin bütün çeşitlerine yakınlık gösteren siyasal eğilimleri bütünüyle vicdanlarda mahkûm etmek. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı'nın siyasal ve moral yıkımını aşmak amacıyla müziğe yeniden, öncü bir kavrayışla hem de eski kurallara sırt çevirerek başlamak.

2) Dinleyicinin kafasında canlandırdığı "müzik eseri" kavramını estetik açıdan buluşçu katkılarla geliştirmek ve böylece yeni atılımlara olanak tanımak.

3) 1920'lerin yeni-klasikçi akımını noktalamak ve "dizisel" yazıyı geliştirmek.

4) Teknik gelişmelerden yararlanıp elektronik müziğin olanaklarını kullanarak yeni bir "tını dünyası" yaratmak.

Teknolojik gelişme ve müzik

Doğaldır ki çağımız müziğinin başlıca özelliği, müzik sanatının teknolojik gelişmeyle sıkı bağlar içinde bulunmasının getirdiği sonuçlardır. 20. yüzyılda sıçra-

malı bir gelişim gösteren teknoloji, müziğin çok daha yaygın biçimde dinlenmesini sağlamış, besteci ile dinleyici kitleler arasında yeni bağlar kurmuştur. Modern teknolojinin getirdiği aygıtlar sayesinde müzik, tarihte daha önce yaşanmamış bir yayılma gücü kazanmıştır.

Günümüz teknolojisinin iletişim araçlarına kazandırdığı boyutların önemini açıkça görebilmek için, insanlığın çağlar içinde ne gibi basamakları tırmadığını hatırlamakta yarar görüyorum:

1. Müzik yazısının (notanın ya da başka tür işaretlerin) icat edilmediği çağlarda besteciyle seslendirici aynı kişi ya

Faşizmi ve faşizan eğilimleri vicdanlarda mahkûm etmek, savaş sonrası özgürlükçü müzik akımlarının önde gelen ilkelerindendir.

Savaş sonrasının ilginç bir özelliği de savaş yıllarında yurdunu terk etmek zorunda kalan bestecilerin ve müziğin öteki alanlarında görev yapan müzik sanatçılarının ülkelerine dönerek bıraktıkları yerden başlayıp çağdaş müzik stillerini büyük bir coşkuyla geliştirmek istemeleridir.

Avrupa'da savaş sonrası yaşanan yenilikçilik hareketleri de nice acılardan sonra savaşı bir dünyada yaşamının coşkusunu dile getirir.

da kişilerdi. Sestendirilen müziğin tıpatıp yinelenmesi olanaksızdı. Bu yüzden müzikal gelenekler sağlıklı değildi.

2. Müzik yazısının (notasyonun) kullanıldığı çağlarda besteci, "seslendirici"den ayrılmıştır ve müzik eserleri sınırlı sayıda olsa da yayılabilmiş, korunabilmiştir.

3. Nota basımının icat edildiği Rönesans çağından başlayarak eserlerin yaygınlaşması ve tanınması olanağı artmış, müzik kurumlarında birden fazla nota sayfalarının korunabilmesi sağlanmıştır.

4. Ses kaydının yapılabilmesi 19'uncu yüzyılın sonlarından başlayarak önce gramofonun icat edilmesi ve onu izleyen teknolojik icatlardaki gelişmeler, müziğin yayılma olanaklarını olağanüstü artırmıştır.

5. Günümüzde, elektronik ve bilgisayar teknolojisinin her geçen gün, düşlerin bile erişemeyeceği son derece bir hızla gelişmesinin müziğe getirdiği yararlar yaşanmaktadır.

Şu da var ki, müziğin yaygınlaşma olanaklarını ticarî açıdan kullanmakta en

büyük pay, popüler müzik çeşitlerine düşmektedir. Popüler müzikler, halk müziğinin ve sanat amaçlı klasik müziğin yanında, bugün dünya genelinde yüzde doksanı aşan bir yaygınlaşma oranına sahiptir. Bu gerçeklik, klasik müzik dinleyicisinin çok küçük bir dilimle temsil edildiğini gösterir. Ancak şu noktayı unutmayalım: "Eğlence müziği" kapsamındaki popüler müzikler, tarihin bütün dönemlerinde daha yaygın olmuştur. Klasik müziğin anlaşılması ve benimsenmesi ise sayısal ölçütlerle belirlenemeyecek bir nitelik olgusudur.

Konumuza dönelim:

Savaş sonrasında ilginç bir özelliği de savaş yıllarında yurdunu terk etmek zorunda kalan bestecilerin ve müziğin öteki alanlarında görev yapan müzik sanatçılarının ülkelerine dönerek bıraktıkları yerden başlayıp çağdaş müzik stillerini büyük bir coşkuyla geliştirmek istemeleridir. Bilindiği gibi, lânet olası o korkunç savaş yıllarında bütün sanat dallarında olduğu gibi, müzik sanatındaki yaratıcılıklar da

söndürülmüş, daha doğrusu, sindirilmişti. Oysa şimdi, genç kuşağın getirdiği ivmenin de yardımıyla sıçramalı bir yenilikçilik özlemi, beklenenin üzerinde bir güç ve cesaret kazanmıştır. O kadar ki, söz konusu yenilikçi sıçramalar, dinleyici kitleler tarafından pek anlaşılamamış ve sonuçta yeni müzik bestecileri giderek müzik-sever kitlelerden uzaklaşmıştır. Dahası, bestecilerin öncülüğünde ayrı bir "yeni müzik çevresi" oluşmuştur ve bu çevre, yandaş tabanı sınırlı olsa da, kendi bildiğince "yeni müzik etkinlikleri" düzenlemeye yönelmiştir: Festivaller, seminerler, yaz kursları ve benzerleri...

Müzik sanatında yenilikçi devinimleri kınamak tabii ki aklımıza gelmez. İnsanoğlunun yaratıcılığı yerinde saysaydı biz hâlâ kaya kovuklarında yaşıyor olurduk. Gelişimde sıçramaları göze almadıkça sanatın yeni soluklar getireceği düşünülemez. Avrupa'da savaş sonrası yaşanan yenilikçilik hareketleri de nice acılardan sonra savaşı bir dünyada yaşamının coşkusunu dile getirir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Avrupa'da benzer bir özgürlük sevinci yaşanmamış mıydı? Bu konuda aklıma hep Hemingway'nin "Paris Bir Şenliktir" adlı kitabı gelir: Her alanda çılgınca bir barış ve özgürlük coşkusu...

Gelelim savaş sonrası etkinliklere... Avrupa çapında söz konusu etkinlikleri başlatan ana kuruluşun adı, "Yeni Müzik İçin Uluslararası Dernek"tir. Almanca adıyla "Internationale Gesellschaft für Neue Musik" (IGNM).

Bu uluslararası kurumun düzenlediği festival ve öteki türdeki etkinliklerin önde gelenlerini şöyle sayabiliriz:

Darmstadt Yeni Müzik Yaz Kursları (1946'dan başlayarak); Donaueschingen Yeni Müzik Devinimi (1950'den sonra yeniden); Domaine musical (Paris'te 1954-73 yılları arası); Varşova Sonbahar Günleri (1956'dan başlayarak); Royan Festivali (1967); Rescontres Internationales (1972'de Fransa'nın Metz kentinde). (2)

ignm

INTERNATIONALE GESELLSCHAFT
FÜR NEUE MUSIK

Gerçekçi bir bakışla belirtelim: Yeni müzik akımlarının sınırlı bir çevreye seslenmesi sonucunda, orkestraların konser programlarında yeni eserlerin seslendirilmesi de sınırlı kalmıştır. Öte yandan, başlangıç döneminde yeni arayışların getirdiği yeni müzik akım ve stilleri, çok yönlü biçimde özgün adlarla anılmışlardır. Bunların bir kısmı, yeni akım ya da eğilimlerden, bir kısmı da kullanılan tekniklerden kaynaklanan adlardır:

Somut müzik (Musique concrete); Alıntılama, yapıştırma tekniği; Dizisel müzik (12 ton müziğinin 1950 sonrası geliştirilmiş biçimi); Aleotrik müzik (rastlantısal müzik); Angaje müzik; Elektronik müzik; Computer müzik; Geç-dizisel müzik; Minimalist müzik; Yeni-yalıncılık ve benzerleri...

Bu yazıda, yukarıda belirttiğim akım, stil ve teknikleri, bestecilere göre sıralamanın okurlara birçok yönden zorluk çıkaracağını düşünüyorum. Çünkü bir besteci, eserlerinde söz konusu akımlardan birden fazlasına eğilim gösterebildiği kadar, eserlerinde kimi stil ve tekniklerin hepsini birden, ya da birkaçını kullanabilir, hatta eski dönemlerin akım ve stillerinden de yararlanabilir. Bu olgu, okurlarımızın konu hakkında edineceği bilgilerde karışıklığa neden olabilir. Böylesi karışıklıkları önlemek için, savaş sonrasında "öncü müzik" eserleri yazan bestecileri ülkelerine göre ayırmayı daha uygun buluyorum.

Yirminci yüzyılın en değerli bestecileri arasında sayılan Bernd Alois Zimmermann, "Yaşlı bestecilerin en genci, genç bestecilerin en yaşlısı" olarak nitelenmiştir.

Almanya

Savaşın yenik çıkan Almanya, o korkunç savaş yıllarında özellikle sivillere karşı gaddar tutumundan bütünüyle çark ederek müzik sanatına olağanüstü yakınlık göstermiş, yeni müzik akımları konusunda ise Fransa'da Paris Konservatuvarı'ndaki gelişmeleri izlemiştir.

"Alıntı ve yapıştırma" tekniğini kendine özgü bir stille kullanan Alman besteci Bernd Alois Zimmermann (1918-1970), Paris Konservatuvarı'nda Rene Leibowitz'le bestecilik çalışmış bir felsefeciydi. Başyapıtı "Askerler" (1964) başlıklı opera olan bu değerli besteci, savaş yıllarındaki insanlık dışı eylemleri lânetlemiş, geçirdiği bunalımlardan sonra 1970 yılında yaşamına son vermiştir.(3)

1926 doğumlu Hans Werner Henze de bestecilik öğrenimini Paris'te Leibowitz'in öğrencisi olarak tamamlamıştır. Savaşın sonra Almanya'da yaşamayı "alçalma" olarak niteleyen Henze, İtalya'ya yerleşmiş, sosyalist kimliğiyle Avrupa'daki 1968 öğrenci hareketini desteklemiştir. Aynı yıl, Che Guevara'ya ağıt olarak bestelediği "Medusa'nın Sali" adlı oratoryonun gerici çevrelerde uyandırdığı tepkiler üzerine, bu kez "Domuzlar Üzerine Deneme"yi (1969) yazmıştır. Fidel Castro'nun daveti üzerine Küba'ya giden ve orada bir yıl kalarak dersler veren Henze, 20. yüzyılın en parlak bestecileri arasında yer almıştır.

1927 doğumlu Wilhelm Killmayer, "yeni yalıncılık" akımını temsil eden Carl Orff'un öğrencisidir. "Neredeyse çıplak bir tekseslilik ve tartışal ezgiselliği amaçlayan müziğinin oluşumunda, öğretmeni Orff'un etkisi yadsınamaz."(4)

Karlheinz Stockhausen (1928-2007) ise elektronik müziğin önde gelen temsilcisidir. 1953 yılında Almanya'nın Köln kentindeki elektronik stüdyoyu kuran bestecinin, konser müziğinin yeni biçimlerini sergileyen buluşları, çeşitli mekânlarda müzik yapılmasını öngörmüştür.

Ortadoğu ülkelerinde müziğe yetenekli çocukları keşfetmek üzere 1987'de Türkiye'ye gelen ve Fazıl Say'ın Almanya'da burslu olarak öğrenim görmesine

Hans Werner Henze, 20'nci yüzyılın ikinci yarısında çağdaş müziğin en değerli temsilcilerinden biri olarak tanınmıştır.

olanak açan besteci Aribert Reimann (doğ. 1936), Shakespeare'in "Kral Lear" adlı oyunu üzerine bestelediği operayla ve özellikle "Lied" olarak bilinen Alman sanatsal şarkılarıyla tanınmıştır

Avusturya

Okurlarımız, tarih içinde müzik sanatının nice dönemine öncülük eden Avusturya'nın yeni müzik alanında da etkin davranacağını düşünürse haklı çıkarlar. Bu ülkenin savaş sonrasında adını duyuran bestecileri şöyle sayılabilir: Friedrich Cerha (doğ. 1926), Hans Stadlmair (doğ. 1929), Erich Urbanner (doğ. 1936), Klaus Ager (doğ. 1946), Georg Mehlhorn (doğ. 1950).

Öte yandan, "Çağdaş müzik" dediği anda, akla gelen ilk bestecilerden biri, Macar asıllı György Ligeti'dir (1923-2006). Budapeşte Konservatuvarı'nı bitirdikten sonra bu kurumda öğretim üyesi olarak görev alan Ligeti, 1956'da Viyana'ya yerleşerek Avusturya uyruğuna geçmiştir. Bartok'tan sonra Macarların yetiştirdiği en değerli besteci kabul edilen, Köln Elektronik Stüdyosu'nda Stockhausen ile çalışan Ligeti, 1961'de bestelediği "Atmosferler" adlı orkestra eseriyle tınısal süreç bilinciyle şiirsel, yapısal ve renkli bir kompozisyon anlayışına öncülük etmiştir. Ses renkleri düzlemlerini açık biçimde sergileyen "Atmosferler'de olsun daha sonra bestelediği 'Volumina'da olsun uzayan ses yığınlarının aza-

lıp çoğaltması, ya da her bir ses çizgisinin çok küçük aralıklar içinde ağır oynasmalarıyla devinim ve polifoni sağlamaktayken, 1965'te yarattığı 'Viyolonsel Konçertosu'nun son bölümünde devingen oy-lum anlayışı ağır basmıştır.'(5)

Fransa

Yeni müzik akım, stil ve teknikleri yönünden Avrupa ülkeleri arasında Fransa'nın öncelikli bir yeri vardır. Türk Beşleri'yle aynı kuşaktan olan Olivier Messiaen (1908-1992), savaş yıllarında Paris Konservatuvarı'nda kompozisyon profesörü olarak görev yapmaya başlamış, Pierre Boulez, Karlheinz Stockhausen ve Yannis Xenakis gibi bestecilerin öğretmeni olmuştur. Önceleri izlenimci gele-neği geliştirmek isteyen Messiaen, güçlü renkler içeren eserleriyle derin mistisizmini dile getirmiş, "Sonradan doğa sesle-rini ve özellikle ilgilendiği notaya aktarma çabasının ürünü olan ritim ve tını bağdaşmalarıyla yazılı müziğin sınırlarını genişletmiştir."(6) Olivier Messiaen'in 1957'de bestelediği "Tarlakuşunun Şarkısı", bu yaklaşımın parlak örneklerindendir.

Fransa'da elektronik müziğin asıl öncüsü, 1910 doğumlu Pierre Schaeffer'dir. Bu alanda 1948 yılında Fransız Radyosu Deneme Stüdyosu'nda çalışmalara başlayan Schaeffer, bütün seslerin elektronik aygıtlardan sağlandığı, yine bu aygıtlar aracılığıyla değişime uğratılarak elde etti-

ği sesleri kullanarak besteler yapmıştır. Teknoloji geliştikçe yalnızca ürettiği elektronik seslerle yetinmemiş, geleneksel çalgıların seslerini de değiştirebilmiştir.

20. yüzyılda Fransa'nın önde gelen bestecisi Pierre Boulez'dir (doğ. 1925). Aynı zamanda değerli bir orkestra şefi olan Boulez, ülkesinin dışında uzun yıllar orkestra yönetmenliği yapmış, 1971'de New York Filarmoni Orkestrası'nın şefi olduktan sonra, kendi ülkesinde saygınlığı bir anda artmıştır. Boulez, "Burjuva operası ve burjuva konser yaşamına reformlar getirmek amacıyla 'Domaine musical' adlı düzenli konser dizisinin yirmi yıl boyunca Paris'te gerçekleşmesini sağlamıştır."(7) Bu değerli besteci, "müzik estetiği" üzerine yazdığı yazılarla da öne çıkmış, "açık form"un ve "rastlamsal müzik"in uygulamacısı olmuştur.

Fransız uyruğuna geçen Yunan asıllı besteci Yannis Xenakis (1922-2001), müziğin ihtimaller hesabına göre kurulabileceği görüşünden yola çıkarak tını değişimi ve ses yığınlaşmasına yönelmiştir.

İzleyen kuşağın Fransız bestecilerini şöyle belirtebiliriz: Jaen Barraque (doğ. 1932), Gilbert Amy (doğ. 1936), Jean-Claude Eloy (doğ. 1938), Rene Koering (doğ. 1940), Hugues Dufourt (doğ. 1943).

İtalya

Faşizmin zindana attığı çağdaş besteci Luigi Dallapiccola'nın 20. yüzyıl İtalyan müzik evrimine katkıları, yeni müzik hareketinde bir "İtalyan Okulu"nun doğmasını getirmiştir. "İtalya artık egemenliğini opera alanında sürdüren bir ülke olmaktan çıkmıştır. Rossini'lerin, Verdi'lerin, Puccini'lerin çağı sona ermiştir."(8)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çağdaş müzik eserleri veren kuşağın başlıca temsilcileri şu bestecilerdir: Bruno Maderna (1920-1973), Luigi Nono (1924-1990), Luciano Berio (1925-2003), Sylvano Bussotti (doğ. 1931) ve Niccolo Castiglioni (1932-1996).

Bruno Maderna, kuşağının öteki bestecileri gibi "dizisel yöntem"i kullanmıştır.

Luigi Dallapiccola, İtalya'da çağdaş müzik stillerinin gelişimine öncülük etmiştir.

Luigi Nono, 1950'de Almanya'nın Darmstadt kentindeki "Yeni müzik" odağının ilkelerini benimsemiş, dizisel ve elektronik çalışmalara yönelmiştir. Toplumsal ve siyasal olaylara eğilen Nono, "Hoşgörüsüzlük" (1961) ve "Aydınlanmış Fabrika" (1964) adlı iki opera ve Hölderlin'in şiirleri üzerine yaylılar kuarteti için yazdığı "An Diotima" (1980) gibi eserlerle 20. yüzyılın ikinci yarısında müzik dünyasının sosyalist ideolojiyi savunan bestecileri arasına girmiştir.

Luciano Berio, İtalyan Radyo-Televizyonu RAI'nin Milano'daki "Studio di Fologia Musicale" adlı stüdyosunu yönetmiş, fantezi dolu deneysel eserleriyle tanınmıştır.

Sylvano Bussotti, Floransa Konservatuvarı'nda keman, Paris'te resim öğrenimi yapmıştır. Şair Alfred de Muset'in oyunu üzerine yazdığı "Lorenzaccio-Sonfoni" (1972) ve "Kristal Dağ" adlı bale müziği (1974), bestecinin "konulu müzik" anlayışını örnekler.

Niccolo Castiglioni, Milano Konservatuvarı'nı bitirdikten sonra "Darmstadt Yeni Müzik Kursları"na katılmış, Webern sonrası dizi anlayışıyla ilk eserlerini vermiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısındaki besteciler içinde, "En yeniyi ozansı bir dille uyuşturmayı olağanüstü bir seçkinlikle gerçekleştirebilmiş olan Castiglioni, arkadaşları Berio gibi, yarının kapısını daha

Çağımızın dikkate değer bestecilerinden György Ligeti'nin "Etüdler"ini piyanistimiz Toros Can yorumlamış, bu CD Kaydı Fransa'da 4 ödül almıştır.

şimdiden aralayabilmiş bir besteci durumundadır. (9)

İsveç

20. yüzyılda İsveç'in en büyük bestecisi olarak tanınan Karl Birger Blohmdal (1916-1968), İsveçli çağdaş bestecilerden oluşan "Pazartesi Toplantıları"nın kurucusudur. Eserlerinde, önceden tasarlandığı belli olan, çok açık bir anlatım, canlı bir yapısalılık vardır. Önceleri Bela Bartok'un etkisinde kalan Blohmdal, giderek çarpıcı bir ritim anlayışına, çoktonluluğa ve diziselliğe yönelmiş, son döneminde yığınsı müziğin ileri bir temsilcisi olmuştur. Onu izleyen kuşaktan, önderliğini Lars Erik Larsson'un yaptığı besteciler grubu, yenilikçi hareketi sürdürmüştür. Bu grup içindeki Ake Hermanson, tanımlanması zor bir müzik dili kullanmıştır: Kendi anlayışına göre melodiyi elden kaçırmayan bu besteci, tekniğini giderek yığınsal müziğe dönüştürmüştür.

1928 doğumlu Bengt Hambreus da yığınsal müzik tekniğini kullanan araştırmacı bir bestecidir. 1943 doğumlu Arne Mellnas, rastlantısal müziğin İsveç'teki temsilcisi kabul edilir. Laponyalı Bo Nilsson (doğ. 1937), kendi kendini yetiştirmiş bir bestecidir. Bu ilginç sanatçı, Webern sonrası dizisel çalışmalarıyla "dâhi çocuk" olarak henüz ilk gençlik yıllarında dikkatleri üzerine çekmiştir. 1943 doğumlu Daniel Börtz, biçimselliği önemseyen bir senfonicidir. 1947 doğumlu Andres Eliasson ise içe dönük, gizemli bir duygulukla bestelemiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki İsveç, yeni müzik stil ve tekniklerini benimseyen bestecileriyle "çağdaş bir ekol" yaratmayı bilmiştir.

Polonya

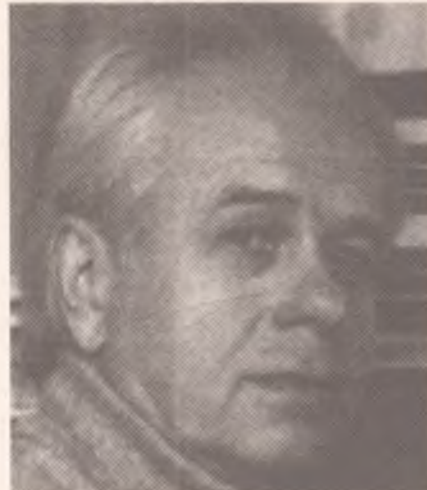
Çağdaş müzikte Avrupa düzeyini temsil eden ve kendi ekolünü kuran başka bir ülke de Polonya'dır. Savaştan sonra müzik alanında olağanüstü bir evrim gerçekleştiren Polonyalı besteciler, İtalya'da olduğu gibi, ileri bir "Polonya Okulu"nu temsil ederler.

Çağdaş Polonya Bestecilik Okulu'nun önde gelen temsilcisi Witold Lutosławski, orkestra şefi yönüyle de etkin olmuştur.

Başlangıçta ulusal ve yeni-klasikçi akımları benimseyen Witold Lutosławski (1913-1994), Varşova Konservatuvarı'nda keman ve kompozisyon öğrenimi görmüş, ayrıca Varşova Üniversitesi'nde matematik öğrenimini tamamlamıştır. Savaştan sonra Polonya Radyosu'nda görev alan Lutosławski, kompozisyon çalışmalarına ağırlık vererek adını yurt dışında da duyurmuştur. Bu bestecinin, 20. Yüzyılın ikinci yarısında yeni müzik tekniklerinin olanaklarını buluşçuluğuyla zenginleştirdiği söylenebilir.

Kazimierz Serocki, (1922-1981), önceleri genişletilmiş dizi anlayışına yakınlık duymuş, "Varşova Öncü Müzik Topluluğu" için 1970'te yazdığı "Swinging Music" ile uluslararası düzeyde bir besteci olduğunu kanıtlamıştır.

Sovyetler Birliği'nde 1950'li yıllardan itibaren yükselen aydın hareketinin en değerli bir temsilcisi olan Edison Denisov, çağdaş bestecilik stillerini başarıyla kullanmıştır.

Polonya Okulu'nun en değerli bestecilerinden sayılan Kriztov Penderecki (doğ. 1933), "Varşova Sonbaharı" adlı yeni müzik festivalinde seslendirilen yapıtlarıyla sivrilmıştır. 1961'de bestelediği "Hiroşima Kurbanlarına Ağıt", bir başeserdir. Bu eserinde Penderecki, 1945 yılında ABD'nin Hiroşima'ya attığı atom bombasının yürekler acısı sonuçlarını, insanlık vicdanında sorgulamıştır. 1967'de bestelediği Hitler döneminin Auschwitz Toplama Kampı'nı konu alan oratoryo ise bütün dünyada yankılar uyandırmıştır. (10)

Sovyetler Birliği

1960 yılından başlayarak Sovyetler'de besteciler, yeni müzik akımlarına ayak uydurmuşlardır. Bu bestecilerin çoğunluğu 1930 yılı sonrasında doğmuştur.

Matematik öğrenimi yapmış olan Edison Denisov (1929-1996), 1950'li yılları izleyen aydın hareketinin önemli bir temsilcisi sayılır. Matematik öğrenimini izleyen dönemde Moskova Konservatuvarı'nın kompozisyon bölümünü bitiren Denisov, başlangıçta tonal sistemin olanaklarını araştıran ilginç çalgı müziği eserleri bestelemiştir. Bestecinin lirik karakter taşıyan eserlerinin kimi yerde izlenimci renklere büründüğü, yeni tını arayışları ve değişken süreçlerde özgür girişlerin getireceği rastlamsallığı da içeren bir müzik öngördüğü kabul edilir. 1990-91 yıllarında Paris'te IRCAM'da görev alan Denisov, orkestra ve oda müziği eserlerinde 12-Ton tekniğini ve rastlamsallığı, dinleyicisini saran bir müzik yaratarak kullanmış, Sovyetler'de çağdaş besteciliğin kişilikli örneklerini vermiştir. Bütün bu teknik ve stillere yönelirken Rus folklorundan aldığı öğeleri de eserlerinde duymuştur.

Rodion Şchedrin (doğ. 1932), önceleri geleneksel müzikler yazmış, Sovyetler Birliği'nde yaptığı geziler sırasında topladığı halk müziği gereçlerinden yararlanarak özgür bir armoni anlayışına yönelmiştir. 1974 yılında Sovyetler'de Besteciler Birliği'nin başkanlığına seçilen Şchedrin, 1981'de "Sovyetler Birliği Halk Sanatçısı" unvanıyla onurlandırılmıştır.

(Tam da burada aklımıza Türkiye'deki "Devlet Sanatçısı" unvanı geldi ve ister istemez şu kısacık değerlendirmeyi yapacağız: "Devlet Sanatçısı", devlet aygıtının buyruğundadır; "Halk Sanatçısı" ise halkın...)

Alfred Şnitke (1934-1998), gençlik yıllarında bestelediği keman ve piyano sonatında, geleneksel form anlayışını pek bozmadan dizesel yönetime yakınlık göstermesiyle öne çıkar.

Azerbaycanlı Arif Melikov (doğ. 1933), "Nâzım Hikmet'in "Ferhat ile Şirin" oyununun konusuna dayanarak 25 yaşındayken yazdığı "Bir Aşk Öyküsü" balesinin 1961'de Leningrad'da sahnelenmesiyle ün kazanmıştır. "Bu eser, temel olarak bağlı kaldığı makamsal anlayışın ilgi çekici parlak bir orkestralamayla birlikte, müziğin yer yer bitonaliteye (çift tonluluğa) kaymasına ve üstelik melodik çizginin belirli hiçbir halk ezgisine dayanmamasına karşın, makamsallığa bağlı kalınmaksızın da yerellik havası verilebileceğinin örneği olması bakımından ilgiye değerdir." (11)

Amerika Birleşik Devletleri

Avrupa müziğinin bir uzantısı olan ABD'nin, gerçek anlamda kendi müzikal yaşamını kurabilmesi, 20. yüzyıla birlikte başlar. Meslekî ve amatör müzik kurumlarının artarak yaygınlaşması sonucunda, bu ülkedeki müzik yaşamı, Avrupa ülkelerine yaklaşan bir düzeye gelmiştir. New York'taki Juilliard Müzik Okulu, Boston Senfoni, Chicago Senfoni, New York Filarmoni ve Metropolitan Operası gibi kurumlar, Avrupalı müzikçileri özendiren düzeyli müzik odaklarıdır.

Charles Ives sonrası ABD'nin yeni müzik ortamında yetişen başlıca bestecilerin ilki John Cage'dir (1912-1992). Rastlamsal müzik anlayışının kapısını açan Cage'in başka bir özelliği de geleneksel müzik yazısı olan notasyonun yerine "grafik yazı"yı getirmesidir. Grafik notasyon, deneysel beste çalışmalarının yazıya dökülmesi gibi gözükmesine karşın, aslında modern müzikteki değişimin işaretlenebilmesi zorunluluğundan doğmuştur. "Geleneksel müzik yazısı, eser

Rus besteci Rodion Şchedrin, "Halk Sanatçısı" unvanıyla onurlandırılmış, 1974'te Sovyet Besteciler Birliği'nin başkanlığına seçilmiştir.

içindeki ses ve susma sürelerini ancak belirli ritim kalıpları içinde ifade edebilmekte, bu nedenle de belirli ölçüler içine alınamayan kolay bir ezgiyi bile (örneğin halk müziğimizdeki uzunhavaalar gibi), tam olarak saptayamamaktadır." (12) Bu yetersizliğe yeni müziğin örgü, biçim, tını, seslendirme ve yönetme tekniklerindeki açıklamalar da eklenince, geleneksel işaretlerle yazma olanağı kalmamaktadır. "Grafik yazı" bu gereksinimden doğmuş işaretler bütünüdür.

Cage kuşağından sonra, Morton Feldman (1926-1987), Lukas Foss (1922-2009), George Crumb (doğ. 1929) ve Philip Glass (doğ. 1937) gibi besteciler yeni stil ve teknikleri kullanmışlardır.

Amerikalı çağdaş besteci George Crumb, Pulitzer ödülü ile onurlandırılmıştır.

Minimalizm akımını temsil eden George Crumb, tek sesliliğe yakınlaşan bir yalınlığı denemiş, tını ve ritimlerin değişimlerinden yararlanarak müzikal derinliğe ulaşmayı öngörmüştür.

Juilliard Okulu'nu bitirdikten sonra Hintli sitar sanatçısı Ravi Şankar ile çalışmalar yapan Philip Glass ise "Einstein Plajda" (1976) ve Gandi'yi anlatan "Satyagraha" (1979) adlı operalarıyla New York'taki ünlü Metropolitan Operaevi seyircilerini sürprizler içeren minimalist müziğiyle etkilemiştir.

Okuduğunuz bu yazıyla Avrupa müzik kültürü tarihine özet bir bakış olan yazı dizisini tamamlamış oluyor muyum? Hayır. Türkiye'siz bir Avrupa müzik kültürü düşünülemez! Böyle bir anlayış, cumhuriyetimizin müzik alanında yaptığı atılımlar sonucunda birçok yönden Avrupa müzik kültürü düzeyine geldiğimizi yadsımak olur. Cumhuriyetin öngördüğü "Türk müzik inkılabı"yla bugün, bestecilerimizle yorumcularımızla kurumlarımızla dünyanın ileri ülkeleri arasına girmiş bulunuyoruz, bu gerçeği unutulabilir miyiz?

Eylül sayısındaki yazımı, Türkiye'ye ayırıyorum.

Dipnotlar

- (1) Ahmet Say, "Müzik Tarihi", Müzik Ansiklopedisi Yayınları, 7. basım, Ankara, 2010.
- (2) Ahmet Say, a.g.e.
- (3) Ahmet Say'ın hazırladığı 4 ciltlik Müzik Ansiklopedisi'nde Ertuğrul Oğuz Fırat'ın yazdığı "Çağdaş Müzik" maddesi, 12. basım, Ankara, 2002.
- (4) A. Say, Ertuğrul Oğuz Fırat'ın yazdığı "Çağdaş Müzik" maddesi.
- (5) A. Say, a.g.y., Ertuğrul Oğuz Fırat'ın yazdığı "Çağdaş Müzik" maddesi.
- (6) İlhan Mimaroglu, "Müzik Tarihi", Varlık Yayınları, İstanbul, 1990.
- (7) dtv-Atlas zur Musik, cilt 2, Münih, 1994.
- (8) İlhan Mimaroglu, a.g.y.
- (9) A. Say, a.g.y., Ertuğrul Oğuz Fırat'ın yazdığı "Çağdaş Müzik" maddesi, cilt 2, Ankara, 2002.
- (10) dtv-Atlas zur Musik, cilt 2.
- (11) A. Say'ın 4 ciltlik Müzik Ansiklopedisi'nde Ertuğrul Oğuz Fırat'ın yazdığı "Çağdaş Müzik" maddesi.
- (12) A. Say, a.g.y., Adnan Atalay'ın yazdığı "Müzik Yazıları" maddesi, cilt 3, Ankara, 2002.

Tıp: Öncesi ve Ötesi

Gebeliğin sonlandırılmasına tarihsel ve etik bir bakış

Tehlikeli Vera Drake'lere açılan yol

Gebeliğin sonlandırılmasına ilişkin düzenlemelerin geniş toplumsal uzlaşısı ile yapılması en ideal yöntemdir. Bu konu hakkındaki görüşler bireysel, toplumsal, coğrafi ve dönemsel olarak değişebilir. Ancak insan olmakla doğuştan kazanılan hakları ve insanlık onurunu hiçe sayan manevi ve toplumsal baskı yaratmak amaçlı girişimler, anayasa ile güvence altına alınmış bireysel özgürlükleri temelinden sarsacak ve toplum barışını tehlikeye atacaktır.

Bir filmin düşündürdükleri

Son Sahne:

Stan, Sid, Ethel ve Reg mütevazı evlerinde, yemek masasının etrafında sessizce oturmaktadırlar. Yoğun bir karamsarlığın ve sadece çay fincanlarının tıkırtılarının hâkim olduğu sahne tek bir söz söylenmeden kararır ve seyirciyi kendi düşünceleri ile baş başa bırakır.

Seyircinin kendi düşünceleri bir önceki sahnede sarf edilen ve filmin son sözleri ile yönlendirilmiştir aslında: "Nereye gittiğine dikkat et Drake".

Yıl 1950'dir.

Bütün dünya gibi Londra da büyük savaşın travmasını atlarmaya çalışmaktadır. Bir yanda savaş sonrası normalleşme çabaları, sinema, eğlence sürüp giderken, diğer yanda karanlık, klostrofobik sokaklar, savaştan yeni çıkmış bir ülkenin bitkin ve fakir insanları, karabor-

sacılar, bir çift naylon çorap karşılığı bir paket çay için yapan anlaşmalar...

Gittiği yola dikkati çekilen Drake kimdir peki?

Vera Drake küçük bir dairede kocası Stan, oğlu Sid ve kızı Ethel ile yaşamaktadır. Sakin ve sevgi dolu Stan otomobil

Vera'nın ailesinin bilmediği ikinci bir yaşantısı vardır ve bu gizli hayatında da son derece yardımseverdir yine. Hatta para da almamaktadır yaptığı yardımlardan. Kendi deyimiyle "başı derde girmiş" kızlara yardım etmektedir. O bir "abortonist", yani düşük yaptıran kişidir ve bu iş o yılların İngiltere'sinde yasaktır.

Vera Drake, kürtajın yasak olduğu 1950'lerin İngiltere'sinde, yasağın yarattığı çarpık sonuçlara ayna tutuyor.

tamirciliği yaparken, yaşamayı seven Sid bir terzi çırağıdır. İçine kapanık bir kız olan Ethel ise bir ampul fabrikasında işçidir. Elleri geçen az miktarda para zengin olmalarına yetmemekle birlikte ortalama bir hayat sürdürmelerini sağlamaktadır. Evlere temizliğe giden Vera, her gün bir yandan yaşlı annesini ziyaret ederken, diğer yandan da hasta komşusuna yardım etmektedir. Damat adayı Reg de, iyi beslenemediği için akşam yemeğine çağrılan mahalle sakinlerinden birisi olarak girmiştir ailenin hayatına zaten.

Stan'ın kardeşi Frank'a söyledikleri kişiliğini özetler Vera Drake'in: "Pirlanta gibi kalbi var".

Ama filmi özetleyen sözler Frank'ın (biraz da kendini bu halk tabakasının üstünde görme gayreti içinde olan) karısı Joyce'dan gelecektir: "Çok işgüzar bir kadın. Bir gün başını derde sokacak."

Joyce her ne kadar bu sözleri ön yargıyla sarf etmiş olsa da haklılığı kısa sürede ortaya çıkar. Vera'nın ailesinin bilmediği ikinci bir yaşantısı vardır ve bu gizli hayatında da son derece yardımseverdir yine. Hatta para da almamaktadır yaptığı yardımlardan. Ancak bu kez yardım ettikleri hasta komşular değildir.

Kendi deyimiyle "başı derde girmiş" kızlara yardım etmektedir. O bir "abortonist", yani düşük yaptıran kişidir ve bu iş o yılların İngiltere'sinde yasaktır. Gerçekten de bir gün başının derde girmesi işten bile değildir.

Yardım sahneleri hep aynıdır: Çaydanlıkta kaynatılan su, havlu, çinko bir kap, dezenfektan, sabun, rende ve hamile kadınların birinin rahminden çıkıp diğerinin rahmine giren kauçuk bir çift taraflı pompa, gerçek bir saatli bomba yani. Karşıda endişe içinde her yaştan, genellikle çalışan veya orta-alt sınıf hamile kadınlar ve hep aynı tema üzerine olan soruları: "Ölmeyeceğim değil mi?". Cevap da neredeyse hep aynıdır: "Merak etme, bir iki gün içinde tuvalete gideceksin ve bir kuş gibi hafifleyeceksin."

Bu arada Vera'nın temizliğe gittiği evlerden birinin kızı olan Susan (babası Savunma Bakanlığı'nda görevlidir) erkek arkadaşı tarafından tecavüze uğrar ve hamile kalır. Onun da isteği en kısa zamanda ve ailesinin haberi olmadan bu "dert"ten kurtulmaktır.

İşte tam burada filmin diğer katmanı ortaya çıkar. Parası olmayan kadınların hayatlarını tehlikeye atarak aldıkları "yardım" ve bu konuyu (doktorla pazarlık

yaparak ve çocuğu doğurması durumunda psikolojisinin bozulacağı üzerine bir rapor da düzenlenerek) konfor içinde bir klinikte halletmenin mümkün olduğu gerçeği ile yüzleşir seyirci.

Susan ile isimsiz bir kızın (özellikle isimsiz ve zenci) kürtajları eşzamanlı gösterilir: Biri tek bir somyanın olduğu küçük bir evde, diğeri lüks bir ev-klinikte; bir yanda çinko su kabı, diğer tarafta tüylü, şık ev terlikleri...

Filmin buradan sonrası yokuş aşağı gider. Joyce'un kehaneti gerçekleşir: Vera'nın "yardım ettiği" kızlardan biri ölümünden döner.

Seyirci ana temayı kavramış ve sorgulamaya başlamıştır: 1950'lerin İngiltere'sinde resmen yasak olmasına rağmen bir grup "kılıfına uydurarak" ve sağlıklı koşullarda kürtaj yaptırırken, diğerleri her an ağır enfeksiyon, perforasyon (rahmin delinmesi) riski ile karşı karşıyadır. Aradaki tek fark para ve mevkidir.

Sözlüklerin gözünden düşük

Başrolde Imelda Staunton'ın mükemmel oyununa, Jim Broadbent ve Heather Craney'in eşlik ettiği ve 2004'de Venedik Film Festivali'nde Altın Arslan ve en iyi kadın oyuncu ödülleri alan; 2005'de en iyi yönetmen, en iyi kadın oyuncu ve en iyi senaryo dallarında Oscar'a aday olan Mike Leigh'in "Vera Drake"ini burada keselim ve henüz seyretme fırsatı bulamayanların keyfini kaçırmayalım.

1950'lerin İngiltere'sinde

resmen yasak olmasına rağmen bir grup "kılıfına uydurarak" ve sağlıklı koşullarda kürtaj yaptırırken, diğerleri her an ağır enfeksiyon, perforasyon (rahmin delinmesi) riski ile karşı karşıyadır. Aradaki tek fark para ve mevkidir.

Anne adayının rahmine iki hafta içinde tutunan zigotun döllenmeden itibaren 8. haftaya kadarki durumu olan embriyo aşamasında bazı karakteristik insan oluşumları ilkel olarak ortaya çıkar ve beyinde elektriksel aktivite kısmen başlar. 8. haftadan doğuma kadarki aşama olan fetüs, güncel olarak 20.-28. haftalardan itibaren rahim dışında yaşama yeteneği kazanır.

Webster Sözlük düşüğün tanımını şöyle yapıyor:

Abortion: The termination of a pregnancy after, accompanied by, resulting in, or closely followed by the death of the embryo or fetus: a) spontaneous expulsion of a human fetus during the first 12 weeks of gestation—compare miscarriage; b) induced expulsion of a human fetus c) expulsion of a fetus of a domestic animal often due to infection at any time before completion of pregnancy.

Embriyo veya fetüsün ölümüne neden olan veya ölümüne eşlik eden veya ölümünün hemen ardından gebeliğin sonlandırılması işlemi: a) döllenmenin ilk 12 haftası içinde insan fetüsünün kendiliğinden dışarı atılması —spontan düşük ile karşılaştırınız; b) insan fetüsünün yapay yöntemlerle dışarı atılması; c) evcil hayvanlarda sıklıkla enfeksiyona bağlı olarak gebeliğin tamamlanmadan fetüsün dışarı atılması. (Bu tanımlarda "expulsion-itilme" kelimesi, cerrahi bir girişim olan "curettage-kazımak" kürtaj kelimesinden farklı olarak rahimin kasılmaları sonucu dışarı atılmayı tarif etmektedir.)

Prof. Dr. Utkan Kocatürk'ün Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü'nde ise dü-

şük; *gebeliğin, fetüs rahim dışında yaşama yeteneğini kazanmadan önce kendiliğinden sona ermesi ya da tıbbi sebepler veya istek sonucu sona erdirilmesi; özellikle embriyo ve fetüsün 20. gebelik haftasından önce uterustan dışarı atılması; çocuk düşürme; düşük yapma olarak tanımlanıyor.*

Tıbben; yeni bir canlı meydana getirmek üzere sperm ve ovumun birleşerek genetik kodları da içeren 23 çift kromozomlu bir hücre (zygote—zigot) oluşturması döllenme (conception) olarak adlandırılmakta. Anne adayının rahmine iki hafta içinde tutunan zigotun döllenmeden itibaren 8. haftaya kadarki durumu

olan embriyo (embryo) aşamasında bazı karakteristik insan oluşumları ilkel olarak ortaya çıkar ve beyinde elektriksel aktivite kısmen başlar. 8. haftadan doğuma kadarki aşama olan fetüs, güncel olarak 20.-28. haftalardan itibaren rahim dışında yaşama yeteneği kazanır.

Makalede gebeliğin sonlandırılması temel amacına yönelik olarak düşük ve kürtaj kelimelerinin zaman zaman birbirinin yerine kullanıldığını belirtmeliyim.

Antik Dönem ve Ortaçağ'da düşük

Düşüğün yazılı kayıtları Antik Çin ve Mısır tıbbına kadar uzanır. Bilinen ilk kayıtlardan birisi Çin sarayındaki gözdelere

yapılan düşük/kürtajlara ait. M.Ö. 1500'lü yıllara ait Ebers Papirüsü'nde de Antik Mısır'daki düşük yaptırma yöntemlerine ait bir takım bilgiler bulunmakta. M.Ö. 1800'lü yıllara ait Kahun Papirüsü'nde doğum kontrol amacıyla kullanılan vajinal fitillere ait bilgilere rastlanmakta.

Aristoteles "Politika" ile antik Yunan kaynaklarında gebeliğin önlenmesinden bahseden (fetüs erkek çocuk için döllenme sonrası 40, kız çocuk için 80 günde yaşamaya başladığı için gebelik bu süreden önce sonlandırılmalıdır) ilk yazar olurken, M.S. 2. yüzyılda yaşamış olan dönemin ünlü hekimi Efesli Soranus gebeliğin önlenmesi üzerine ayrıntılı bilgiler verir.

Hippokrat yeminindeki "kadına düşük yapmasına neden olabilecek uygulamalarda bulunmayacağım" anlamına gelen sözleri, o dönemdeki Yunan uygarlığının ya da Hippokrat'ın kendisinin kürtaja karşı olması nedeniyle mi, yoksa şefkatli bir hekim olan Hippokrat'ın kadının hayatına mal olabilecek bu uygulamayı ehil olmayan ellerin yapmasını engellemek için mi sarf ettiği tartışma konusu olmaya devam etmekte. Hippokrat'ın eserlerinde yer alan ve düşük için kullanılan aletler ve bitki reçetelerine bakılacak olursa ikinci önermenin doğruluğu daha kuvvetle olası görünüyor.

Roma İmparatorluğu döneminde nüfusun artması ve beslenme imkânlarının azalması ile nüfusu kontrol altına almak için birçok yöntemler geliştirilmeye başlanır. Bu yöntemler arasında bitkiler, keskin aletler, karına basınç yapma gibi uygulamalar ön plana çıkmakta.

Yahudi kaynaklarında genel olarak çok çocuk yapma övülürken, geri çekilme yönteminin kötülenmesi, bu yöntemin onlar tarafından da bilindiğini gösterir.

Hristiyanlığın yükselmesi ile Avrupa'da cinsel yaşama toplumsal düzenlemeler gelir, kürtaj ise ayıplanan bir girişim olarak anılmaya başlanır. Ancak yine de Ortaçağ'da özellikle folklorik tıp büyük ilerlemeler kaydeder ve gerek oral gerekse de vajinal uygulanabilen

M.Ö. 1500'lü yıllara ait Ebers Papirüsü'nde de Antik Mısır'daki düşük yaptırma yöntemlerine ait bir takım bilgiler bulunuyor.

bitkisel kökenli kontraseptiflerle (doğum kontrolü sağlayan kimyasallar) düşüğe neden olan maddelere ait dev bir birikim oluşur. Doğum kontrolü ve gebeliğin sonlandırılması genel olarak kadınların egemenliğindeki bir eylemdir. Bu dönemde ebelerin çoğu cadı suçlamasına maruz kalır ve engizisyonun pençesinden kendisini kurtaramaz.

Erken Hristiyanlık dönemindeki kürtaj karşıtı anlayış günümüz Roma Katolik Kilisesi'nde devam etse de, Kilise artık erken dönemdeki düşüklere zımnen izin vermekte ve kürtaj karşıtı söylemlerde aktif rol oynamamaya özen göstermekte. Ayrıca henüz tam olarak şekillenmemiş fetüsün tahliye edilmesinin "cinayet" olduğu konusunda da Kilise ikiye bölünmüş gibi durmakta.

Rönesans'ta üniversitelerin açılması, hekimlerin halk tıbbı birikimi ile ilişkisinin önemli ölçüde kesilmesine neden olur. Ancak yine de bu bitkiler üzerinde yapılan araştırmalar, çoğunun doğum kontrolü ve düşük konusundaki etkinliklerini kanıtlayacaktır. Böylece hekimler hamileliği önlemek veya sonlandırmak için kimyasal maddelerin kullanılabileceğini fark ederler ve bu da yeni bir dönemin başlangıcını işaret eder.

Erken Hristiyanlık dönemindeki kürtaj karşıtı anlayış günümüz Roma Katolik Kilisesi'nde devam etse de, Kilise artık erken dönemdeki düşüklere zımnen izin vermekte ve kürtaj karşıtı söylemlerde aktif rol oynamamaya özen göstermekte. Ayrıca henüz tam olarak şekillenmemiş fetüsün tahliye edilmesinin "cinayet" olduğu konusunda da Kilise ikiye bölünmüş gibi durmakta. Protestanlık ise korunma ve gebeliği sonlandırma yöntemlerine Katoliklerden daha sıcak bakmakta.

Erken dönem Müslüman öğretisinde, "ruhun fetüse girdiği dönem"den (döllenmeden sonraki 40-120 gün) sonra kürtaj yasaklanmışsa da, bu süre konusunda din bilginleri arasında tam bir fikir birliği oluşmuş değil.

Yakın dönem

Her ne kadar yerel kültürün ayıpladığı bölgelerde bireyler düşüğe karşı bir tutum geliştirmiş olsa da, bu konuda daha doğru bir fotoğrafın çekilebilmesi için dünya çapındaki kriminal kürtaj uygulamalarını göz önüne almak gerekli. Yasal düzenlemelerin katılığı nedeniyle geçmişte dünya çapında çok düşük oranlarda (o da sadece tedavi amaçlı) kürtaj uygulaması yapılmaktayken, yine de 1960'larda ABD'deki 30-50 yaşlarındaki evli kadınların %30-50'sinin kürtaj yaptırdığı tahmin edilmekte. İngiltere'de 1967'de onaylanan Kürtaj Yasası ile kadınlar hem sosyal hem de tıbbi olarak çok daha sağlıklı şartlarda kürtaj olanağına kavuştular.

Hala yürürlükte olan Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'un 5. maddesi, on haftayı geçmiş gebeliklerin sonlandırılmasına ancak annenin hayatını tehdit ettiği veya edeceği veya doğacak çocuk ile onu takip edecek nesiller için ağır sakatlığa neden olacağı durumlarda, kadın hastalıkları ve doğum uzmanı ve ilgili daldan bir uzmanın objektif bulgulara dayanan gerekçeli raporları ile izin vermekte.

ABD'de kürtaja ait ilk tepkiler 20. yüzyılın ortalarına doğru cinsel özgürlük söylemleri ile birlikte harekete geçer. Eyaletler arasında uygulama farkları olsa da ABD'de genel olarak 1800'lerde yasaklanan kürtaj, 1900'lerin başında American Medical Assosiasion'ın moral ve sağlık açısından zararlı olduğunu ilan etmesiyle yerini iyice sağlamlaştırdı. Artık kürtaj sadece hekimin gerekliliğine karar vermesi durumunda uygulanacaktır. 1973'de 21 yaşındaki hamile bir kadın olan Jane Roe'nun kürtaj hakkı için açtığı dava, aksi yönde mücadele eden avukat Henry Wade'in kaybetmesiyle sonuçlanır. "Roe Wade'e Karşı" adıyla tarihe geçen dava sonucu, Yüksek Mahkeme bütün eyaletlerde kadınların çocuk sahibi olup olmamaya hekimiyle birlikte karar verebilme hakkına sahip olduklarına hükmüne varır.

İngiltere'de 1803 yasasında fetüsün rahimde hayat belirtisi göstermesinden sonraki kürtajlarda ölüm cezası öngörülürken, 1837'de "hayat belirtisi" ibaresi ve ölüm cezası kaldırılır. 1861'de Kişiyi Karşı İşlenen Suçlar Yasası kadının düşük yapmasına sebep olacak alet, zehir/zararlı madde sağlayanların kim olur-

sa olsun (sağlık personeli dâhil) cezalandırılmasını öngörür. 1920'lerde "annenin hayatını kurtarmak" amaçlı kürtaj yasal hale gelir. Filmde Susan'ın psikolojisinin bahane edilmesi ile ifade edilen "kılıfına uydurma" işlemine imkân tanıyan yasa, 1938'de "R Bourne'ye Karşı" adıyla bilinen dava sonucunda tecavüze uğrayan 14 yaşındaki kızın mental durumunu olumsuz etkilediği için kürtaja izin verir. Nihayet 1967'de çıkan yasada, belli koşullar altında iki doktorun imzası ile kürtaj olanaklı kılınır.

İslam ülkelerinde de 1900'lerin başında itibaren doğum kontrol yöntemleri üzerine yazılar yazılmaya başlanır.

Türkiye'de durum

Türkiye'de 1970'lerde başlayan kürtaj tartışmaları, yapılan çalışmalarla ancak 1983'de çıkarılan ve hala yürürlükte olan 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun ile sonuç verir. Nüfus planlaması esaslarını, gebeliğin sona erdirilmesi ve sterilizasyon işlemlerini, acil mü-

dahale halleri ile gebeliği önleyici ilaç ve araçların sağlama, üretme ve saptanmasına ilişkin konuları düzenleyen yasanın 3. maddesi, belirtilen şartlara uygun olarak gebeliği önleyici yöntemleri uygulama yetkisini hekim, hemşire ve ebelere vermekte. 5. madde ise gebeliğin onuncu haftası doluncaya kadar sağlıklı açısından tıbbi sakınca olmadığı takdirde anne adayının isteği üzerine rahim tahliyesine yasal zemin sağlamakta. Bu madde, aynı zamanda on haftayı geçmiş gebeliklerin sonlandırılmasına ancak annenin hayatını tehdit ettiği veya edeceği veya doğacak çocuk ile onu takip edecek nesiller için ağır sakatlığa neden olacağı durumlarda, kadın hastalıkları ve doğum uzmanı ve ilgili daldan bir uzmanın objektif bulgulara dayanan gerekçeli raporları ile izin vermekte. 6. madde kadın bekâr, ergin ve aklın sağlıklı ise sadece kendi onayının yeterli olacağını bildirirken, evli olması durumunda ise kocasının iznini zorunlu kılmakta.

Nüfus Planlaması Hizmetlerini Yürütme Yönetmeliği (1983) ile kişilerin iste-

13. yüzyıla ait bir çizim: Hamile kadına düşük yaptıracak bir harç hazırlanıyor.

dikleri sayıda, istedikleri zaman çocuk sahibi olmalarını sağlamak için nüfus planlaması eğitim öğretim ve uygulama hizmetlerinin ülke düzeyinde yürütülmesi Sağlık Bakanlığı'nın koordinatörlüğüne bırakılır. 13. madde ile oluşturulan Nüfus Planlaması Kliniklerine on haftaya kadar olan gebeliklerin rahim tahliye hizmetlerini yürütme, on haftadan fazla olan gebeliklerde ve acil durumlarda tüzükte belirtilen esaslara göre rahim tahliye hizmetlerini verme yetkisi tanınır. Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezleri Yönetmeliği (1997) ile AÇSAP merkezleri aile planlaması hizmetlerinin bir kısmını üzerine alır. Bu hizmetler; aile planlaması yöntemleri hakkında bilgi ve uygulanmasına ilişkin hizmet vermek, kadın hastalıkları ve doğum uzmanı mevcut olmak şartı ile 8 haftaya kadar olan gebeliği MR (adet düzenlemesi) yöntemi ile sonlandırma hizmetlerini vermektir.

Rahim Tahliyesi ve Sterilizasyon Hizmetlerinin Yürütülmesi ve Denetlenmesine İlişkin Tüzük (1983) ile de; izin belgesine ait konulara (Madde 13, 14) ve on haftayı geçen gebeliklerin hangi hastalıklar durumunda kim tarafından yapılacağına açıklık getirilir (Ek 2). Tüzüğe göre; hastalığın, kadın hastalıkları ve doğum uzmanıyla bu hastalığın ilişkin olduğu uzmanlık dalından bir hekimin birlikte hazırlayacakları, kesin klinik ve laboratuvar bulgulara dayanan, gerekçeli raporlarla saptanması zorunludur (Madde 5).

Türk Ceza Kanunu'nun (2004) 99. maddesi çocuk düşürme, 100. maddesi çocuk düşürme ve 101. maddesi ise kısırlaştırma eylemlerinde suç oluşturan durumları sıralayarak verilebilecek cezaları bildirir.

Sonsöz

Gebeliğin sonlandırılması konusu evrensel bir görüngüdür. Konunun kişisel hak ve özgürlükler kavramı ile ilgili olmasının yanı sıra tıbbi, hukuki, toplumsal, bilimsel, teolojik ve etik yönleri vardır.

Tıp etiği açısından bakılacak olursa anne adayının dışında, baba adayı, dölenmiş insan yumurtası ve genelde toplum da konunun tarafları gibi durmaktadır. Etiğin cevap aradığı soruları şöyle toparlamak mümkün:

Anne adayı istemediği bir çocuğu doğurmak zorunda mıdır? Önce bedeni kullanılacak, sonra çocuğun sorumluluğu yüklenilecek kadın bunu kabul etmek zorunda mıdır?

Baba adayının çocuğun dünyaya gelip gelmemesi konusunda söz hakkı, gebeliğin getirdiği psikolojik, fiziksel ve tıbbi sorunların doğrudan etkisi altında olan anne adayına göre (sadece bir sperm vericisi olarak görülüp) daha mı azdır, yoksa eşit midir?

Gebeliğin sonlandırılması

konusu evrensel bir görüngüdür. Konunun kişisel hak ve özgürlükler kavramı ile ilgili olmasının yanı sıra tıbbi, hukuki, toplumsal, bilimsel, teolojik ve etik yönleri vardır.

Kişi olma potansiyeli olan bir hücreler topluluğunun (zigot ve embriyo) kişi olmaktan doğan hakları hangi aşamadan itibaren oluşur? Olduğunda da bu hakkı kim kullanır? Anne mi, baba mı, potansiyel kişi mi? Doğmadan önce (ve doğduktan sonra bir süre daha) kendisine sorulamayacağına göre onun adına karar verilmesi ne kadar doğrudur? Doğacak bireyin özürü olma ihtimali (veya garantisi) onun hayatını sonlandırma hakkını kimseye verir mi?

Soruların cevapları yüzyıllardır, her toplumda, her coğrafyada tartışılmaya devam ediyor. O yüzden burada soruları hatırlatmaktan öteye gitmeyeceğim.

Gebeliğin sonlandırılmasına ilişkin düzenlemelerin geniş toplumsal uzlaşılı ile yapılması en ideal yöntemdir. Bu konu hakkındaki görüşler bireysel, toplumsal, coğrafi ve dönemsel olarak değişebilir. Ancak insan olmakla doğuştan kazanılan hakları ve insanlık onurunu hiçe sayan manevi ve toplumsal baskı yaratmak amaçlı girişimler, anayasa ile güvence altına alınmış bireysel özgürlükleri temelinden sarsacak ve toplum barışını tehlikeye atacaktır.

Tıp açısından, hastaya ait bilgilerin hangi şartlarda açıklanabileceği hukuki ve etik metinlerle çerçeve içine alınmıştır. Tıbbi Deontoloji Tüzüğü'nün (1960) 4. maddesine göre; "tabip ve diş tabibi, meslek ve sanatını uygularken edindiği sırları, kanuni zorunluluk olmadıkça (kişilerin ve toplumun sağlığını tehlikeye atacak bulaşıcı hastalık gibi) açıklayamaz". Hasta Hakları Yönetmeliği'nin (1998) Hasta Haklarının Korunması ve Mahremiyete Saygı Gösterilmesi başlıklı 21. maddesi; "hastanın, sağlık durumu ile ilgili tıbbi değerlendirmelerin gizlilik içerisinde yürütülmesini, muayenenin, teşhisin, tedavinin ve hasta ile doğrudan teması gerektiren diğer işlemlerin makul bir gizlilik ortamında gerçekleştirilmesini, hastalığın özelliği gerektirmedikçe hastanın kişisel ve ailevi hayatına müdahale edilmemesini ve sağlık harcamalarının kaynağının gizli tutulmasını kapsar. Öyle

ki, yönetmeliğe göre ölüm olayı bile mahremiyetin bozulması hakkını vermez.

Bu aşamada 1982 Anayasası'nın özel hayatın gizliliğine vurgu yapan 20. maddesini hatırlamakta fayda var:

"Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz. (Ek fıkra: 12/9/2010-5982/2 md.) Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir".

Yapılan araştırmalar kapsamlı aile planlama programlarının yürütüldüğü ve kürtajın yasal olduğu Hollanda gibi ülke-

lerde kürtaj/düşük oranlarının göreceli olarak daha az olduğu yönündedir. Ancak yasal olmanın yanı sıra bu konuda sağlık güvencesine, uzman kişilere ve imkânlarla ulaşmanın da mümkün olabilmesi gerekir. Bu anlamda Türkiye, İngiltere ve Macaristan gibi ülkelerle birlikte bu olanaklara ulaşmanın sınırlı olduğu ülkeler arasında yer almaktadır.

Geniş toplumsal uzlaşılarla dayandırılmayan ve zorlamalarla yeraltına itilen her eylem kendi Vera Drake'lerini yaratır. Üstelik bunlar olağanüstü bir naiflikte çizilmiş Drake portresinden çok daha gerçekçi ve tehlikeli olacaktır. O zaman da "yasal" ve "sağlıklı"nın yerini "yasa dışı" ve "ölümcül"ün alması kaçınılmaz olacaktır. Sorun ancak devletin, kadınların, profesyonellerin ve sivil toplum kuruluşlarının çabasıyla ve kadınların hayatlarındaki rolleri, evlilik öncesi cinsellik, cinsellik eğitimi ve insan hakları konusundaki eğitimlerle, "düşük" kültüründen "gebeliği ve düşüğü önleme" kültürüne ulaşarak çözülebilir.

Geniş toplumsal uzlaşılarla dayandırılmayan ve zorlamalarla yeraltına itilen her eylem kendi Vera Drake'lerini yaratır.

Geniş toplumsal uzlaşılarla dayandırılmayan ve zorlamalarla yeraltına itilen her eylem kendi Vera Drake'lerini yaratır. Üstelik bunlar olağanüstü bir naiflikte çizilmiş Drake portresinden çok daha gerçekçi ve tehlikeli olacaktır. O zaman da "yasal" ve "sağlıklı"nın yerini "yasa dışı" ve "ölümcül"ün alması kaçınılmaz olacaktır.

Seçilmiş Kaynakça

- Anisi E. Changing attitudes towards abortion in Europe. Eur J Contracept Reprod Health Care. 2003 Jun;8(2):109-21.
- Çobanoğlu N. Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği. Eflatun Yayınevi, 2009. Ankara.
- David HP. Abortion in Europe, 1920-91: a public health perspective. Stud Fam Plann. 1992 Jan-Feb; 23(1):1-22.
- Demirhan Erdemir A. Tıpta Etik ve Deontoloji (21. Yüzyılda) Nobel Tıp Kitabevleri, 2011. İstanbul.
- Demirhan Erdemir A., Öncel Ö., Aksoy Ş. Çağdaş Tıp Etiği. Nobel Tıp Kitabevleri, 2003. İstanbul
- İğde FA, Gül R, İğde M, Yalçın M. Abortion in Turkey: women in rural areas and the law. Br J Gen Pract. 2008; 1; 58(550): 370-373.
- Joffe C. "1. Abortion and medicine: A sociopolitical history". In MPaul, ES Lichtenberg, L Borgatta, DA Grimes, PG Stubblefield, MD Creinin (PDF). Management of Unintended and Abnormal Pregnancy. 2009. (1st ed.).
- Kocatürk U. Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü. Nobel Tıp Kitabevi.2005. 10. Baskı. İstanbul
- Kilciler ME. İslamda Aile Planlaması. 491-531.
- M. Riddle JM, Evans JK. Contraception and Abortion from the Ancient World to the Renaissance. Routledge. 2010. USA.
- Potts M, Diggory P, Peel J. Abortion. Cambridge University Press. 1977. London.
- Shain RN. A cross-cultural history of abortion. Clin Obstet Gynaecol. 1986 Mar; 13(1):1-17.
- Stanley K. Henshaw. Induced Abortion: A World Review. 1990. Family Planning Perspectives 1990; 22(2):76-89.

Kent devletlerinden İmparatorluğa doğru değişen düşünce

Hellenistik dönem düşüncesi

Hellenistik Dönem'in felsefi hakikati, Platon ve Aristoteles'in mirası olan epistemolojik ve ontolojik bütünlüğünden ödün vererek etik hakikat olarak kendisini gösterdi. Böylesi bir manzarada, felsefenin bilimsel çalışmalar için yol açıcı bir nitelik taşıması doğal bir sonuç olarak görünmektedir.

Sokrates, Platon, Aristoteles gibi büyük düşünürleri, sayısız bilim insanını ve sanatçıyı yetiştirmiş olan Atina, Sparta, Korint gibi Antik Yunan kent devletleri Büyük İskender'in egemenliğinin kurulmasının ardından etkilerini yitirerek daha büyük bir bütünün parçası haline geldiler. Özellikle, M.Ö. 323 yılında İskender'in ölümüyle birlikte, iktidar çatışmalarının baş gösterdiği ve artık kesinlikle eski düzene dönülemediğinin açık olarak anlaşıldığı yeni bir dönem başladı. Bu dönem düşünce tarihi içerisinde "Hellenistik Dönem" olarak adlandırılmaktadır. Antik Yunan Düşüncesi için özsel sayılabilecek olan "Yunanlı" ve "Barbar" arasındaki keskin ay-

rım ortadan kalkarken, Doğu, İskender'in ordularıyla Batı'nın tahakkümüne açılırken, Batı'da Doğu'nun etkisine her zamankinden daha fazla açık hale geldi. O dönemde bilinen dünya için değişen koşullar altında, yeni bir düzen arayışı insan yaşamını hem maddi yönleriyle hem de düşünsel olarak etkisi altına alırken, temel felsefi soruların öncelik sıraları değişti.

Platon ve Aristoteles için birey ve kent (Polis) birbirlerinden ayrı düşünülebilecek öğeler değildi. Bireyin mutlu (doğru) yaşama ulaşabilmesinin koşulu, kentin politik olarak doğru düzenlenmiş olmasıydı. Bireyin her anlamda (ontolojik, epistemolojik ve etik bağlamlarda) kendisini gerçekleştirdiği 'zemin' kentti.

Platon ve Aristoteles için birey ve kent (Polis) birbirlerinden ayrı düşünülebilecek öğeler değildi. Bireyin mutlu (doğru) yaşama ulaşabilmesinin koşulu, kentin politik olarak doğru düzenlenmiş olmasıydı. Bireyin her anlamda (ontolojik, epistemolojik ve etik bağlamlarda) kendisini gerçekleştirdiği 'zemin' kentti.

İskenderiye Kütüphanesi

Bu nedenle, Platon ve Aristoteles için ontolojik ve epistemolojik bağlarından koparılamaz olan "Nasıl yaşamalıyım?" sorusu, "Nasıl bir kentte yaşamalıyım?" ya da "Yaşadığım kentin 'doğru' politik düzeni ne olmalı?" sorularından ayrı düşünülemezdi. Oysa Hellenistik Dönemde her anlamda genişleyen sınırlarla birlikte, bireyin kent ile bağları koptu. Kent, her şeyi kucaklayan ve kendisinde barındıran 'zemin' olmaktan çıktı. Böylece, "Nasıl Yaşamalıyım?" sorusu bağlam değiştirerek öncelikli bir hâl aldı. Felsefi düşünce, bireyin tekil yaşamı için güvenilir bir dayanak bulma görevini üstlendi. Diğer bir deyişle artık öncelik etik ve politik soruysa. Ontoloji ve epistemoloji kendileri için ve büyük bir düşünsel sistemin parçaları olarak değil, etik için bir temel hazırlama işlevleriyle tanımlandılar. Bu nedenle de, ontolojik ve epistemolojik temel üzerinde düşünme ikincilleşti ve genel olarak ön-Sokratiklerin (Herakleitos, Demokritos gibi) düşüncelerini eklektik olarak bir araya getirip kullanma yolu benimsendi. Diğer bir deyişle, bu dönemde, ontolojik bir temel olarak yeni bir 'fizik' üretmek yerine, örneğin Herakleitos'un değişim ve arkhe düşüncesi ya da Demokritos'un atomculuğu hazır birer 'fizik kurgusu' olarak alındı ve kullanıldı. Bununla birlikte, daha çok Roma Dönemi içerisinde yer alsa da, düşünsel kökenleriyle Hellenistik Dönem'e ait olan Yeni Platonculuk'ta olduğu gibi, eski düşüncelerde görülen evrimleşme, büyük sistemlerin de yeni koşullara uyarlanması ve 'dinsel' denilebilecek yeni bir tür

kapsayıcı evren anlayışının da doğmasına neden oldu. Felsefi manzara açısından durum böyleyken, bilimsel kurumsallaşma (İskenderiye, Antakya ve Bergama'da kurulan müze ve kütüphaneler), Eukleides'in matematik, Aristarkhos ve Hipparkhos'un astronomi, Archimedes'in fizik ve Eratosthenes'in coğrafya çalışmalarında kendisini gösteren bilimsel etkinlik de kendisini bu dönemde gösterir. Tüm bu gelişmelerle, Hellenistik Dönem, felsefi düşünce bağlamında düşünsel ve politik olarak imparatorluklar ve kapsayıcı büyük dinler çağına geçiş evresi olarak görülebilir.

M.Ö. 4. yüzyılın sonları ile M.S. 1. yüzyılın ortaları arasındaki zaman dilimini kapsayan ve düşüncedeki esas dönüşümün yaşandığı evrede, özellikle Stoacı ve Epikürcü felsefelerin açığa çıkışı felsefi düşünce açısından belirleyicidir. Bu felsefelerin metafizik ve mantık üzerine düşünceleri geçmiş dönemlerden alınmış ve bu temel üzerine esas vurgu davranış ve kişisel mutluluğa erişme üzerine yapılmıştır. Buna karşın Pyrrhon'un başı çektiği kuşkucular (septikler) da bu evrenin bir diğer belirleyici düşünce ekolüdür.

Stoacılara göre, sadece bireysel olan vardır ve bilgi tikel nesnelerin bilgisidir. Bu tikeller ruh üzerinde bir izlenim yaratırlar ve bilgi birincil olarak bu izlenimlerin bilgisidir. Bu nedenle, Platon'un aksine, Stoacılara göre duyumlardan gelen bilgi değersiz değildir. Aksine, tüm bilgi, duyuşsal-algı üzerine kurulur. Ruh,

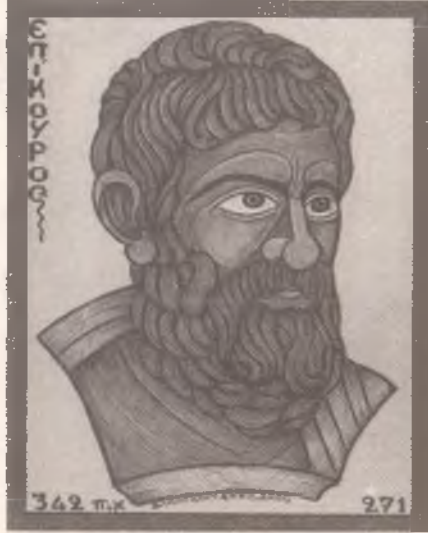
diğer bir deyişle akıl, kökensel olarak boş bir levhadır (tabula rasa) ve bilmek demek bu levha üzerine duyumlar yoluyla işlenmiş izlere sahip olmaktır. Diğer bir deyişle, dünyadaki nesneler duyumlar aracılığıyla akılda izlenimler oluştururlar. İzlenimler akılda imgelere, imgeler ise genel kavramlara neden olurlar. Yani, akılda bulunan genel kavramlar bu zincire bağlıdır ve kökenlerinde duyumlar vardır. Bu anlayışları ile Stoacılar felsefe (ya da epistemoloji) tarihinde empirist kanatta yer alırlar. Fakat diğer yandan, ruhun (akıl/usun) genel kavramlar oluşturabilme kapasitesinin doğuştan gelmesi ile böyleleri kavramların bazılarının da doğuştan gelebileceği düşünceleri arasında bocaladıkları durumlar da vardır. Genel olarak bakıldığında ise, Stoacılar için gerçeklik ölçütü ayrımsayıcı (açık) algıdır. Bu algı, açık ve duru algıdan başka bir şey değildir. Böyleleri algı durumlarında ruh (akıl/us) kendiliğinden onaya zorlanır.

Böyleleri bir epistemoloji yaklaşımı ontolojik olarak logos kavramına ve arkhe olarak Herakleitoscu 'ateş' anlayışına dayanır. Bu bağlamda, Stoa metafiziği ya da ontolojisi materyalist ve monisttir. Stoacılara göre, evren (gerçeklik) birbirinden ayrılmaz iki öğeden oluşur. Bu iki öğe, madde ve etkin ilke olan içkin usdur (logos). Ancak belirtilmelidir ki, logos da Stoacılar için maddeseldir. Bu nedenle, gerçek olan her ne varsa maddi-cisimseldir. Logos, bu anlamda, kaos yerine kosmosun olmasının nedeni olan maddenin içkin düzenidir. Zorlayıcı ve

Stoacılara göre, sadece bireysel olan vardır ve bilgi tikel nesnelerin bilgisidir. Bu tikeller ruh üzerinde bir izlenim yaratırlar ve bilgi birincil olarak bu izlenimlerin bilgisidir. Bu nedenle, Platon'un aksine, Stoacılara göre duyumlardan gelen bilgi değersiz değildir.

geriye yansıtıcı bir yorumla, böylesi bir anlayışın evrende içkin olarak çalışan doğa yasaları düşüncesinin bir örneği olduğu söylenebilir. Her şeyin maddesel olması ve doğaya düzen veren ilkenin yine doğaya içkin olması Stoacı metafizik için Doğa ile Tanrı'yı eşitlemektedir. Diğer bir deyişle, Stoacılar için Tanrı, doğadan, yani maddeden ayıramayacak olan etkin logostur. Logos, olacak olan her şeyin etkin biçimlerini kendi içerisinde kapsar. Her şey, doğanın (gerçekliğin) düzeninin bir parçasıdır. Stoacılar, bu düzenleyici ilkeyi açıklamak için Herakleitos'un arkhe anlayışına da başvururlar ve temel madde (element/öge) olarak 'ateş'i kabul ederler. Herakleitosçu değişim anlayışına bir 'yangın' (expurosis) öğretisi de eklerler. Buna göre, Dünya oluşuktan sonra belirli bir sürecin sonunda evrensel bir yangın ile yine ateşe dönüşecek ve bu döngü sonu gelmez bir biçimde devam edecektir. Çeşitli yorumlar, Stoacı döngü anlayışını Nietzsche'nin 'bengi dönüş' öğretisi ile yakınlaştırmaya çalışır. Çünkü bu döngü yeni olanaklar açmaz. Evrensel düzen her zaman aynı kalacaktır. Tikel bir varlık olarak insanlar bu düzenin parçası olduklarından, yine bu düzen tarafından belirleneceklerdir. Buna bağlı olarak Stoacılar göre, özgürlük, düzeni onaylamak ve bilmekten başka bir şey değildir. Diğer bir deyişle 'zorunluluğun' farkında olmak özgürlüktür. Stoacılar bu zorunluluğa 'yazgı' adını verirler. Fakat bu yazgı, aşkın bir varlığın isteklerine bağlı bir belirlenim değil, evrenin (gerçekliğin) içkin düzeninin/yasalılığının adıdır.

M.Ö. 342/341'de doğan Epiküros'un düşünceleri çevresinde şekillenen Epikürcülük de ontolojiye hizmet eden bir epistemoloji (mantık) ve etiğe hizmet eden bir ontoloji anlayışını benimsedi. Epikürcülerin esas ilgi alanı, Stoacılar'dan daha belirgin bir vurguyla etikdir. Öyle ki, 'nasıl yaşamalıyım?' sorusuna bir yanıt üretmekte faydasız olduğu gerekçesiyle matematiğin yararsız bir uğraş olduğunu öne sürerler. Diğer taraftan da bilgiyi duylara dayandırma anlayışını uç noktaya taşıyarak, doğrudan duyu algısına konu olmayan 'nokta', 'üçgen' ve 'doğru' gibi şeyleri konu edinen matema-

Epiküros

tiğin gerçekliği konu edinmediğini savunurlar. O halde, Epikürcüler için de gerçeklik ölçütü algıdır. Algıya dayalı bilgi daima doğrudur. Yanılgı, yargıdan doğar. Diğer bir deyişle, yanılgı, bir duyu verisinin dışsal bir nesneye tam anlamıyla karşılık düştüğüne ilişkin bir yargıda bulunulduğu, fakat gerçekte bu karşılık düşmenin olmadığı durumda açığa çıkar. Fakat, yargıların doğruluğunun nasıl denetlenebileceği, bir imgenin dışsal bir nesneye ne zaman karşılık düştüğünün ya da düşmediğinin, ne zaman eksiksiz ve ne zaman eksikli olarak karşılık düştüğünün nasıl belirlenebileceği konusunda bir yöntem ya da ölçüt geliştirilmemiştir. Genel kavramlar, Epikürcülere göre belkile imgelerdir. Genel bir kavram, tek tek nesnelerin algılanması sonucu, 'aynı' olanların tek bir kavram altında zihne kaydedilmesinin sonucudur.

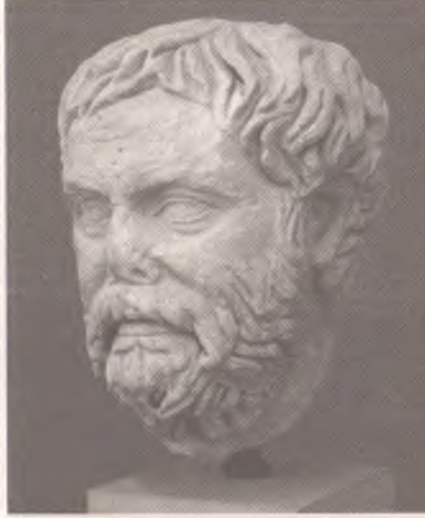
Epikürcülerin ontoloji anlayışları tamamen etik sorulara bağımlıdır.

Onların amacı, insan yaşamını doğrudan etkileyen ölüm, tanrı ve kader korkusundan arınabilmek, böylece de ruhsal huzura (doğru yaşama) ulaşabilmektir.

Epikürcülerin ontoloji anlayışları tamamen etik sorulara bağımlıdır. Onların amacı, insan yaşamını doğrudan etkileyen ölüm, tanrı ve kader korkusundan arınabilmek, böylece de ruhsal huzura (doğru yaşama) ulaşabilmektir. Bunun için, Epiküros, Demokritos'un atom anlayışına başvurur. Tüm gerçeklik atom adı verilen maddesel temel öğelerden, bu öğelerin devinimlerinden ve bu devinime olanak tanıyan 'mekan' olan boşluktan oluşur. Bu temel öğeler yok olmazlar ve ezelden beri vardır. Epikürcüler, hemen hemen tüm Antik Yunan düşünürlerinin benimsediği "yokluktan yokluk gelir, yokluk yokluğa geçer" yargısına bağlı olarak, ancak ezelden beri var olan bir şeyden diğer varlıkların da açığa çıkabileceği düşüncesini kabul ederler. Buna göre, (i) hiçten hiçbir şey çıkmaz, (ii) hiçbir şey bütünüyle ortadan kalkıp mutlak hiçliğe gitmez. Bu nedenle, varlıkların yok olmaları, aslında onların atomlarına ayrışmalarından başka bir şey değildir. O halde, ölüm sonrası bir 'öte dünya' yoktur. Atomlar büyüklük, biçim ve ağırlık olarak farklıdır. Atomların boşluktaki hareketleri sırasında meydana gelen çarpışmalardan karmaşık/birleşik cisimler oluşur. Atomların hareketleri sırasında meydana gelen küçük sapmalar rastlantısal sonuçlara da olanak sağlar. Diğer bir deyişle, genel olarak belirli bir yasalılık içerisinde hareket eden atomların, rastlantısal hareketlerde de bulunabilmesi doğal düzeni mutlak bir belirlenmişlikten uzak tutar. İnsanlar ve tanrılar da dahil olmak üzere var olan her şey atomlardan meydana gelir. Tanrılar'ın farkı, onların farklı bir tür atomdan (en ince atomlardan) meydana gelmiş olmalarıdır. Kurgulanan bu sistemle şu sonuca ulaşılır: Ölüm, insanın atomlarına ayrışması anlamına gelir. Bu ayrışmayla bilinç yok olur. Bu nedenle ölümle 'ben' denilen şey ortadan kalkar. 'Ben'in olmadığı yerde hiçbir duygu, yargı, algı yoktur. O halde, ölümün olduğu yerde 'ben', 'ben'in olduğu yerde ölüm olmadığından, ölümden korkmak için bir neden de yoktur. Tanrılar da insanlar gibi atomlardan meydana gelirler ve insanlarla ilgilenmeleri için hiçbir neden yoktur. İnsanları cezalandırmaları ya da ödüllendir-

meleri söz konusu değildir. Dünyada olup biten her şey atomların 'doğal bir biçimde' birleşmeleri ve bu birleşik nesnelerin yine 'doğal bir biçimde' tekrar atomlara ayrışmasından oluşur. 'Doğal' bir dünyada tanrı gazabından korkmanın da nedeni yoktur. Son olarak, mutlak bir belirlenmişliğe bağlı olmayan atom hareketlerinin kabulü, kader korkusunu da ortadan kaldırır. Görüleceği üzere, Epikürcüler için de ontoloji, yaşama ilişkin etik sorulara bir çözüm zemini olmaktan öte değildir.

Pyrrhon'un öncülüğünü yaptığı kuşkuculuk (septisizm), Hellenistik Dönem'in karmaşasının yarattığı düşünsel bir tavidir. Eski toplumsal düzenin ve buna bağlı olarak da geçmiş düzenin temelinde yer alan düşünsel yapının çökmesi ya da işlevini yitirmesi ile ortaya çıkan 'temel arayışı' farklı alternatifler açığa çıkardı. Doğruyla yanlış, iyiyle kötüye ilişkin savların çelişik bir biçimde çoğalması ile ortaya farklı hakikat iddiaları çıktı. Böylesi bir karmaşada ortaya çıkan ilk grup dogmatik filozoflardır. İster hakikati keşfettiğine inanıp, bu hakikat doğrultusunda iddialarda bulunsunlar, isterse de hakikate erişmenin imkansız olduğunu öne sürüp, hakikatin olanaksız olduğu hakikatine bağlanmış olsunlar, bu gruptaki filozoflar mutlak hakikat iddiasında bulunan dogmatikler olarak sınıflandırılır. Kuşkucular ise, görünüşler çokluğunun bir açıklamalar çokluğu gerektirdiğine inanarak her açıklamanın eşdeğer olduğunu ileri sürerler. Buna göre, hiçbir açıklama hakikati tekeline alamaz ve mutlak doğruluk savıyla tüm gerçekliği kapsayamaz. Görüleceği üzere, kuşkucuların tartışma zemini epistemolojidir. Onlar, gerçek bir dünyada yaşadıklarından ya da daha genel olarak 'gerçekliğin' var olduğundan şüphe etmezler. Onların şüphesi, bu gerçek dünyanın açıklanabilirliğine ilişkindir. Özel açıklamalar (hakikat iddiaları), temellendirilemez kurgulardır. Öte yandan, dış dünyanın deneyimlenmesinin sonucu olan fenomenlerden kuşku duyulmaz. Örneğin, ateşin yaktığı bilinir fakat bunun temelinde ateşin özünün ne olduğu sorusunun temellendirilebilir bir yanıtı

Kuşkuculuğun öncüsü Pyrrhon...

yoktur. Şeylerin gerisindeki nedenler bilinemaz bir alan oluştururlar. O halde, bu alana ilişkin araştırmalar epistemolojik olarak meşru araştırmalar değildir. Ulaşılan bu sonuca göre, hiçbir şey hakkında, hiç kimse ya da hiçbir araştırma biçimi "bu böyledir" dememeli, ancak ve ancak "bana böyle görünmektedir" ya da "böyle olabilir" demelidir. Özetle, epistemolojik bağlamda, hiçbir şey hakkında hüküm verilemez. Kuşkucular bu duruma uygun tavrın, yargıyı askıya alma (epokhe) tavrı olduğunu düşünürler. Bu tavrın pratik yansımalarından biri de, her türlü değer biçmeden kaçınmak ve buna bağlı olarak nesnelere yönelmiş istek ve arzudan da uzak durabilmektir. Çünkü, epistemolojik olanaksızlık aynı zamanda şeylerin özlerinde iyi ya da kötü, yararlı ya da yararsız olup olmadıklarının da bi-

Kuşkucular, görünüşler çokluğunun bir açıklamalar çokluğu gerektirdiğine inanarak her açıklamanın eşdeğer olduğunu ileri sürerler. Buna göre, hiçbir açıklama hakikati tekeline alamaz ve mutlak doğruluk savıyla tüm gerçekliği kapsayamaz.

linemezliğini doğurur. Böylece, epistemolojik vurgusu ile farklılaşan kuşkuculuk, diğer Hellenistik Dönem düşünce biçimleri gibi, son uğrak noktasında etik bir sonuca bağlanır.

Özellikle epistemoloji ve ontoloji anlayışları üzerinde durulan, Hellenistik Dönem'in bu üç düşünme biçimi, amaçlarında ortak bir noktada buluşurlar. Daha önce de ifade edildiği gibi, gerçekliği gerçek şekli içerisinde ve kendisi buna değer olduğu için bilme çabası, politik ve toplumsal olarak eskinin yerini yeninin aldığı bir dönemde etkisini yitirmiştir. O çağın başat düşünsel etkinliği ve 'yol göstericisi' olan felsefe, kent devletlerinden imparatorluğa giden süreçte yaşanan karmaşaya etik bir düzenlilik, insanlara 'huzurlu' bir yaşam için yol göstericilik görevini üstlendi. Bu dönemin felsefi hakikati, Platon ve Aristoteles'in mirası olan epistemolojik ve ontolojik bütünlüğünden ödün vererek etik hakikat olarak kendisini gösterdi. Böylesi bir manzarda, felsefenin bilimsel çalışmalar için yol açıcı bir nitelik taşıması doğal bir sonuç olarak görünmektedir. Bu nedenle, bir Stoacı, Epikürcü ya da (ironik olarak) Kuşkucu bir bilimden söz etmek olanaklı değildir. Fakat açılan bu yolda, düşünsel kökenleri Hellenistik Dönem'de olan ve kapsayıcı bir sistem olarak yüzyıllarca hem Doğu hem de Batı uygarlıklarında düşünme biçimlerini etkileyecek olan Yeni-Platonculuk filizlenmiştir. Diğer taraftan, Hellenistik Dönem'in, her ne kadar felsefi düşüncenin yol açıcılığı olmasa da, bilimsel çalışmalar açısından zenginliği tartışılmazdır. O halde, sırf bu dönem üzerinden bile, bilim-felsefe ilişkisi üzerine düşünmek, birindeki değişimin diğerini nasıl etkilediğini (ya da etkileyip etkilemediğini) tartışmaya açmak faydalı olacaktır. Bu tartışma, modern bilim-felsefe ilişkisinin gündeme geleceği ileriki bir yazının konusudur.

Kaynakça

CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Tarihi-Thales'ten Baudrillard'a*, Say Yayınları, İstanbul, 2009.

COPLESTON, Frederick, *Felsefe Tarihi-Hellenistik Felsefe*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay., İstanbul, 2009.

Antik Dönem'de bankerlik ve noterlik

Eski Yunan ve Roma dünyasında, bazı bankerler aynı zamanda noterlik de yapmışlar, ancak noterlik daha sonraki dönemlerde sadece bu işle uğraşan yetkili şahıslarca yürütülmüştür.

Noterlik mesleğine ilişkin yazılı belgelere Eski Çağ'ın çeşitli dönemlerinde rastlanır. Örneğin, Sümerolog Veysel Donbaz, Kayseri yakınlarında M.Ö. 2. binyılın ilk çeyreğine tarihlenen Kültepe (Kaniş/Neşa) yerleşim yerinde ele geçen bazı çiviyazılı belgelerdeki sözleşmelerin noter tasdikli olduğundan bahseder.(1) Bankerlerin aynı zamanda noterlik yaptıklarına ilişkin bilgiler ise daha çok Antik Dönem (M.Ö. 6. yüzyıl sonrası) belgelerinde yer alır.

Antik Dönem'de banka büroları iş dünyasının buluşma noktaları olmuştur; banka yöneticisi sık sık alışveriş anlaşmalarında aracı ve şahit konumunda bulunmuştur. Onun huzurunda makbuzlar düzenlenmiş, ihtilaflı meblağlar ve sözleşmeler ona emaneten bırakılmıştır. Bu şekilde bankerler, özellikle de Mısır'da, dürüst/güvenilir noterler haline gelmişler.(2)

Noterlik görevi de yapan bankerlere Eski Yunan'da trapezites enthesmos (τρ. ενθεσμος) denirdi.(3) *Enthesmos* sözcüğü, "yasalara, hukuka uygun" anlamına gelmekteydi.(4) Roma'daki noterler "*tabellio*" olarak adlandırılmaktaydı.(5) Bunlar "yasal belgeleri hazırlayan kişilerdi."(6) Şüphesiz tüm bankerler asıl işlerinin yanı sıra noterlik yapmamaktaydı, içlerinden bazıları bu konuda uzmanlaşmış ve yetkili kılınmışlardı. Bankerlerin noterlik yapmalarında etken olan iki unsurdan biri, toplumda kendilerine duyulan güven, diğeri de ekonomideki etkin konumları nedeniyle banker mekânlarının insanların sıkça uğradıkları yerlerden biri olması, burada çeşitli anlaşma ve

sözleşmelerin yapılmasıydı. Örneğin Plautus'un *Amphitryon* (Amphitruo) adlı oyununun başkışısı olan Amphitryon, şehirde Naukratos'u ararken uğradığı iş yerlerini sayar ve "Her yanı dolaştım: çarşıda aradım, sarraflarda aradım" der (III. Perde V. Sahne).(7)

Roma'da yüzyıllar boyunca sözleşmeler genellikle sözlü olarak yani *stipulatio* yapılmıştır. *Stipulatio*, tarafların iradelerini sözlü bir şekilde belli kelimeler kullanılarak beyan etmeleriyle, bir soru ve cevaptan meydana gelen sözlü bir akitti.(8) Üç şahidin huzurunda yapılan sözlü anlaşmalar *tabellio* belgesi ile eşdeğerde işlem görmüştür. Sözlü anlaşmaların, yerini yazılı hukuki metinlere terk etmesi ancak zaman içinde gerçekleşmiştir.(9)

"Ticari hayatın gelişmesi, sosyal yaşamın daha düzenli hale gelmesi, taraflar arasında sözleşme ilişkilerinin gelişmesi sonucunda Roma toplumunda,

Antik Dönem'de banka büroları iş dünyasının buluşma noktaları olmuştur; banka yöneticisi sık sık alışveriş anlaşmalarında aracı ve şahit konumunda bulunmuştur. Onun huzurunda makbuzlar düzenlenmiş, ihtilaflı meblağlar ve sözleşmeler ona emaneten bırakılmıştır. Bu şekilde bankerler, özellikle de Mısır'da, dürüst/güvenilir noterler haline gelmişlerdir.

Plautus Comicus

Plautus

devlet adına belge düzenleyen, muhasebe defterleri tutan ve buna benzer idari ve kamu hizmeti yapan, kendine bunu meslek edinmiş bir grup ortaya çıktı. Bu kişilere yazıcı (*scriba*) denmekteydi. *Scriba* terimi aynı zamanda, *librarius* anlamında, edebi yönden iyi yazı yazan kişiler için de kullanılmaktaydı. Daha sonra, sözleşme, vasiyetname ve benzeri hukuki belgeleri düzenleyen, devlet adına (mahkemelere veya senatoya bağlı) çalışan kişilere de yazıcı dendi.

"Cumhuriyet döneminin sonlarında, M.Ö. 1. yüzyılda ve Cicero döneminde, bu kayıtların tutulmasını kolaylaştırmak için yeni bir sistem geliştirilmişti. Buna göre, *notae tironinae* denilen çeşitli işaretler ve kısaltmalar kamunun kullanımına girdi.(10) Bu yöntemi kullanan köle ve azatlılara ise, *notarius* dendi.(11) *Notarius*, kelime anlamı olarak, söylenilen şeyleri aynen ama çeşitli kısaltmalar kullanarak yazan kişi anlamına gelmekteydi.(12) Zamanla *notarius* terimi, imparator sekreteri veya eyalet valisine bağlı çalışan, kayıtları tutan özel seçilmiş bazı kişiler için de kullanılmaya başlandı... Bu kişilerin... yanında, onlara yardım etmekle görevli, hukuki belgelerin kaydını tutan köle ve azatlılar çalışırdı."(13)

Roma'da yazılı sözleşmeler, *tabula* veya *tabella* denilen yazı levhalarına kaydediliyordu. Sonradan noterlerin *tabellio* olarak anılması bu yazı levhaları nedeniyle olmuştur. *Tabellio*'lar zaman içinde, şahitlerce onaylanan ve tarafların da imzasını taşıyan belgeler düzenlemeye başladılar, ki böylece tüm işlemler bittiğinde, taraflar, kendilerini, yaptıkları hukuki işlemle bağlamış oluyorlardı. Sözleşme ve tutanaklar şahitler huzurunda imzalanıyordu.(14) Roma'da kişiler arasında, vasiyetname düzenlenmesi, toprak paylaşımı gibi özel işlemler, kural olarak kamuya bağlı olmayan, *tabellio* denen ve tamamen profesyonel çalışan bu kişiler tarafından düzenlenmekteydi. *Tabellio*'ların yaptıkları işlemler *instrumenta publica* sayılıyordu. *Instrumenta publica*, daha itibarlı ve kabul edilmiş olduğundan *instrumenta private*'den farklıydı. Önce-leri, kişiler arasındaki özel işlemler hukuk kayıtlarına alınmıyordu ve ispat açısından sorunlar çıkıyordu. Bu yüzden bunların, kayıt altına alınması ve kamu

İmparator Constantinus döneminde noterlik bir imparatorluk kurumu hâline geldi.

arşivlerinde saklanması gerekliliği doğdu. Böylece, bu belgeler kaydedilip bir yerde muhafaza edilerek, tam ispat varakası olan *instrumenta publica* haline geldi. *Tabellio*'ların ayrı bir çalışma büroları olmadığından, genellikle, büyük meydanlar ve pazar yerleri, onların çalışma mekânlarıydı. Zamanla, *tabellio*'ların sayısı ve önemi arttı. Görevleriyle ilgili düzenlemeler kanunla yapılmıyordu.(15)

Tabellio yanında, belirlenmiş kurallar çerçevesinde çalışan kişilere ise katip, yazıcı anlamında *tabularius*, *amanuensis* veya *notarius* denilmekteydi. Örneğin, bir kişiye ait malların ve değerlerin dökümüne (envanter) ilişkin düzenlemeler yapılırken, mutlaka bir *tabularius*'un orada hazır bulunması gerekliydi. Bu şekilde birden fazla düzenlemenin yapılması halinde ise, en az iki *tabularius*'un işlem sırasında orada hazır bulunma şartı vardı.(16) *Notarius*'lar, özel kişilerin işlerinin yanı sıra *magistra* ve *hukukçular* için de hukuki kısa yazılar düzenleyebiliyorlardı. Ancak *tabularius*, *amanuensis* veya *notarius*'lar tek başlarına kamusal yetkiye sahip değillerdi. Bunların düzenlediği belgelerin *tabellio* tarafından onaylanması gerekmekteydi.

Iustinianus zamanında, noterler, *prototabellio* denilen bir başkan etrafında toplanmış bir birlik haline geldiler. İmparator Constantinus'un yeniden yapılandırması sonucu, noterler kendi görevlerinin dışında imparator tarafından bazı önemli kamusal işlerde de görevlendirildiler ve bir imparatorluk kurumu oldular.(17)

Bugünkü çağdaş noterliğin temellerinin Roma'daki *tabellio*'lara dayandığını

söylemek mümkündür. Ancak *tabellio* ile *tabularius*, *notarius*, *amanuensis* ve *scriba* terimleri farklı dönemler içinde birbirlerinin yerine kullanılmış terimlerdir. Bundan dolayı aslında bu terimlerin birbirinden tam olarak ayrılması mümkün görülmemektedir.(18)

Sonuç olarak, noterlik mesleğinin ilk başlarda bankerlikle bir bağı olmazsa da, Eski Yunan ve Roma dünyasında, bazı bankerlerin aynı zamanda noterlik de yaptıkları, ancak noterliğin daha sonraki dönemde sadece bu işle uğraşan yetkili şahıslarla yürütüldüğü söylenebilir.

Dipnotlar

- (1) Söz konusu noter tasdikli çivi yazılı kontrat (Envanter No. Kt 89/k 369) Veysel Donbaz tarafından Nimet Özgüç'e Armağan kitabında (TTKB, Ankara 1993, s. 143-44) yayımlanmıştır.
- (2) B. Laum, a.g.y.
- (3) E. Ziebarth, "Trapeza", *RE* (Pauly-Wissowa-Kroll Real-Encyclopädie d. class. Altertumswissenschaft), C. 12, s. 2194-2207.
- (4) W. Gemoll, *Griechisch - Deutsches Schul- und Handwörterbuch*, 9. baskı, 1997.
- (5) *Oxford Latin Dictionary*, (Yay. Haz. P. G. W. Glare), New York 2000 (İlk baskısı 1982).
- (6) Ulpianus, *digesta* 48.19.9.4.
- (7) Plautus, *Çömlek ve Diğer Oyunlar - Çömlek, Amphitryon, Buğday Kurdu, Çifte Bakkhis'ter, Urgan-*, İstanbul, 1974, s. 123-124.
- (8) S. Di Marzo, *Roma Hukuku*, İstanbul 1954, s. 376 vd. *Stipulatio* sözcüğünün "pazarlık, vaad, taahhüt" gibi farklı anlamları da bulunmaktadır, bkz. S. Kabaağaç ve E. Alover, *Latince / Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995.
- (9) Yrd. Doç. Dr. S. G. Ceylan, "Noterliğin Doğuşu-Roma Hukukunda Noter", *Türkiye Noterler Birliği Hukuk Dergisi*, S. 135.
- (10) Bu yöntemin, Cicero'nun sekreteri M. Tullius Tiro tarafından, Cicero'nun konuşmalarını kaydetmek amacıyla bulunduğunu düşünülmektedir.
- (11) J. C. Brown, "The Origin and Early History of the Office of Notary", *The Juridical Review*, V.; 47 No:4, Edinburg, 1935, s. 210; J. Cranstoun, *A Notary of England*, Londra, 1913, s. 2; Cranstoun, *notae* denilen kısaltmaları kullanan köle ve azatlılar için *notarius* terimin kullanıldığını üstüne basarak belirtmiştir. Aktaran Ceylan, a.g.y.
- (12) Brown, a.g.y., s. 210; İmparatorluk Dönemi başlarında *actuarius*, *notarii*, *cursores*, *logographi* terimleri benzer ifadeler için kullanılmaktaydı. Aktaran Ceylan, a.g.y.
- (13) Ceylan, a.g.y.
- (14) H. J. Roby, *Roman Private Law in the Times of Cicero and of the Antonines*, V.II, New Jersey, 2000, s. 12; aktaran Ceylan, a.g.y.
- (15) Ceylan, a.g.y.
- (16) Brown, a.g.y., s. 216; aktaran Ceylan, a.g.y.
- (17) Cranstoun, a.g.y., s. 5; aktaran Ceylan, a.g.y.
- (18) Ceylan, a.g.y.

Doğa Tarihinden Notlar

Çukurova Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü

Jeolojik zaman içinde yaşamın anahtarları

Ostrakod evrimi

Ostrakodlar, sistematik olarak çok hücrelilerin Eklem bacaklılar (Arthropoda) dalına aittir. Bireyler en çok 1 cm boyutlarında olabildikleri için de mikroskobik canlılar. Gelişmiş çok hücrelilerin özelliklerini taşıyan, mikroskobik canlılar olmaları bakımından şaşırtıcılar.

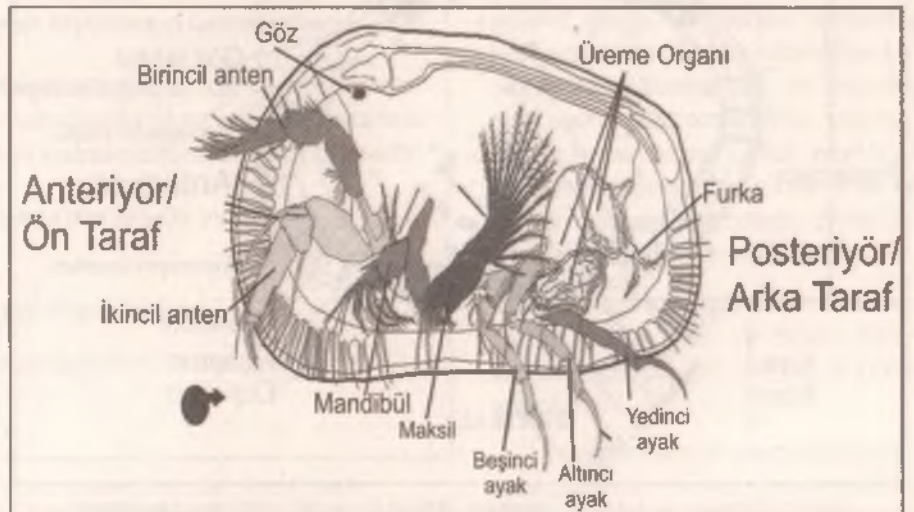
Ostrakodlar, mikroskobik boyutta olsalar da; eklem-bacaklılar dalı (Arthropoda), kabuklular alt dalının (Crustacea) çok hücreli (metazoa) bir sınıfıdır. Ostrakodlar görünümünden dolayı bazen karides yavrusu olarak da bilinir. Diğer eklem-bacaklılardan (istakoz, yengeç, üç loblular vb), vücut şekillerinin iki taraflı simetri özelliği ile ayrılır. Yaşayan ve fosil olarak bilinen 65.000 türe sahip ostrakodlar, bütün sulu ortamlarda (denizel ve denizel olmayan) ve her türlü tuzlulukta (tatlısudan, < % 0.5 ve çok tuzlu, > %40) yaşama özelliğine sahiptirler. Ostrakodların bazı türleri serbest yüzücü (planktonik) iken, bazıları da su tabanında sürünerek

(bentik) yaşarlar. Ostrakodlar bu özellikleri sayesinde hem güncel hem de eski (paleo) ortamların yorumlanmasında oldukça önemli rol üstlenmişlerdir.

Canlı bir ostrakodun özellikleri

Ostrakodların kabuk (kavkı) şekilleri, genellikle oval, böbrek veya fasulye şeklindedir ve 0.3-5 mm uzunluğundadır. Hayvan (canlı/yumuşak kısım) kavkı içinde yaşar. Canlı bir ostrakod belirgin olmamakla birlikte baş ve gövde olarak iki kısım ve yedi çift üyeden oluşur. Yedi çift üyeden dördü baş bölgesindedir: Birinci antenler: yürüme, yüzme ve beslenme; ikinci antenler: yürüme, yüzme ve tırmanma; mandibül ve maksil: çiğneme

Ostrakodların kabuk şekilleri, genellikle oval, böbrek veya fasulye şeklindedir ve 0.3-5 mm uzunluğundadır. Hayvan (canlı/yumuşak kısım) kavkı içinde yaşar. Canlı bir ostrakod belirgin olmamakla birlikte baş ve gövde olarak iki kısım ve yedi çift üyeden oluşur.

Şekil 1. Canlı bir ostrakodun bölümleri.

Bu sayımızda, "Ostrakod Evrimi" başlıklı yazısıyla sayın Prof. Dr. Atike Nazik (Çukurova Üniversitesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü) konuştuk.

Ostrakodlar, sistematik olarak çok hücrelilerin eklem bacaklılar (Arthropoda) dalına aittir. Bireyler en çok 1 cm boyutlarında olabilirler için de mikroskobik canlılar. Gelişmiş çok hücrelilerin özelliklerini taşıyan, mikroskobik canlılar olmaları bakımından şaşırtıcılar. Böbrek ya da fasulye tanesi şeklindeki kavkının, boyutları birbirinden farklı iki kapağı var. Kapaklardan biri, diğeri üzerine hafifçe aşmalı ve sırt boyunca bir menteşe sistemiyle birbirlerine bağlı.

Bu mikroskobik eklem bacaklılar, baş ve gövde taşıyorlar. Çok iyi gelişmiş bir sindirim ve sinir sistemine, çift ya da tek göze sahiptirler. Bu minik canlıların görme organı olması da şaşırtıcı bir özelliği. Üstelik denizel olanlarında kalp bile var. Eşeyli ve eşeysiz üreme tipleri görülüyor. Erkek ve dişi bireyler farklı kavki şekilleriyle kolaylıkla ayırt edilebiliyor.

Denizel, görsel hemen her türlü su ortamında yaşayabilir olmaları, asılı ya da tabanda olsun farklı yaşama şekillerini temsil eden örneklerinin olması, bunların geçmiş ortam koşullarının yorumlanmasında sıklıkla başvurulan fosiller olmalarını sağlamış.

Jeolojik zamanın başından itibaren görülen Ostrakod fosilleri; Paleozoyik'te ortaya çıkıp, Paleozoyik'te yok olanlar, Paleozoyik'te ortaya çıkıp, Mesozoyik'in Triyas ve Jura devirlerinde yok olanlar, Paleozoyik'te ortaya çıkıp, günümüze kadar gelenler, Jura'da ortaya çıkıp, günümüze kadar gelenler, Senozoyik'te ortaya çıkıp, günümüze kadar gelenler olarak ayırt edilebiliyor.

Ostrakodlar, jeolojik zamanın başından itibaren geçirdikleri evrimsel açınım ve fosil olarak çok iyi korunmuş olmaları bakımından foraminiferlerden sonra en çok bilgi veren, en önemli mikrofossil grubu.

Prof. Dr. Nurdan İNAN

Mersin Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü

işlerinde görev alırlar. Üç çift ayakların da gövdede oldukları kabul edilir. Ostrakodlarda gelişmiş bir sinir ve sindirim sistemi, tek veya çift görme organı ve denizel olanlarında da kalp bulunur. Eşeyli (seksüel) ve eşeysiz (aseksüel/partenogenez) olarak ürerler, ayrıca erkek ve dişi formlar belirgindir. Ancak, bazı tatlı su ostrakodları erkek formlarla ilişkide olmaksızın üreyebilmektedir. Biyologlar güncel formların cins ve tür tayinlerini, yumuşak kısımların özelliklerine dikkat ederek gerçekleştirmektedir.

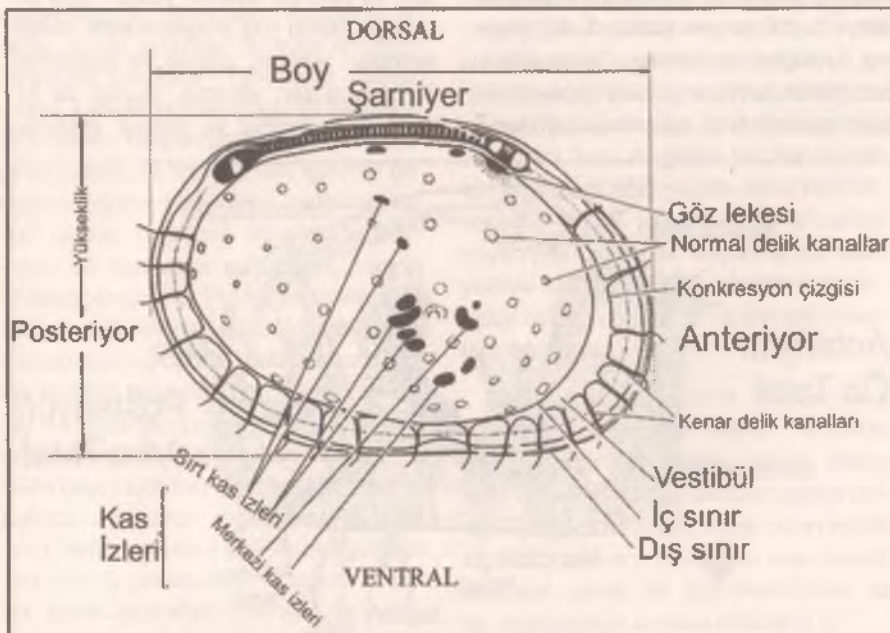
Ostrakod kavkısı / kabuğunun özellikleri

Ostrakod kavkısı, genellikle biri diğerrinden daha geniş olan sağ ve sol kapak olarak iki parçadan oluşur. Kavkiya yandan bakıldığında, baş tarafı önkenar/anteryör, arka tarafı/posteriyör, ayakların bulunduğu, sürünerek yaşadığı taraf karnın kenarı/ventral ve karşı tarafı da sırt kenarı/dorsal olarak adlandırılır. Sırt kenarında bulunan bir eklem mekanizması (hinge) sağ ve sol kabukları birbirine

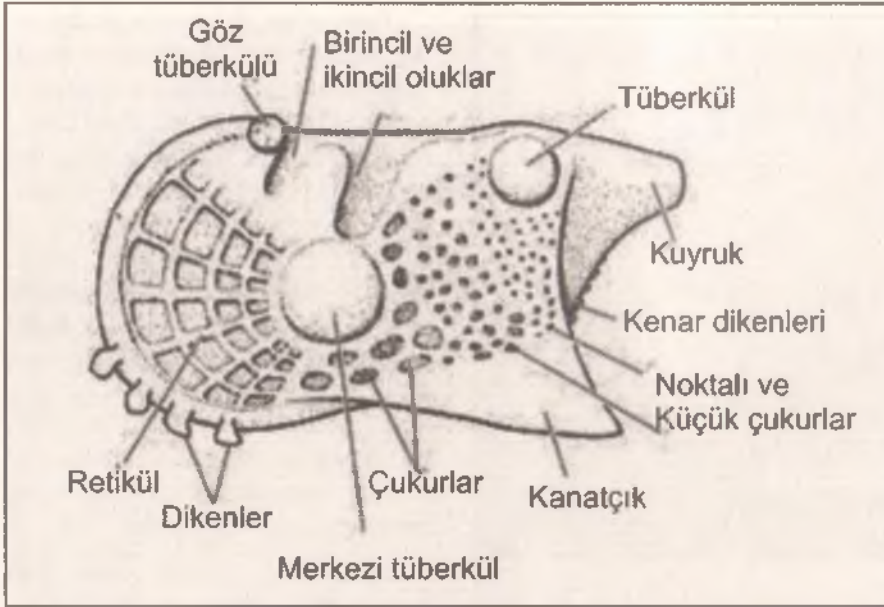
bağlar. Ayrıca, kabuğun içinde yer alan bir seri bağlayıcı kaslar kabukların birbirine bağlanmasına destek olur. Kabuk, dış ve iç olmak üzere iki tabakadan/lamel oluşur. Dış lamel kalsiyum karbonat bileşimli, iç tabaka ise kavkının merkez kısmına doğru kitin, dışına doğru ise kalsittir. Kabuk içi incelendiğinde dış tabaka ve iç tabaka birbirlerine tamamen değişimli oldukları kısma kenar zonu denir. Kabuk yüzü düz, noktalı, kostüllü, retiküllü/ağımsı, dikenli ve kanatçıklıdır. Ostrakod çalışan fosil bilimciler/paleontologlar kavki üzerinde bulunan bağlantı yerinin özelliği, kasların kavki içinde bıraktığı izler, izlerin sayısı, şekli, kenar zonu özellikleri, kabuk süslerini inceleyerek cins ve tür tayini yaparlar.

Ostrakodların jeolojik zamanlardaki yolculukları ve önemli evrim adımları

Ostrakod benzeri (çift kabuklu eklem bacaklılar) organizmalar birinci jeolojik zamanın ilk devri olan Kambriyen'de (yaklaşık 550 milyon yıl öncesi) ortaya çıkarak günümüze kadar yaşar. Yumuşak kısımları korunarak fosilleşen en yaşlı ostrakodlar İngiltere'de 425 milyon yıllık Silüriyen çökellerinde bulunur. İlk ostrakodlar tamamıyla denizeldir. İlk tatlı su ostrakodları (Darwinulacea and Carbonitidae), birinci jeolojik zamanın Kar-

Şekil 2. Ostrakod kavkısının iç özellikleri (Athersuch ve diğ. 1989'dan düzenleme).

Şekil 3. Ostrakod kavkısının dış özellikleri (Athersuch ve diğ. 1989'dan düzenleme).

bonifer Devrinde ortaya çıkmış ve ikinci jeolojik zamanın Jura Devrinde de oldukça yaygınlaşmışlardır.

Ostrakodlar, Kambriyen, Paleozoyik ve modern faunalar olmak üzere 3 evrimsel fazda incelenir.

İki kapaklı Kambriyen eklembacaklı fosillerinden Bradoriida (sinonim Archaecopida) takımı, ostrakodların atası olarak kabul edilir. Bradoriid faunası, eski kıtalardan Lavrensiya (Kuzey Amerika), Gondvana (Kuzey Afrika, Avustral-

ya, Antartika), Avalonya (Britanya'nın güneyi ve Kanada'nın doğusu), Armori-ka (Fransa ve İspanya), Güney Çin, Sibirya ve Orta Asya (Kazakistan, Kırgızistan)'da bilinir.

Bu fosiller, genellikle oksijeni bol, sığ denizel ortamda (şelf) çökelen çamurtası, kumtaşı ve karbonatlı birimler içinde erken Kambriyen'den Erken Ordovisiyen'e kadar bulunur.

Bradoriidlerden sonra, çift kapaklı eklembacaklılardan, ostrakod olarak ka-

bul edilen ancak halen şüpheli olan leperditicopidler birinci jeolojik zamanın Ordovisiyen (yaklaşık 490 milyon yıl önce) devrinde ortaya çıkar ve Devoniyen devri sonunda (yaklaşık 360 milyon yıl önce) yok olurlar. Leperditicopidler sığ denizel ortamda kıyıya yakın bölgelerde, epibentik olarak yaşar. Bu grubun cins ve türleri oldukça büyük boyutta olup, 50 mm uzunlukta olanları vardır. İlk bilinen tür, Kuzey Okyanusu'nda Norveç'in kuzeyinde bulunan Spitsbergen'de Ordovisiyen yaşlı Kyrtonryggen Formasyonu'nda bulunur.

Birinci jeolojik zaman kökenli ostrakodlardan bazıları birinci jeolojik zaman olan Paleozoyik'te yaşayıp yokoldular, bazıları ise bugünkü modern faunayı oluşturdular. Bu ostrakodlar;

- Palaeocopida (Palaeocopina ve Platycopina alttakımları),
- Podocopida (Metacopina, Podocopina, Cypridocopina ve Cytherocopina alttakımları)
- Myodocopida (Cladocopina, Paleomyodocopina, Halocypridina ve Myodocopina alt takımları) takımlarından oluşur.

Palaeocopida takımı, birinci zamanda bilinen küçük çift kapaklı eklembacaklılardan binlerce türü bulunan büyük bir gruptur. Kavkı morfolojisine göre ostrakod olarak 19.yy'ın başlarında tanımlandı. Paleozoyik (Birinci Jeolojik Zaman) ostrakod grubu olarak bilinen Palaeocopina alt takımı, Ordovisiyen başlarında ortaya çıkar. Bu gruba ait ostrakodlar, kabukları yan görünümünde yarı dairesel olan, uzun ve düz sırt kenarları bulunan, hemen hemen iki eşit kapağı, basit bağlayıcı mekanizması ve ilkel kas izleri ile tanınan denizel ostrakodlardır. Birinci zamandaki dağılımları incelendiğinde:

• Eurychilinae'nin Erken Ordovisiyen'de ortaya çıkar ve Erken Silüriyen'de (yaklaşık 435 milyon yıl önce) yok olurlar.

• Beyrichiacea'nın ise sığ denizel ortamı (epineritik) karakterize ederler, Geç Ordovisiyen'de (yaklaşık 455 milyon yıl

Silüriyen	7	425 My	← Yumuşak kısımları korunmuş en yaşlı ostrakod (Myodocop)
Ordovisiyen	6	445 My	← En yaşlı Myodocop ostrakodları
	5	460 My	← Son Bradoriida
	4	478 My'dan sonra	ostrakodların büyük çeşitlenmesi
	4	485 My	← En yaşlı ostrakod/Bradoriida çok nadir
Kambriyen	3	501 My	← Bradoriida'nın büyük yok oluşu
	2	522 My	← En yaşlı Bradoriida
Prekambriyen	1	601 My	← Pancrustacea'nın ortaya çıkışı

Şekil 4. Fosil kayıtlarına göre ostrakodların ortaya çıkışındaki önemli olaylar (Williams ve diğ. 2008'den düzenleme).

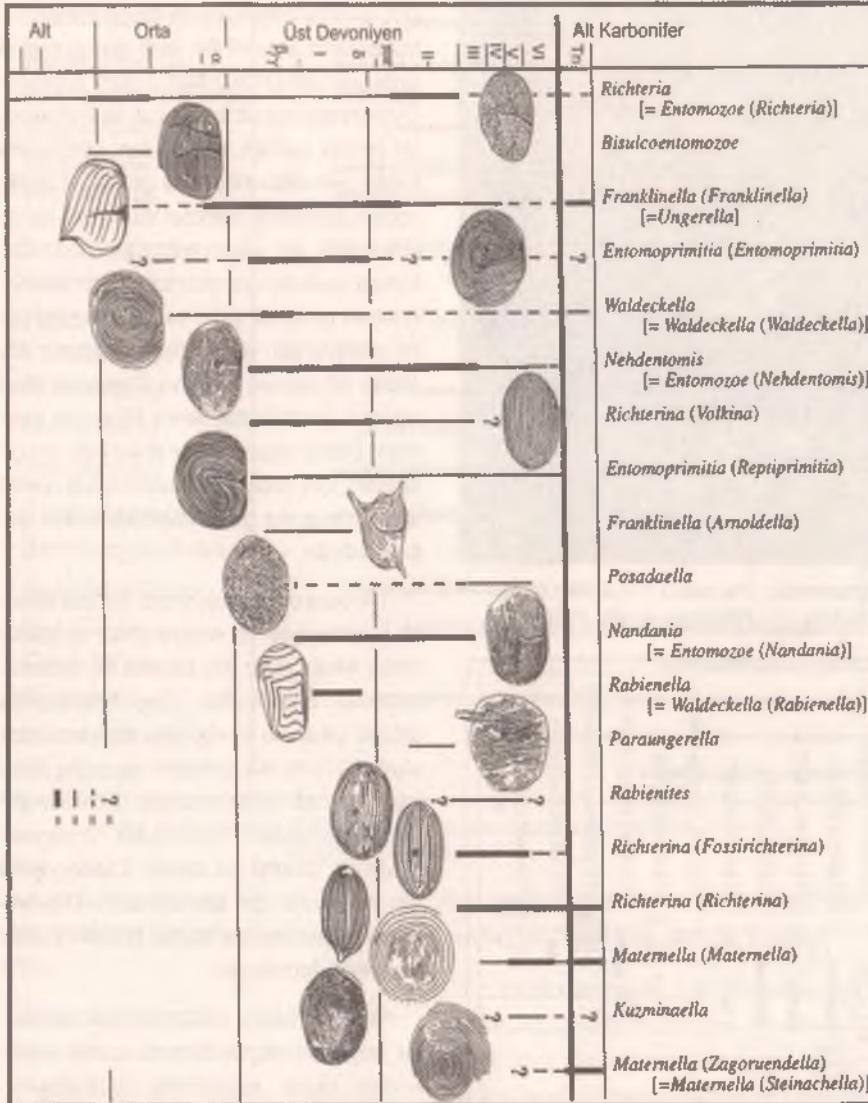
Şekil 8. Cypridocopin tatlısu ostrakodu Cypridea'dan görünüm. (<http://www.nhm.ac.uk/natureplus/blogs/micropalaeo/tags/cypridea>).

tenerek, bazıları yok olurken, bazıları da günümüze kadar gelmiştir.

İki kapaklı eklembacaklıların önemli temsilcisi olan ostrakodlar, 522 milyon yıldan bu yana geçen zamandaki yolculuklarında birinci, ikinci ve üçüncü jeolojik zaman içinde birçok aile, cins ve tür-

ler seyahat etmiş olup, evrim basamaklarına göre biyostratigrafinin kurulmasında ve paleocoğrafik dağılımlarına göre ise eski kıta hareketlerinin belirlenmesinde önemli rol almışlardır.

Günümüzde, "bugün geçmişin anahatarıdır" prensibi uygulanarak ostrakodlar

Şekil 9. Myodocopid ostrakodlardan entomozoacean'ların evrimi (Uffenorde ve diğ. 2000'den düzenleme).

üzerinde birçok araştırmalar yapılmakta, hem geçmiş, hem de gelecekle ilgili bilgiler elde edilmektedir.

Kaynaklar

- Athersuch, J., Horne, D. J. & Whittaker, J. E. (1989). *Marine and brackish water ostracods*. Synopses of the British Fauna (New Series) No. 43, 343 pp. 8 pls, E.J.Brill. ISBN 90-04-09079-7.
- Becker, G., 2002. Palaeozoic Ostracoda: The Standard classification scheme, *Neues Jahrbuch für Geologie und Paläontologie N. Jb. Geol. Paläont. Abh.*, 226 (2), 165-228.
- Becker, G., 2005. Functional morphology of Palaeozoic ostracods: phylogenetic implications, *Hydrobiologia* 538: 23-53.
- Braiser, M.D. 1980. Microfossils, University Hull, 193 s..
- Groos-Uffenorde, H., Lethiers, F. & Blumenstengel, H. 2000. Ostracodes and Devonian Stratigraphy. *Courier Forschungsinstitut Senckenberg* 220, 99-111.
- Hartmann, G. & Puri, H. S., 1974. Summary of neontological and paleontological classification of Ostracoda. *Mitt. Hamb. Zool. Mus. Inst.*, 70: 7-73.
- Sönmez-Gökçen, N., 1964. Ostrakod'lara giriş, *M.T.A.Dergisi*, 131-141.
- Yamaguchi, S. & Endo, K. 2003. Molecular phylogeny of Ostracoda (Crustacea) inferred from 18S ribosomal DNA sequences: implication for its origin and diversification. *Marine Biology*, 143, 23. doi=10.1007/s00227-003-1062-3.
- Morkhoven, F. P. M., 1963. Post Paleozoic Ostracoda. Elsevier edit., 2: 1-478.
- Williams, M., Siveter, D. J., Salas, M. J., Vannier, J., Popov, L. E., Ghobadi, Pour, M. 2008. The earliest ostracods: the geological evidence. *Senckenbergiana lethaea*, 88, 11-21.
- Whitley, R., Munoz-Torres, F. ve Van Harten, D. 1998. The Ostracoda of an isolated Neogene saline lake in the Western Amazon Basin. In: What about Ostracoda!, Crasquin-Soleau, S., Braccini, E. Lethiers, F. (Eds.) *Bull. Centre Rech. Elf Explor. Prod., Mém.* 20. 231-245. Actes du 3e Congrès Européen des Ostracodologistes. Paris, Bierville, France, 8-12 juillet 1996.

Bilim ve Teknoloji Güncesi

Felçli Kadın robot koluyla kahvesini tutuyor ve yudumluyor

Düşünceleriyle robot bir kolu yöneterek Cathy adındaki felçli bir kadın bir şişe kahveyi tutabiliyor ve pipet sayesinde kahvesini yudumlayabiliyor ki bunu yaklaşık 15 yıldır kendi kendine yapamamıştı. Bu verimliliğe yol açan teknoloji bir çeşit beyin bilgisayar arayüz sistemidir. Bir bilgisayar kadının beynine yerleştirilen minik bir çip tarafından gelen sinyalleri çözerek kadının düşüncelerini robot kol tarafından sağlanan harekete dönüştürür.

Görünüşte olağan olan içeceği ağza götürme görevi, ciddi bir şekilde felçli olan insanların beyin kontrollü robotik aletleri kullanarak üç boyutlu uzayda hareketleri yürütebileceğinin ilan edilen ilk göstergesidir. BrainGate (BeyinGeçidi) olarak adlandırılan sistemin bu son uygulaması *Nature* dergisinin 17 Mayıs tarihli sayısında anlatılmıştır.

İngiltere New Castle Üniversitesi'nde nörolog olan Andrew Jackson, laboratuvar çalışmaları ve maymunlarla yapılan çalışmalar kapsamında birçok şeyin kanıtlandığını fakat bu hastalar için faydalı olabilecek bir şeyin ilk gösterimidir, demektedir. *Nature* dergisinin aynı sayısında Jackson'ın yeni gelişmelerle ilgili yorumu da yer almaktadır.

BrainGate'in laboratuvar dışında kullanılabilir hale gelmesinden önce hala yapılması gereken birçok çalışma var. Şu anki tasarımıyla hastanın beynindeki küçük sensör biçimsiz kablolarla küçük buzdolabı boyutlarındaki bir bilgisayara bağlıdır. Bu yüzden sistemi kablolu hale getirmek amaçlardan biridir. Araştırma-

cılar BrainGate sisteminin on yıl içinde felçli ya da protez uzvu olan insanlar için ulaşılabilir ve ekonomik açıdan elde edilebilir olmasını umuyorlar. Belki de benzer teknoloji, artık çalışmayan doğal bir uzva da hareket kabiliyeti kazandırabilir.

Massachusetts Hastanesi'nde ve Providence'da Brown Üniversitesi'nde nörolog olan Leigh Hochberg birçok açıdan araştırmanın esas amacının birgün beyinle uzuvlarla bağlamak olduğunu söylüyor. Hochberg BrainGate deneylerini yönetmektedir.

BrainGate'in şimdiki düzenlenmesinde hastanın motor korteksine bebek aspirini büyüklüğünde silikon bir sensör yerleştirildi. Beynin bu bölümünde nöronlar vücudun bölümlerine karşılık geçen bir şekilde organize edilmiştir. 96 elektrot içeren sensör, motor korteksin kolu yöneten kısmında birkaç milimetre derinliğe yerleştirilmiştir. İnce kablolar sensörden derinin altındaki bozuk para büyüklüğündeki kontrol paneline ulaşır. Bu panel de başın üzerindeki bir bağlantı noktasına bağlanır. Buradaki kablolar bilgisayara ulaşır. Cathy felçli kolunu hareket ettirmeyi düşündüğünde dikkatle hazırlanmış algoritmalar elektrotlarda toplanan sinyalleri çözerler ve onları robot kol tarafından yerine getirilen emirlere dönüştürürler.

Montreal Üniversitesi'nde nörolog olan John Kalaska hareketlerin hala oldukça aksak olduğunu söylüyor. Ve bu yeni buluş, bilgisayar faresinin imlecini düşünceleri kullanarak hareket ettirmekten daha büyük bir adımdır demektedir. (Fare imlecini hareket ettirme BrainGate'in 2006 yılındaki büyük başarısıydı)

O zamandan beri beyin sinyallerini çözen algoritmalar geliştirilmiştir diyor BrainGate'in esas geliştiricisi olan nörolog John Donoghue.

Araştırma grubu hala robot uzuvlara ne kadar fonksiyonun eklenmesi gerektiğini hesap etmeye çalışıyorlar. Beyin temel olarak el'e, "git ve bir şeye uzan der", demektedir Donoghue. Gelecekteki çalışmalar robot uzuvlarını geliştirecektir.

Çeviren: Hazan GENÇAY

Kaynak: Science News

Doğada sesli mesaj keşfedildi: Böcekler geçmişten toprak mesajı alıyorlar

Böcekler bitkileri 'yeşil telefonlar' olarak başka böceklerle iletişime geçmek için kullanabiliyorlar. Yeni bir araştırma gösteriyor ki gene aynı bitkiler sayesinde böcekler toprağa sesli mesaj bırakabiliyorlar. Otçul böcekler toprak mantarları üzerindeki etkileri ile sesli mesajlarını depoluyorlar. Hollanda Ekoloji Enstitüsü (NIOO-KNAW)'nden ve Wageningen Üniversitesi (WUR)'nden araştırmacılar bu özel mesaj servisini kanaryaotu bitkisi üzerinde keşfettiler.

Sonuçlar yakında *Ecology Letters* dergisinde açıklanacak.

Birkaç yıl önce, Hollanda Ekoloji Enstitüsü'nden bilim adamları toprak altı ve toprak üzerinde yaşayan böceklerin bitkileri telefon gibi kullanarak birbirleriyle iletişime geçebildiklerini keşfetti. Bitki köklerini yiyen böcekler o bitkinin yapraklarında kimyasal değişime neden oluyor. Bu ise bitkinin havaya uçucu sinyaller vermesine neden oluyor. Bu sinyaller ise toprak üzerinde yaşayan böcekleri, yemeleri için farklı bir bitki seçmeye ikna ediyor. Böylece rekabet engelleniyor. Ayrıca bu böcekleri bitkideki zehirli bileşiklerden de koruyor. Fakat araştırmanın bulguları bununla bitmiyor.

Yeni araştırma gösteriyor ki bir böcek bir bitki üzerinde beslendikten sonra toprakta kalan özel bir iz bırakıyor. Ve gelecekte burada yetişen bitkiler bu kimyasalları topraktan alarak diğer böceklerle karşı sinyal veriyorlar. Bu mesajlar çok özel: Yeni bitki, eski bitkinin yaprak yiyen tırtıllardan mı yoksa kök yiyen böceklerden mi zarar gördüğünü söyleyebiliyor. "Yeni bitkiler aslında otçul böcek ve onların

düşmanlarına geçmişten gelen 'sesli mesaj' deşifre ediyor' diye tekrarlıyor araştırmacılar. 'Böcekler geçmişte tekrar yaşıyor'. Bu geçmişten gelen mesaj, böceklerin büyümesini ve davranışlarını kuvvetli bir şekilde etkiliyor. Bugünün böcekleri geçmiş mevsimlerden kalan mesajlardan etkileniyor.

Araştırma ekibi seralarda kanaryaotu büyüttü ve bu otları yaprak yiyen tırtıllara veya kök yiyen böcek larvalarına maruz bıraktılar. Sonra aynı toprakta yeni bitkiler yetiştirdiler ve bu bitkileri yine böceklerle maruz bıraktılar. 'Bulduğumuz sonuçlar şunlar; topraktaki mantar bileşimi o bölgede yaprak yiyen böcek mi yoksa kök yiyen böcek mi olduğuna göre değişiyor' diye açıkladı araştırmacılar. 'Bu mantar topluluğundaki değişim sonraki nesil bitkilerin büyümesine ve bunların kimyasına etki ediyor. Ve böylece bitkiler üzerinde beslenen böceklerle de etki ediyor'. Aynı topraktaki yeni bitkinin büyümesi ve lezzeti buradaki eski bitkiye benziyor. Böylece, yeni bitki eski bitkiden aldığı kimyasal kalıtımı tekrar toprağa mesaj olarak bırakabiliyor, bu da böceklerle ve onların düşmanlarına bir mesaj olarak geçiyor.

'Bu sesli mesajlar toprakta ne kadar süre kalıyor? Bu benim de bilmek istediğim şeylerden bir tanesi!' diye ekliyor araştırmacılar. 'Bunun ve bu olağanüstü olayın doğada ne kadar yaygın olduğu üzerinde çalışıyoruz'.

Çeviren: Onurhan EKİNCİ

Kaynak: Science Daily

Nanopartikül kaplama, güneş ışığıyla reaksiyon göstererek kirliliğe sebep olan maddeleri ortadan kaldırıyor

Navarra Devlet Üniversitesi'ndeki araştırmacılar inşaat malzemeleri için bir çeşit kaplama geliştirdiler. Bu kaplama türü güneş ışınlarıyla etkileşime giren ve havadaki belli başlı çevre kirliliğine yol açan maddeleri ortadan kaldıran kimyasal reaksiyonları tetikleyen nanopartiküllere dayanarak geliştirilmiştir. Havayı kir-

leten gazlardan nitrojenoksiti %90, hidrokarbonları %80, ve karbondioksiti %75 oranlarında azaltılabileceği varsayılıyor. Bu kaplama sistemleri L'Urederra R+D merkezinin ve inşaat şirketi olan Obras y Servicios TEX S.L'in de üniversiteyle ortak yürüttüğü Ecofotomat projesinin sonucudur.

Araştırmacı Javier Goicoechea kaplamaları şöyle açıklıyor: "Kaplama fotokatalitik etkisi olan özel nanopartiküllerle sahip. Bu nanopartiküller güneş ışınlarıyla etkileşime giriyor, böylece bir dizi kimyasal reaksiyonu tetikleyerek havayı temizliyorlar". Bu projede asıl iş, temel inşaat malzemesi olarak beton ile yapılıyor. L'Urederra nanopartikülleri üretir ve kaplamanın içine dâhil edilebilecek şekilde adapte eder ve TEX şirketi betonlamayı ve inşaat malzemelerinin teknik ayrıntılarını karşılar çünkü projenin esas amacı pazarlanabilir bir ürün elde etmektir. Javier açıklamasına şöyle devam ediyor: "Bu tür kaplamalara sahip seramikler var ama biz burada beton ve sıvı çözeltilerle çalışıyoruz çünkü kaplamanın olabildiğince boyama gibi görünmesini istiyoruz: Uygulandığında maliyeti çok yüksek olmayan ve çevresel etkilere karşı yeterince dayanıklı olan."

Goicoechea'nın göre: "Bu işin güzel yanı, bahsettiğimiz bu kaplamalar bir mikrondan da ince ve herhangi bir materyalin yüzeyine rahatça uygulanabilir. Örneğin, betonun yüzeyi çok gözeneklidir

ve bu kaplama güneş ışınları geldiğinde gözenekli yüzeyin tamamının etkinleşmesini sağlar". Dahası bu kaplama, yüzeye yapışmış olan belli bileşiklerin azaltılmasını sağlıyor, böylece bakterilerin ve mantarların yayılmasına da engel oluyor.

Kaplama, inorganik malzemeden oluşuyor. Araştırmacı, "Bu dereceli olarak serbest kalan antibakteriyel ilaçlı, ilaç bitliğinde de sonuç olarak etkisi biten kaplamalar gibi değildir" demektedir. "Burada bahsedilen, malzemenin yapısındaki özelliklerdir. Güneş ışığı vurduğunda, yüzeyde, hava kirliliğine sebep olan maddelere karşı atağa geçen, özellikle monoksitlere ve nitrojenoksitlere karşı etkili serbest radikaller üretir".

Araştırma ekibinin gazdaki azaltılması ölçebilecekleri laboratuvarları olmadığından, kaplama yüzeyine mürekkeplemeyle uygulanan standart bir deney yürüttüler. Araştırmacılar: "Beton ışığa maruz kaldığında, kaplama yapılmamış yüzeyde mürekkep aynen kalırken, kaplama yapılan yüzeyde mürekkep bozulmaları açıkça görülebiliyor. Mürekkep bozulmasından bazı sonuçlar çıkarılabilir: Işın yüzeye düştüğünde kaplama havada bulunan kirlilik maddeleri parçalar, yok eder", demektedirler.

Çeviren: Elif Nisa ŞENCAN

Kaynak: Science Daily

Olimpiyat oyunlarının geleceği gen terapi ile mi şekillenecek?

Olimpiyatçılar, daha hızlı koşar, daha yükseğe atlar ve daha ağır kaldırır. Elbette seçkin sporcular, yeteneklerini çok disiplinli bir çalışmayla kazanıyor. Fakat bu özelliklerini sonradan kazanılmayan ayrıcalıklarıyla elde ediyorlar, yani doğru genetik yapıyla...

En iyi atletlerin, en az bir set 'performans geliştirici' gen taşıdığı biliniyor. Örneğin her olimpiyat koşucusu erkekte mutlaka ACTN3 geninin bir varyantı olan 577R alleli taşıyıp taşımadığı kontrol edilir. Elde edilen istatistik veriler göre de Avrasyalıların % 50'sinin ve Afrikalıların % 85'inin bu 'güç geni' inden en az bir kopya taşıdığı biliniyor. Geriye kalan milyonlar veya 577R alleli bulunmayan bireyler ise olimpiik arzularını yeniden düşünmek zorunda kalabilirler.

Şimdilerde, daha fazla gen, atletik yetenekle ilişkilendirilmektedir. Buna göre ilerde, olimpiyat yetkilileri daha fazla zorlukla karşı karşıya gelecek gibi görünüyor. Yoksa bugüne kadar takip ettiğimiz Olimpiyat oyunları aslında sıkı çalışan mutantların bir gövde gösterisi miydi? Bu soruyu sormadan edemiyoruz... Eğer olimpiik kural koyucular, genetik özelliklerin her bireyde değişken olduğunu kabul ederse, ilerde her atlet genetik testlere tabii tutulup genom yapıları göz önünde bulundurularak ayrı müsabakalarda değerlendirilebilecektir.

Olimpiyat yarışlarının geleceği 3 temel senaryoya göre şekilleneceğe benziyor: İlkine göre genetik özellikleri bakımından avantajlı olarak doğan atletlerin yarışlarda gövde gösterisi yapması devam edecek. İkinci seçenek, genetik bakımdan yararlı genleri bulunmayan atletlerin oyun alanlarının derecelendirilmesi. Üçüncü bir seçenek ise doğarken kendisine genetik piyango vermeyen atletlerin, mümkünse gen terapi ile genetik özelliklerinin yükseltilmesi -pratikte bugün yapılan gen dopingi ile yasaklanan yöntem-yönünde düşünülebilir.

Bizler, zaten yüzyıllardır ilk senaryoyu izliyoruz. Bugün, 200'den fazla gen varyantı atletizmle ilişkilendirilmekte. Örneğin ACE geninin 'I' varyantı taşıyıcılarının bu varyantı taşımayanlara göre 8000 metre pik tırmanmada daha başarılı olma ihtimali çok daha yüksek. Katmandu Vadi'sindeki Şerpaların (dağcılıkta usta olan Himalaya halkı) %94'ünün bu genin 'I' varyantını taşıdığı bilinmektedir. Diğer etnik kökene mensup bireylerde bu oranın % 45-70 olduğu da bilinmektedir.

Bu gibi varyantlar insan popülasyonlarında sıklıkla görülmektedir. Atletlerin de elit statüye geçmeleri bu altgruba dahil olmalarına bağlı. Daha fazla bireysel genom tarandıkça, araştırmacılar birinci sınıf atletler içerisinde hakikaten süperötesi şampiyonlarda başka nadide varyantlara da rastlayacaklardır. Eero Mäntyranta, EPOR geninde mutasyonu olduğu bilinen bir atlet... Bu gen ona oksijen- taşıma kapasitesini % 25-50 oranında artıran ekstrasırdan kırmızı kan hücresi kazandırıyor. Kazandığı 7 olimpiik kros-kayağı madalyası da büyük ihtimalle bu genetik ayrıcalığının hediyesi...

Ancak başka bir önemli konu da bilim adamlarının varyantların doğuştan mı yoksa ...Hatta, kadın yarışçıların cinsiyetini onaylamak için kullanılan cinsiyet doğrulama testi bile kuşku götürüyor.

Olimpiik gelenek keskin bir biçimde değişiyor. En sonunda hiç akla gelmeyen düşünceler bile sıradanlık kazanıyor. Bir zamanlar, kadınlar yalnızca olimpiik tenis, golf ve kroket dallarında yarışınılıyordu. 1970'lere kadar ücretli atletler olimpiik müsabakalardan men ediliyorken, günümüzde profesyonel basketbol oyuncuları

madalya için yarışabiliyor. Kar kayağı, bisiklet motokros gibi ekstrem sporlar ise bugünün olimpiik değerleri haline gelmiş durumda.

Genetik verilerin ve iyileştirilmiş koşulların işin içine girmesiyle olimpiyat yetkilileri çok zor bir işle başbaşa kaldılar. Öyle görünüyor ki ilerde, gen modifikasyonuna karşın çok acımasız kurallarla karşılaşacağız. Peki, çocukken orak hücre anemisi dolayısıyla gen terapi almış bir birey de bu bu kategoride değerlendirilecek mi?

Oscar Pistorius, paralimpiik (engelliler olimpiyatı) şampiyon koşucusu, bacak protezi nedeniyle olimpiyatlardan men edilmişti. Ama bugün artık, Londra Olimpiyatları'nda Güney Afrika takımında yarışacağı gün bekleniyor. Umudumuz, genetik modifikasyonların daha yaygın olması yönündeyken yavaş yavaş kabul gören güvenli genetik iyileştirmelerin başarılacağı da beklentilerimiz dahilinde. Kadın veya erkek, amatör ya da profesyonel, engelli veya engelsiz olsunlar bugün oyunları, 'daha hızlı', 'daha yüksek' ve 'daha güçlü' atletlerin mucizeleri olarak izlemekteyiz.

Kaynaklar

1. Bernieri, Y. & North, K. N. *Physiology* 25, 250-259 (2010).
2. Ostrander, E. A., Huson, H. J. & Ostrander, G. K. *Annu. Rev. Genomics Hum. Genet.* 10, 407-429(2009).
3. Thompson, J. et al. *High Alt. Med. Biol.* 8, 278-285 (2007).
4. Droma, Y. et al. *Wilderness Environ. Med.* 19, 22-29 (2008).
5. Sonna, L. A. et al. *J. Appl. Physiol.* 91, 1355-1363 (2001).
6. Myerson, S. et al. *J. Appl. Physiol.* 87, 1313-1316 (1999).
7. de la Chapelle, A., Träskelin, A. L. & Juvonen, E. *Proc. Natl Acad. Sci. USA* 90, 4495-4499 (1993).
8. Karkakis, K., Jordan-Young, R., Davis, G. & Camporesi, S. *Am. J. Bioeth.* 12, 3-16 (2012).

Çeviren: Müşra ZEREN

Kaynak: Nature

Dilime Göre

Üç kıta

Bu harika anekdotu/fıkırayı, **Râsih Nuri İleri**'den (kim olduğunu bilmeyenler -son senelerde maalesef tek başvuru kaynağı haline gelen- Hz. Google'a müracaat etsinler bir zahmet!) dinlediğim yaklaşık 4 ay evvel...

Râsih Beyin amcası, gazeteci-yazar-fikir adamı **Celâl Nuri İleri**'dir (1881-1938). Soy ismi gibi ilerici ve yenilikçi olmasının yanında -Râsih Nuri'nin tabiriyle- "**paradoks**" bir adamdır **Celâl Nuri**... Nerede ne şekilde bir laf edip nasıl bir nükte dalgası yaratacağını kestirmek hiç de kolay değildir! Hani, nasıl derler: Ters köşe bir adamdır; Batılıların "**Sui generis**" dedikleri hususi tiplerden...

Lafa yekûn tutayım...

20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Tarihi Yarımada'nın fevkani bir mevkiiinde Avrupalı bir grup gazeteciyle âdeta edebi bir salon tesis edilmiş, muhabbet ikliminde bilgi devşirilmekte ve yemekler yenmektedir. Ev sahibi **Celal Nuri İleri** misafirlerine bilgi vermekte, İstanbul'u anlatmakta, anlatmakta, anlatmaktadır...

Bir vakit sonra, sıradan-sürüden muhabbetler sıkılmış olacak ki **Celal Nuri** üstadı, ecnebilere bir oyun etmek ister. Fırsat kollama vaktidir artık!.. Ay yüzüne doğar ve istediği fırsat, gecikmeden altın tepside sunulur kendisine... Bir büyük Avrupa devletinin havalı bir gazetecisi, "**Galata'dan İstanbul'u seyretmek pek hoş... İnsan böyle kıtalararası bir mevkide olunca resmen sarhoş oluyor!..**" der ve şöyle devam eder: "**Efendim, şimdi biz hangi kıtadayız?**"

Celal Nuri İleri, zeki ve muzip bakışlarla, "**Şimdi**

efendim, Avrupa Kıtasındayız." şeklinde cevaplar muhatabını... Misafir gazeteci, sağ tarafa (*Haliç'e*) çevirir yüzünü ve "**Burası ne peki?**" diye sorar bu kez de... Cevap, kemâl-i ciddiyetle verilir: "**Ha, orası Asya Kıtası!**"

"**Allah Allah, e peki solumuzdaki koskocaman kara parçası (Kadıköy tarafı) neresi oluyor o zaman efendim?**" sorusu çıkar şaşkınlıkla misafir gazetecinin ağzından...

Cevap bu kez, belki de Payitaht'ın en güzel nüktesine son noktayı koymaya adaydır:

"**Orası mı? Tabii ki Afrika kıtası?!**"

Sonra mı?

Sonrası, sevgili okur... Gazeteciler, yemeklerinin üzerine -tatlı niyetine- "**Üç kıta**" aldatmacasını da yerler ve ülkelerine dönerler... Birkaç gün sonra, meraklı gazetecinin ülkesindeki bir büyük gazetede şu manşet görülür:

"**Üç kıtanın birleştiği şehirde büyüledik?!**"

Hadise doğrudur... Amcasından bu fıkrayı dinleyip bana aktaran da -yukarıda bahsettiğim gibi- yakın tarihimizin mühim şahsiyetlerinden Doğan Apartmanı sakini **Râsih Nuri İleri**'dir.

Hoş kalın!..

Muharrir-Müellif-Musannif

Bu üç kelime de farklıdır: "**Muharrir** (*tahrir'den gelir*)"i, günlük gazete/sütun/makale yazarı olarak düşünebiliriz. "**Müellif** (*telef'ten gelir*)" dağınık, küçük, bilgileri toplayıp yeni bir kitap yazana/oluşturana denir. "**Musannif** (*tasniften gelir*)" ise, sistematik kitap yazan kişiye denir. Bir konu üzerindeki bilgileri derleyen, ilgili konunun alanına giren disiplinler üzerine de sıkı bir araştırma ve arşiv taraması yaparak kitap yazan kişidir "**musannif**". Mesela bir monografi yazarı, "**musannif**"tir.

Bilmek lazım

İngilizce gerçek zaman için "**time**" adlandırmasını kullanırken fiil zamanı için "**tense**" kelimesi kullanılmaktadır. Bu ayrım için Türkçede gerçek ve fiil zamanı arasındaki ayrım da "**vakit ve zaman**" adlandırmaları kullanılabilir; çünkü "**vakit**" sözcüğü günün sınırlı, belirli dilimlerini ifade ederken "**zaman**" sözcüğü daha genel anlamda sınırsız, geçmişten geleceğe uzanan bir süreyi kapsamaktadır.

Çetin Ceviz Problemleri

Bu köşemizde, eğlenceli zekâ oyunları, matematik ve fizik soruları bulacaksınız. Sorular, çıraklık, kalfalık ve ustalık başlıkları altında zorluk derecelerine göre sıralanacaktır. Bu soruları doğru yanıtlayan 3 okurumuza Kaynak Yayınları'nın yayımladığı Doğu PERİNÇEK'in "Türkiye'nin Anayasa Birikimi" adlı kitabını hediye ediyoruz. Yanıtlar en geç 19 Ağustos 2012 tarihine kadar e-posta, faks veya posta ile dergi adresine ulaşmalıdır.

Çıraklık

Ali ve Ahmet adlı iki kardeş ağzına kadar ayran dolu bir silindirik bardaktan ayranı yarı yarıya içecekler. Önce Ali içer. Kendi sırası geldiğinde Ahmet: "Sen yarından fazla içtin." diye itiraz eder.

İki kardeşin elinde hiçbir şekilde ölçme yapmak imkanı yoktur. İçilen ayranın yarından az veya fazla olduğunu nasıl belirleyebilirler?

Kalfalık

Adamın biri Montecarlo'da üye olarak ve parola ile girilebilen bir kumarhaneye girmek istiyor. Parolayı bilmediğinden, bir kenarda gizlenerek gelen üyeler ile kapıcı arasında geçen konuşmaları dinliyor.

Bir üye geliyor ve kapıyı çalıyor. Kapıcı "sekiz" diyor: Üye "beş" diye cevaplıyor. Kapı açılıyor. Sonra kapıyı çalana kapıcı "yedii" dediğinde cevap "dört" oluyor ve kapı açılıyor. Üçüncü kişi geldiğinde kapıcı "altı" diyor. Cevap "dört" oluyor ve kapı açılıyor. Bunun üzerine adam da

kapıyı çalıyor. Kapıcı "beş" diyor. Adamın içeri girebilmesi için cevabı ne olmalıdır?

Ustalık

Bir ülkenin millet meclisinde 5 partinin toplam 200 milletvekili bulunuyor. Meclisteki milletvekili dağılımı ile ilgili durum şöyledir:

1. Herhangi 2 partinin toplam oyu koalisyon için gerekli sayıya ulaşmıyor.
2. Herhangi 3 partinin oluşturacağı koalisyon güvenoyu alabiliyor.

Geçerli kurallara göre güven oyu için yarından bir fazla milletvekilinin oyu gerekmektedir.

Bu mecliste, en çok milletvekili olan parti ile en az milletvekili olan parti arasındaki milletvekili sayısı farkı en fazla kaç olabilir?

Temmuz ayı cevapları

Çıraklık

1/2:1/3:1/9 oranı 9/18:6/18:2/18 oranına, bu oran da 9:6:2 paylarına karşılık gelir. Bu durumda çocuklara sırasıyla 9, 6 ve 2 at verildiğinde vasiyetname yerine getirilmiş olur.

Kalfalık

Eğer, "Çok kolay: Verimi %P kadar arttırmıştır" derseniz yanıldınız!

Eski yöntemle ustabaşının bir parçayı 1 birim zamanda yaptığını farzedelim. Yeni yöntemle, bir parçayı $(1 - P/100)$ birim zamanda yapacaktır. Dolayısıyla, 1 birim zamanda $1 + P/100$ parça yerine:

$$1 / (1 - P/100) = 100 / (100 - P)$$

parça yapacaktır. Parça sayısındaki artış yüzde olarak:

$$100 \left(\left[100 / (100 - P) \right] - 1 \right) = [100P / (100 - P)] \% \text{ olur.}$$

Ustalık

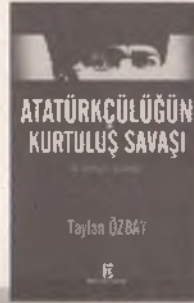
A) Remzi, İzmit'de yaşamakta, makinist yardımcısının en yakın komşusunun kazancı makinist yardımcısının kazancının 3 katıdır. Dolayısıyla, ne Remzi ne de Cengiz makinist yardımcısının en yakın komşusudur. O halde, en yakın komşu Sedat'tır.

B) Sedat, bilardoda makinisti yeniyor, makinist yardımcısı ile aynı adı taşıyan iş adamı Edirne'de yaşıyor. Remzi İzmit'te, Sedat ise Edirne ile İzmit arasında oturuyor. Dolayısıyla, Edirne'de yaşayan Cengiz'dir ve kendisi makinisttir.

C) Sedat, ne makinist ne de makinist yardımcısıdır. O halde, Sedat iş adamıdır.

İlkim Ozan Yayınları

Atatürkçülüğün Kurtuluş Savaşı
Bir Özeleştirici Denemesi
Taylan ÖZBAY
176 sayfa, 13TL.

Halit PAYZA
Kelebeğin Ömrü ve Ölümü
Biyografik Denemeler
Halit PAYZA
280 sayfa, 15TL

SATIŞ NOKTALARI:

D&R Mağazaları, Remzi Kitabevi Şubeleri, Kitopsan Mağazaları
ANKARA: Dost Kitabevi, Turhan Kitabevi, Bilgi Kitabevi, İSTANBUL: Kabala Kitabevi, Doğu Kitabevi, İZMİR: Sergi Kitabevi, Yakin Kitabevi, BURSA: Fıral Kitabevi, ÇANAKKALE: Ayışığı Kitabevi, MERSİN: Kardelen Kitabevi, ZONGULDAK: Ada Store Müzik & Kitap Evi, ZSahaf Kitabevi, Atlas Kurtasiye, Merdiven Kitabevi, Zonguldak Kitap Sarayı

İNTERNET SATIŞ NOKTALARI:

www.idelfix.com, www.kitapyurdu.com, www.dr.com.tr, www.pandora.com.tr, www.kitopsan.com.tr, www.dogukitabevi.com, www.kitaplrk.com

İLKİM OZAN YAYINLARI

Adres: Kültür Mah. 3842. Sk. Deniz Apt. 17/8 Kat: ANTALYA
Tel ve Belpap: 0242 227 11 94

Küreselleş(tirme) Karşıtı
Bilim Politik Yazılar
Prof. Dr. Mustafa KAYMAKÇI
277 sayfa, 15TL

K i t a p K u r d u

Ortakçının Oğlu Talip Apaydın

Feyziye ÖZBERK

"Ortakçının oğlu TALİP APAYDIN" söyleşiyle ortaya çıkarılmış bir hayat öyküsü. Yayına hazırlayan Feyziye Özberk. "İz Bırakanlar" kitap dizisinin ikinci kitabı. Kaynak Yayınlarından çıktı.

Kitap, 16 yıl cephelerde savaşmış Polatlı topraklı köylü Durmuş'un, 1926 yılında dünyaya gelmiş oğlu Talip'in hayatından hareketle, Cumhuriyet tarihini sunuyor bize. Atatürk'e ve Cumhuriyet Devrimine saldıranların yoğunlaştığı ve milletimize "yeni bir tarih" in kabul ettirilmeye çalışıldığı bugünlerde, Talip Apaydın'ın hayatı; 19 Mayıs 2012 de ayağa kalkarak tarihine ve geleceğine sahip çıkan milyonların, gücünü nereden aldığını da gösteriyor.

Köylü devrimi

Cumhuriyet Devrimimiz bir köylü Devrimidir. Devrimin önderi Mustafa Kemal tarafından dile getirilen bu gerçeği en derinden kavrayanlar, doğal olarak o Devrimin ayağa kaldırdığı, uyandırdığı, kaderlerini ellerine almalarını sağladığı yoksul köylü çocuklarıdır. Talip Apaydın söyleşisinde, Devrimin bu cephesini Hamidiye Köyü Öğretmen Okulunda, Çiftçiler Köy Enstitüsünde ve Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsünde olduğu 1938-1946 yıllarında yaşadıklarıyla, bugünün Türkiye'sine en önemli ders olarak anlatıyor.

Aferin ulan eller!

Apaydın söyleşisinde 1940 yılı Kurban Bayramında yaşadıkları bir olayı anlatarak başlıyor. Kış ortası, dondurucu soğuk ve tipi var. Her yer donmuş. Okulun elektriğinin üretildiği küçük santral, su donduğu için elektrik üretmiyor, sular akıyor.

Okul müdürü Rauf İnan öğrencileri okul önünde topluyor. "Bugün bayram. Önce bayramlaşacağız. Sonra ya içeri girip miymıntı miymıntı oturacağız ve üç günü böyle geçireceğiz ya da kazmayı küreği alıp yurdunu düşmandan kurtarmaya koşan asker gibi santral kanalını temizlemeye gideceğiz" diyor.

Sonra Müdür Rauf İnan kazmasını ve küreğini alıp kanal kazmaya gidiyor. Öğrencilere de "Gelmek isteyenler gelsin. Paralamız 'Bayramda çalışırız bayramlar için' diyor."

600 öğrenci öğretmenlerinin peşinden coşkuyla gidiyor. Tam iki gün bütün güçleriyle çalışıyorlar. "Sonra merasimle suyu aldık. Nazlı bir gelin getirir gibi önünden ardından yürüyerek, türküler ve marşlar söyleyerek getirdik. Ve geç zamanı, santral havuzuna döktük. Sonra bir baktık okulumuzun balkonuna çakılı "ÇKE" (Çiftçiler Köy Enstitüsü) yandı. O zamanki sevincimizi nasıl anlatmalı... Hiç unutmam bir arkadaşımız kendi ellerini öpüyordu. "Aferin ulan eller" diyordu.

Cumhuriyet, yoksul köy çocuğunun kendi gücünün ve neler yaptıklarının farkına varmasıdır.

Eleştiren, başı dik ve bilinçli Cumhuriyet yurttaşı

Öğrenciler sadece ders kitaplarını değil, klasikler başta olmak üzere her türlü kitabı okumaya özendiriliyor. İhtiyaç: başı dik, kendine güvenen ve yüzyılların miskinliğine meydan okuyan, milleti ayağa kaldırmada öncü rolü üstlenecek kadrolar yetiştirmektir.

Bunun için bütün öğrenciler gördükleri yanlışlıkları eleştirmeye teşvik edilirdi. Her Cumartesi değerlendirme toplantıları yapılır. Orada herkes söz alır. Okul yönetimine ve öğrencilere eleştiriler varsa açıkça söylenir. Öğretmenler büyük bir sabırla cevap verirler.

Dayak yoktur. Genel Müdür İsmail Hakkı Tonguç bir genelge gönderir ve haftada iki sefer bütün öğretmen, öğrenci ve müstahdemlerin önünde okunmasını ister: "Hiçbir öğretmen, hiçbir öğrenciye el kaldıramaz, kötü söz söyleyemez. Eğer bu dediklerimi yapan olursa öğrencinin de aynı şekilde mukabele etme hakkı vardır."

Enstitüde en kötü söz; "Utan, arkadaşlarından utan"dır.

Cumhuriyet, başı dik, onurlu yurttaşı böyle yetiştiriyor.

Yeni insan, devrimci önder

Enstitüde insan emeğinin her şeyin başı olduğu öğretilir. Tarihi krallar, kumandanlar değil, emeğin sahipleri yaptı. Uygarlığın tarihi "iş" in tarihidir. "Beyni çalışmayan elin değeri yoktur. Ama eli çalışmayan insan da gerçek aydın değildir."

Köy Enstitüleri hem üretim hem eğitim yapan kurumlardır. Çiftçiler Köy Enstitüsü kendi ürettikleriyle bütün giderlerini karşılamaktadır.

Çeşitli Köy Enstitülerinden gelen öğrenciler, Balıkesir Savaştepe Köy Enstitüsünün binalarını imce ile hep beraber yaparlar. Hasanoğlu Köy Enstitüsü ve Kars Cılavuz Köy Enstitüsünü de. Bunlar Talip Apaydın'ın yaşadıkları. Aynı durum bütün Köy Enstitülerinde yaşandı.

Her Köy Enstitüsü teorik eğitimin yanı sıra pratik bir beceri de edindi. Duvarcı, marangoz, demirci, elektrikçi vb.

Köye gidecek öğretmen hayatın her alanında köylüye önderlik edecek birikime ve yeteneğe sahip bir önder olarak yetiştirilmektedir.

"Sevabı sizin olsun, günahı bana yeter"

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye adım adım Atlantik kapısına bağlanır. Bu yönelimin kaçınılmaz sonucu Devrimin kadrolarının işbaşından uzaklaştırılmasıdır. Hasan Ali Yücel Milli Eğitim Bakanlığı'ndan, İsmail Hakkı Tonguç Köy Enstitüleri Genel Müdürlüğünden alınır.

Hasan Ali Yücel, 1947 yılında kendisine hakaret eden Demokrat Parti İl Başkanı Kenan Öner'i mahkemeye verir. Bütün

gericiler Yücel'e yönelik bir saldırı kampanyası yürütürler. CHP bu davada Hasan Ali Yücel'i yalnız bırakır. Talip Apaydın, Hasan Ali Yücel'in mahkemede "Biz köy çocuklarının asla unutamayacağı şu sözleri söylediğini" belirtiyor: "Köy Enstitülerinin bütün günahını omuzlarıma alıyorum. Sevabı başkalarının olsun. O kurumların günahı bile bana yeter."

Görev başında

Talip Apaydın'ın hayatı Cumhuriyetimizin bugüne kadar olan tarihidir.

27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 1990'lar ve bugün...

Apaydın bütün bu dönemleri devrimci bir Cumhuriyet aydını olarak yaşadı.

1999 seçimlerinde İşçi Partisi'nden Güçbirliği adayı olarak Amasya'dan milletvekili seçimlerine katıldı. Kendi deyişiyle bir görev yaptı.

Cumhuriyetin devrimci aydını, şimdi 86 yaşında ve hâlâ görev başında.

Hâlâ ülkesine ve halkına borcunu ödemeye çalışıyor.

"Ortakçının oğlu TALİP APAYDIN" kitabı Türkiye'nin ihtiyacı olan bir "ders kitabı".

Kaynak Yayınları, 2012, 215 Sayfa.

Tanıtım: Mehmet Bedri GÜLTEKİN

İşçi Partisi MKK Üyesi

Aykırı Kadınlar -

Osmanlı'dan Günümüze Devrimci Kadın Portreleri

Hüseyin AYKOL

Gazeteci-yazar Hüseyin Aykol, sol örgütlerle ilgili yıllar süren araştırmaları sırasında can sıkıcı bir gerçekle karşılaştı. Neredeyse bütün sosyalist örgüt liderleri erkekti. Yazar, konuyu biraz daha derinden araştırınca, Türkiye'de verilen toplumsal mücadele tarihinin aslında kadınlarla dolu olduğunu, fakat "erkek tarih"in onları ya görmezden geldiğini ya da öykülerini kısaltıp önemsizleştirdiğini fark etti.

Yoksa solun yaşadığı başarısızlıkların temel nedeni kadınların hep geri planda kalmaları mıydı? Bu sorudan hareket eden Hüseyin Aykol, bir kez daha ismi tarih kitaplarında geçen kadınların peşine düştü.

Lider olarak öne çıkan kadınların yanı sıra, eşini yaratan, ama onun gölgesinde kalan kadınların da mücadele ve katkılarıyla anlatıldığı Aykırı Kadınlar, bütün bu düşünce ve çabaların ürünü olarak ortaya çıktı.

İmge Kitabevi Yayınları, 2012, 231 Sayfa.

Kadın ve Kukla

Pierre LOUYS

Pierre Louys (1870-1925), hem romanları, hem şiirleriyle büyük ilgi uyandırmış bir yazın adamıdır. Afrodit'le (1896) ünlü olmuş, genellikle başyapıtı olarak nitelenen Kadın ve Kukla'yla (1898) bu ünü doruğuna çıkarmıştır. Ünlü yazar burada bir yandan İspanya'nın kendine özgü havasını yansıtırken, bir yandan da bedensel güzelliği dışında pek bir üstünlüğü bulunmayan sıradan bir kadının, bir adamı nasıl bir oyuncığa dönüştürüp aşağılayabileceğini gösterir. Buna bir de Pierre Louys'in kendine özgü anlatımı eklenince Conchita'yla Mateo'nun öyküsü bir başyapıtı dönüşür.

İmge Kitabevi Yayınları, 2012, 121 Sayfa.

Siyaset Felsefesine Giriş

Christian RUBY

Siyaset felsefesi, tarihi boyunca farklı analiz perspektiflerinden ve referans noktalarından beslenerek bir söz dağarcığı meydana getirmiştir. Yalnızca siyaset alanında hazırlanmış çalışmaları anlamak için değil, aynı zamanda gündelik yaşamın siyasi yüzünü daha iyi kavramak ve bir siyasi aktör olarak etkin olabilmek için de bu söz dağarcığına hâkim olmak büyük önem taşır. Tarihsel dönemleri sırasıyla ele alan bu kitap, siyaset felsefesi birikimini oluşturan olayları ve olguları, kaynaklarına inerek inceliyor.

Kitabın her bölümü siyaset felsefesinin bir dönemine odaklanıyor: Yunan felsefesinde siyaset alanının sahip olduğu saygınlığı vurgulayan Christian Ruby, Ortaçağ teolojisinde Kilişe'nin siyasetle ilişkisini ortaya koyuyor. Ardından 16.-18. yüzyıllarda modernitenin ve irade aracılığıyla birliğin ortaya çıkışını inceleyen yazar, 19. yüzyılda siyaset ile tarihsel güçlerin ilişkisine eğiliyor ve 20. yüzyılda gerçekleşen siyasalın aşınması sürecini değerlendiriyor.

Batı siyaset felsefesinin yol işaretlerini günümüzün koşullarıyla ilişkisi içinde görmek isteyen okurlara ve iktidar, devlet ya da toplumsal yaşam konularında çalışan öğrencilere eski tartışmalardan faydalanma imkânı sunan bir kaynak.

İletişim Yayınları, 2012, 160 Sayfa.

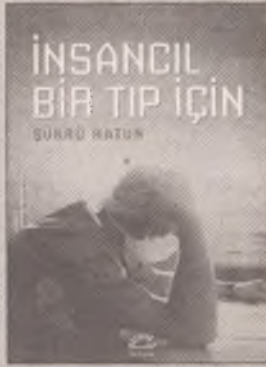
İnsancıl Bir Tıp İçin

Şükrü HATUN

Şükrü Hatun, hem hekim hem öğretmen (tıp fakültesi öğretim üyesi) olmanın tatminiyle, iyimserliğiyle yazıyor. Yani çocuk heyecanıyla... Hekimliğin önce "iyilik" olduğuna, olması gerektiğine inanarak.

"Toplum için hekimlik" şiarını, bunun için anlatmaya çalışıyor. Günümüz sağlık politikalarının belki en önemli meselesini, sağlık hizmetlerinin piyasalaşmasını, bunun için soruyor. Hastayı müşteriye dönüştüren, icat ettiği hastalıkları pazarlayan bir tıp endüstrisi, bunun için endişelendiriyor onu. Bu kitapta, tıp ve sağlık politikalarıyla ilgili denemeler yer alıyor. Sağlık politikaları, hastanelerin durumu, tıp eğitimi... "Herkes her hastaneye gidebiliyor, ne güzel" manzaraşının ardında pusuya yatan problemler... Sonra, "çocuklara kurulan saatler"... Çocukların, ergenlerin, gençlerin sağlık meseleleri (obezite, sözcüğü...) - ve sağlık sisteminin onlara borçlu olduğu şefkatteki kıtlık... Sonra, olanca yalınlığıyla yaşamın, olanca yalınlığıyla barışın dili, imkânı, umudu...

İletişim Yayınları, 2012, 325 Sayfa.

Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep- İzmir- İstanbul

Edhem ELDEM

"Osmanlı kenti" diye bir olgudan söz etmek mümkün müydü?

Osmanlı tarihi alanının üç değerli ismi, Edhem Eldem, Daniel Goffmann ve Bruce Masters'ın peşine düştükleri bu soru elinizdeki kitabın yola çıkış noktasını oluşturuyor. Osmanlı kentlerinin genel anlamda başka kentlerle benzerliklerinin yanı sıra, her birine kendi kişiliğini kazandıran tarihsel bağlamları da vurgulayan bu ortak çalışma, açık veya örtük şarkiyatçı varsayımları çürüten yaklaşımıyla dikkat çekiyor.

Halep, İzmir ve İstanbul'un esas olarak 17. ve 18. Yüzyıllardaki durumunu mercek altına alan kitap, hem yazarların Osmanlı kent çalışmalarında "normalleştirilmiş" bir senteze ulaşma yönündeki ortak çabası, hem de çizilen bütünsel resmin içine serpiştirdikleri "deneysel tarih" tadında öyküleme girişimleriyle zevkle okunan bir başvuru kaynağı haline geliyor.

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, 324 Sayfa.

Habermas

Entelektüel Bir Biyografi

Matthew G. SPECTER

Avrupa'nın en önemli felsefecilerinden biri olan Jürgen Habermas'ın hayatı, bir yandan Eleştirel Teori'nin gelişme seyri bağlamında, diğer yandan Almanya'daki liberal demokrasinin işleyişine dair yarım asırdır süren siyasal ve anayasal mücadele ekseninde izlenebilir. Habermas'ın -kamusal alan, iletişimsel eylem ve moderniteye ilişkin- tartışma yaratan düşünce ve teorileri, Almanya'daki başat siyasal olaylarla, örneğin yargı sisteminin Nazi düşüncesinden arındırılmasındaki başarısızlık, anayasa mahkemesinin yükselişi, 1968 ve sonrasındaki öğrenci ayaklanmaları, NATO'nun Almanya'ya nükleer silah konuşlandırma kararı ve Doğu Almanya'nın beklenmeyen çöküşü tarafından belirlenmiştir. Diğer yandan şu da iddia edilebilir: Habermas'ın devlet, hukuk ve anayasa hakkındaki çalışmalarının, Alman siyasal kültürünün liberal-demokratik bir modele doğru evrilmesinde kritik bir rolü olmuştur. Matthew G. Specter, düşünür ile kültür arasındaki karşılıklı ilişkiyi eşine az rastlanır bir titizlikle betimliyor.

İletişim Yayınları, 2012, 312 Sayfa.

Büyük Biyologlar

Ray'den Hamilton'a

Ioan JAMES

Ioan James bu önemli çalışmada, günümüzden 400 yıl geriye uzanarak otuz sekiz büyük biyologun biyografilerini kaleme alıyor. Kitap, biyologların bilimsel başarılarının yanı sıra her biri oldukça merak uyandırıcı yaşam öyküleri üzerinde de titizlikle duruyor. Kronolojik olarak düzenlenmiş biyografilerle, biyolojinin yıllar içinde hangi toplumsal koşullarda geliştiğine dair çarpıcı bir tablo sunuluyor. Bilimsel ve biyolojik teknik ayrıntıları asgaride tutan kitap, konuya ilgi duyan bütün okurları modern gelişmeleri kolayca izlemeye davet ediyor. Büyük Biyologlar 'da aralarında Sloane, Linnaeus, Banks, Lamarck, Humboldt, Hooker, Owen, Aggassiz, Darwin, Galton, Mendel, Wallace, Huxley ve Crick gibi pek çok büyük biyoloğa ait ilginç hayat hikâyelerini okurken bir yandan da modern tıp ve genetik biliminin bugünkü birikimine nasıl kavuştuğuna tanık olacaksınız.

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, 296 Sayfa.

Gelibolu Osmanlı Harekâtı

Edward J. ERICKSON

Çanakkale Savaşı, Türkiye dışında genellikle yenilenlerin neden ve nasıl yenildiği üzerinden incelenmiş, yenenlerin neden ve nasıl yendiği pek araştırma konusu yapılmamıştır. Türk araştırmacılar da ülke tarihinin kırılma noktalarından biri olduğu ve Mustafa Kemal Atatürk dâhil Kurtuluş Savaşı'nın önder kadrosunu yetiştirdiği için Çanakkale Savaşı'nın duygusal ağırlığının etkisini her zaman hissetmişlerdir.

Hem asker kökenli bir araştırmacı olarak askeri stratejiye hâkim olan, hem de ATASE arşivini kullanan Edward J. Erickson, elinizdeki çalışmasıyla bu eksikleri gidermekte, zaferi getiren ana unsurun sahaya yerleşim, harekât, ateş üstünlüğü, alan egemenliği, ihtiyatların kullanımı ve lojistik açısından Osmanlı Ordusu'nun yetkinliği ve üstünlüğü olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, 402 Sayfa.

İktisat Üzerine Düşünceler

İzzettin ÖNDER

Bu kitap, Türkiye'nin önde gelen Marksist iktisatçılarından İzzettin Önder'in uzun meslek hayatı boyunca yazdığı en önemli makaleleri bir araya getiriyor. 30 yıla yayılan bir çalışmanın ürünü olan makaleler, Önder'in bilimi emekçiler için kullanmasının bir örneğini oluşturduğu gibi, bir bilim insanının mücadele günlüğü özelliği de taşıyor. Ağırlığını iktisat alanı oluşturmakla birlikte, sosyal bilimlerin çeşitli alanlarını kapsayan yazılar üç ana başlık altında kümeleniyor.

On beş makalenin yer aldığı "Türkiye Üzerine Yazılar" başlıklı ikinci kısımda, Türkiye'nin ekonomisi, mali yapısı ve sorunları üzerine yoğunlaşıyor. 1961 Anayasası ve ekonomik işlevi, devletçilik, özelleştirme, IMF ile ilişkiler, bölgesel dengesizlik, vergi sistemi ve Japonya ve Türkiye'nin vergi sistemlerinin karşılaştırılması gibi ilginç konular da yine bu kısımda tartışılıyor.

Diğer iki kısma oranla daha kısa olan üçüncü kısımda ise, İzzettin Önder, iktisatçı bakışını hayatın çeşitli alanlarına yöneliyor. Üniversite özerkliği ve bilimsel özgürlük, sosyal yabancılaşma, biyoekonomi, Kürt sorunu, akademik hakem ve jüri sistemlerinde aleniyet, bu konulardan bazıları.

Yordam Kitap, 2012, 448 Sayfa.

Demokrasi Savaşçıları Olarak MARX VE ENGELS

August H. NIMTZ

Kari Marx ve Friedrich Engels, insanlığın demokrasi mücadelesinde belirleyici sığrama dönemi olan 19. yüzyıl demokratik hareketinin başkahramanlarıdır. Ne var ki, 20. Yüzyıl kapanırken, Marx ve Engels'in düşünceleri ile siyasi demokrasinin bağdaşmadığı gibi bir iddia adeta dünya çapında kabul görür oldu. Nitz, kitabında bu iddiaya meydan okurken, günümüz entelektüellerinin Marx'ı ve Engels'i

her şeyden önce entelektüeller ya da sadece "büyük düşünürler" olarak gösterme eğilimine de karşı çıkıyor. Onların her şeyden önce siyasi eylemci ve devrimci olduklarını vurguluyor. Marx ve Engels'in, komünistler olarak 1848-1849 devrimci ayaklanmalarına aktif şekilde katılmaları, demokrasi kavgasındaki etkilerini güçlendiren dersler ve sonuçlar çıkarmalarına imkân verdi. Bu, sosyalizm kavgasını geliştirirken demokratik mücadeleyi ilerletmenin tümüyle Marx ve Engels'in başarısı olduğu iddiasını da içinde taşıyor. Kitapta ayrıca, köylülükle ilgili siyasi tutumları, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkına verdikleri önem, kadınların eşitliği için mücadeleleri, sözde Avrupa merkezci önyargıları, 19. yüzyıl sonları Rusya'sı gibi büyük bir çoğunlukla köylü ve geri kalmış bir ülkede sosyalist devrimin olanaklılığına ilişkin görüşleri gibi konularda Marx ve Engels hakkında sıkça dile getirilen eleştirilere de yanıt veriyor.

Yordam Kitap, 2012, 446 Sayfa.

Selçuklular'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Mimarlık

Aptullah KURAN

Selçuklular'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Mimarlık, Aptullah Kuran'ın 40 yılı aşan akademik yaşamının farklı zamanlarına ait ürünlerini akıcı bir bütün halinde derleyen bir çalışma. Yapıtı oluşturan 41 makale aynı zamanda, geniş bir coğrafyada bin yıllık bir süreç boyunca mimari geleneklerle pratiklerin oluşum ve dönüşümünü inceleyen bir tarihçinin seyir defteri. 1961'den 1994'e uzanan dönemde kaleme alınmış makaleler, Selçuklu Anadolu'su, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Türkiye'sinde mimarlık akımlarını mercek altına alıyor. Mimarlık geleneklerinin farklı toplumsal-siyasal ortamlarda yeni tarzlarla yeniden biçimlenişinin öyküsünü 500'ü aşkın çizim, plan, harita ve fotoğraf eşliğinde sunuyor.

İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, 840 Sayfa.

Ödüllü Sözcük Bulmacası

SOLDAN SAĞA:

1) Yağmurlar Nereye Yağar isimli betiğinde, "Hepimiz kaçağız galiba. Kendimizden, çevremizden, savaşımı zor olandan..." diyen, "Uykusu Derin Şehir", "Şeytanınareleri" isimli betikleri de üretmiş, 1946 yılında doğmuş şair ve yazarımız.

2) Hedefi vurma./Bir kası ya da bir organı hareketsizleştiren maddeye toksikolojide verilen ad.

3) Aksu çayı üzerinde, sulama, taşkın kontrolü ve elektrik enerjisi üretimi amacıyla kurulmuş baraj./Bir cins zamkla cilalanmış olan.

4) "Adalet, doğruluk" anlamında eski sözcük./"Arap Kadri" tiptemesi ile ilgi gören, 1941-1999 yılları arasında yaşamış karikatür sanatçımız.

5) Eski dilde, baba./İsviçre'de bir ırmak./Bazı vakıf kuruluşlarında yoksulların doyurulması için ayrılan ödenek.

6) Çayın etkin maddesi./Meydan, saha./Eski Mısır imparatorluğu'nun en parlak dönemindeki başkenti.

7) Pamuk kozası./Yapılan iş, edim, fiil./İki ülke parasının karşılıklı değeri.

8) Duman lekesi./Balık avlamada veya yük taşımakta kullanılan büyük kayık./Eli işe yatkın, becerikli.

9) Bir tür ince ve çoğu kez çiçekli, pamuklu kumaş./Savaşçıların başlarına giydikleri zırhlı başlık.

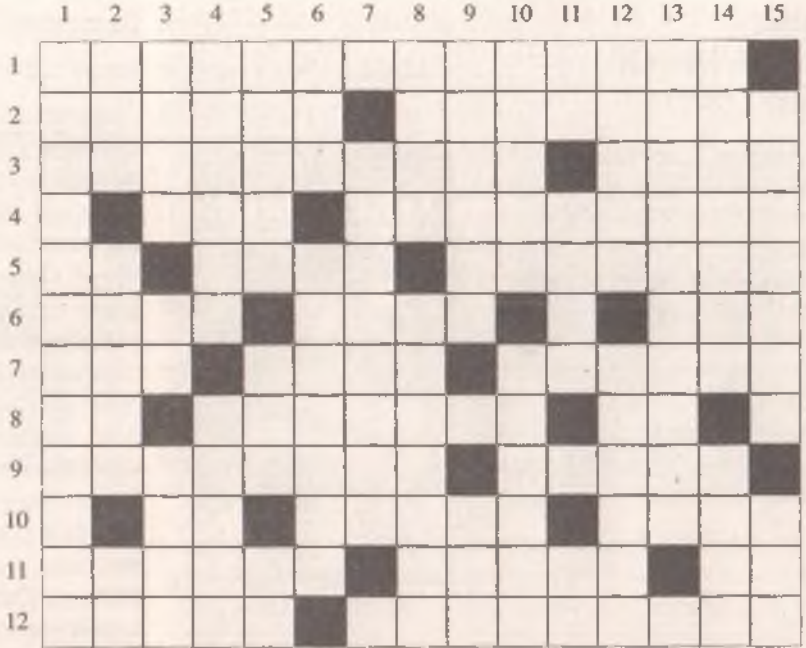
10) Bir haber ajansının kısa yazılışı./Japon kökenli bir köpek cinsi./Arazi üzerinde seçilmiş bir işaret noktasının düşeyini gösteren, yön belirtmek için uzaktan gözlenen, geometrik biçimli tahta lata.

11) Yanıcı, renksiz, az kokulu karbon ve hidrojen birleşimi./Vincenzo Bellini'nin tanınmış bir operası./Arnavutluk'un plaka imi.

12) Koyun sütünden yapılan, genellikle tekerlek biçiminde, sarımtırak bir peynir./"Tüzük" anlamında eski bir sözcük.

YUKARIDAN AŞAĞIYA:

1) 1981 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sanatçısı unvanına layık görülen, başarılı

nedeniyle pek çok ülkeden Liyakat nişanları alan, 1924- 2001 yılları arasında yaşamış müzisyen ve orkestra şefimiz.

2) "Gökyüzünde ... ile/ Tur Dağı'nda Musa ile/ Elindeki asa ile/ Çağırayım Mevla'm seni" (Yunus Emre)/Afrika'da yaşayan iri bir antilop./Uzaklık işareti.

3) Mardin ilinde ünlü bir ören yeri./Akdeniz'de, hapishanesiyle ünlü Fransız adası./Eski hukukta, rüşvet verenle alan arasındaki aracıya verilen ad.

4) Battaniye, omuz atkısı vb. yapısında kullanılan yünlü ya da pamuklu kumaş./Bir pamuk cinsi.

5) İspanya'nın güneydoğu kesiminde, Murcia özerk bölgesinde bir kent./Orhan Hançerlioğlu'nun bir romanı./Rütbessiz asker.

6) İspanya'da Bask Bölgesi'nin bağımsızlığı için savaşan gizli örgüt./Oruç ayı.

7) Belli olmayan bir süre ertelemek.

8) Kenarları ve açıları birbirine eşit olan dörtgen./II. Abdülhamit'in sürgüne gönderildiği Selanik'te ikamet ettiği köşk.

9) Halk dilinde, beyaz, iri taneli, kırmızı başaklı bir çeşit buğdaya verilen ad./"... olmak" (argoda, kaçmak, uzaklaşmak).

10) Burun iltihabı./Antalya ilinde antik Likya kenti.

11) En kısa zaman süresi./Külhanbeyi bağırması./Bir metrenin binde biri uzunluğundaki ölçü biriminin kısa yazılışı.

12) Eski dilde, söyleyiş biçimi, söyleme./Mekanik ve elektrikli sistemlerde kayma sürtünmesi yerine bir yuvarlanma sürtünmesi sağlayarak enerji kayıplarını azaltmak için yataklar ile muylular arasına yerleştirilen parça.

13) Uzun yıllar Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim üyesi yapmış, 2002 yılında Ulusal Mimarlık Ödülü'nde büyük ödül olan "Sinan Ödülü"nü kazanmış, 1920- 2003 yılları arasında yaşamış mimarımız.

14) "Kader kime... edeyim seni bilemem" (Avni Anıl'ın hicaz makamında şarkısı)/"Durma, dinlenme" anlamında eski sözcük.

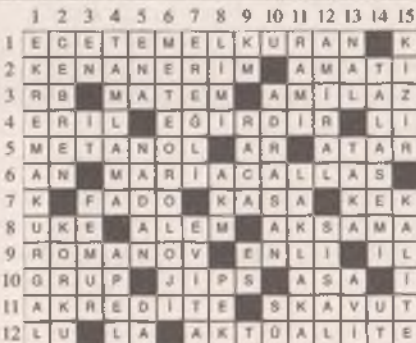
15) "Mihri Müşfik: Ölür Bir ... " (Selim İleri'nin bir oyunu)/İngiltere'de sevilen bir cins bira.

Temmuz sayımızın bulmaca yanıtları

Temmuz ayı ödüllü bulmacamızı doğru yanıtlayan okurlarımızdan Harika DEVELİOĞLU / İstanbul, Süleyman EROL / İzmir, Hikmet UĞURLU / Antalya, Feyziye ÖZBERK'in "Ortakçının Oğlu Talip Apaydın" adlı kitabını kazandılar.

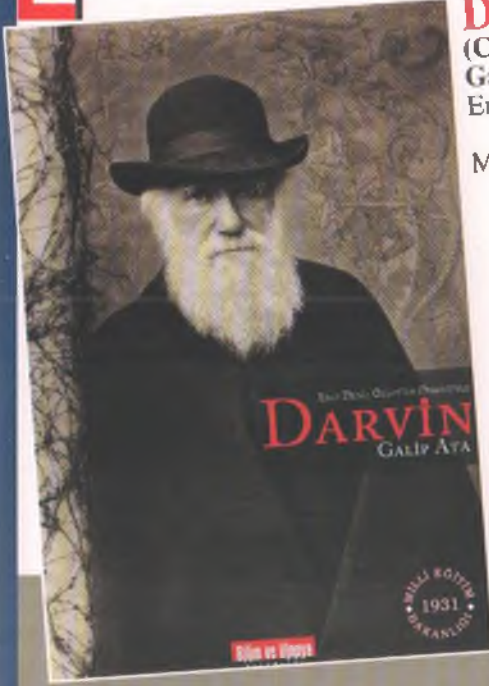
Ağustos ayı ödüllü bulmacamızı çözecek okurlarımız arasından kurayla belirleyeceğimiz 3 kişi, Kaynak Yayınları'nın yayımladığı Doğu PERİNÇEK'in "Türkiye'nin Anayasa Birikimi" adlı kitabını kazanacaklar.

Bulmaca çözümlerini bilimveutopya@gmail.com adresine de gönderebilirsiniz.

1931: Milli Eğitim Bakanlığı Darwin kitabını yayımladı.

2011: Milli Eğitim Bakanlığı evrimi anlatan öğretmene ceza verdi!

DARVİN

(Charles Darwin)

Galip Ata (Ata)

Ergi Deniz Özsoy'un Önsözü ile

Mart 2011, 1. Basım, 80 sayfa

Evrin Dersleri
**MAYMUNDAN MI
GELDİK?**

Prof. Dr. Ali Demirsoy
Prof. Dr. Nurdan İnan
Prof. Dr. Semih Koray
Dr. Hasan Galip Bahçekapılı
Dr. Arda Odabaşı

140 sayfa

Edinmek için:

0312 418 52 64 - 0531 348 45 72

bilimveutopya@gmail.com

bilimveutopya@bilimveutopya.com.tr

öğretmen dünyası

Bağımsızlıkçı
Aydınlanmacı
Halkçı
Öğretmenlerin
33 Yıllık Sesi

**öğretmen
dünyası**

Yazılarıyla
Prof. Dr. M. Özcan Ültanır
Prof. Dr. Ömer Demircan
Doç. Dr. Kemal İnal
Dr. Atilla Tazebay
Dr. Niyazi Altunya
Dr. Selda Gültekin
Adnan Binyazar
Dilek Yumru

Ağustos sayısı çıktı...

Özel Dosya: M. İhsan Ögüş

- * *Dünyada ve Ülkemizde Alternatif Eğitim*
- * *Türk Edebiyatı Dersinde Yaratıcı Drama*
- * *Sanat Eğitimi*
- * *1 Metre, 99 Cm Olursa!*

Eğitimdeki güncel gelişmeleri izlemek için...

Abone olunuz!

Posta Çeki Numarası: 6100552 Yıllık: 12 Sayı 60 TL / 6 Aylık 30 TL

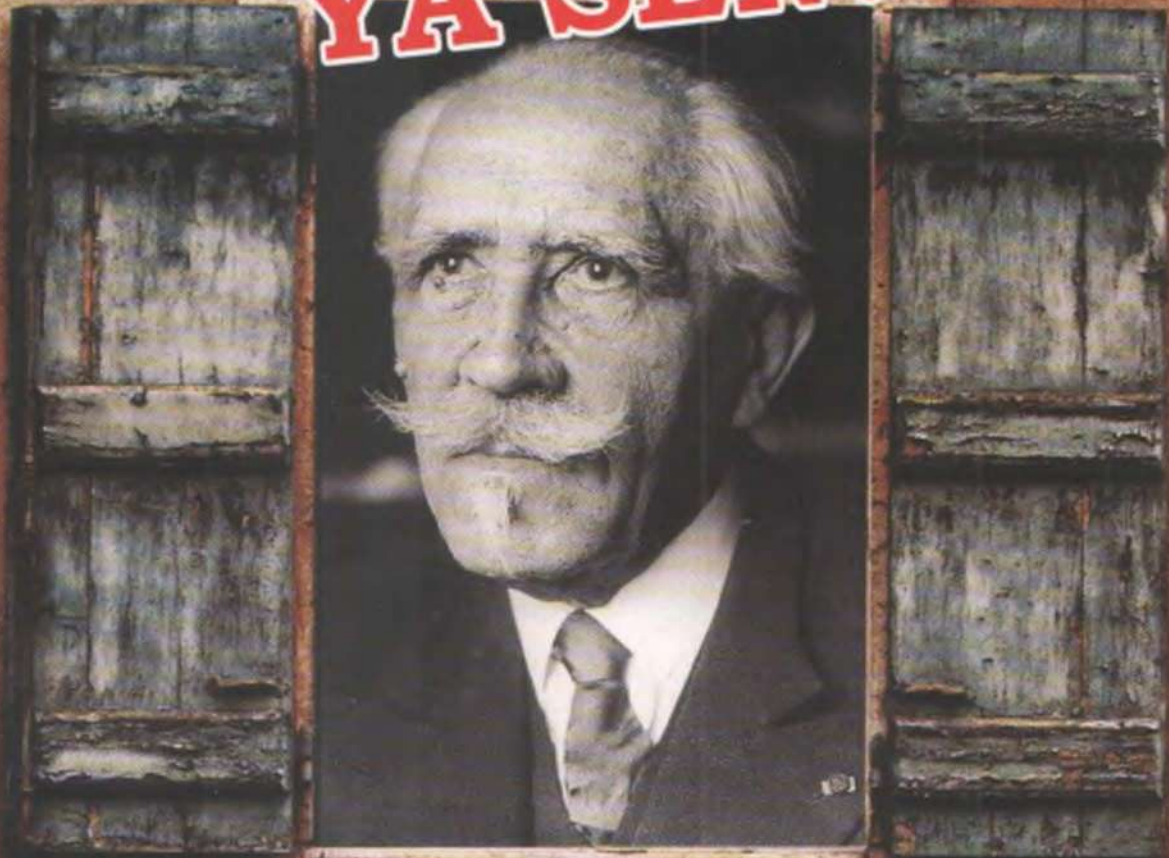
DERGİMİZİN BULUNDUĞU KİTABEVLERİ

AMASYA-Merzifon: Ekin Kirtasiye (0358 513 82 65), ANKARA- Kızılay: Dost, İlhan İlhan, Turhan,
İSTANBUL-Beyoğlu: Mephisto Kitap Cafe, İZMİR-Yakın Kitabevi (0232 421 81 69),
ORDU-Fatsa Gülenç Gazete Bayii, SAMSUN-Havza: Şekerci Market (0362 714 11 07)

Necatibey Cad. 13/13 Sıhhiye/ANKARA Tel: (0312) 229 43 25 Belgegeçer: (0312) 229 45 26
e-posta: ogdunyasi@gmail.com - www.ogretmendunyasi.org - www.ogretmeninkitapligi.com

Langevin savaşıyor...

YA SEN?

**Abone ol;
Güç ver!**

Bilim ve Ütopya

(0312) 418 52 64
iletisim@bilimveutopya.com.tr